

Дослідження становища вимушених мігрантів з України за кордоном і їхніх планів щодо повернення в Україну

ЗВІТ ЗА РЕЗУЛЬТАТАМИ ДОСЛІДЖЕННЯ

ЛАБОРАТОРІЯ
ЗАКОНОДАВЧИХ
ІНІЦІАТИВ
www.parlament.org.ua

ПРЯМУЄМО
РАЗОМ

Цей звіт підготовлено в рамках проекту «Громадянське суспільство для післявоєнного відновлення України та готовності до ЄС», що реалізується за підтримки ЄС.

Зміст звіту є винятковою відповідальністю ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив» та не обов'язково відображає позицію Європейського Союзу.

**Дослідження становища
вимушених мігрантів з України
за кордоном і їхніх планів щодо
повернення в Україну**

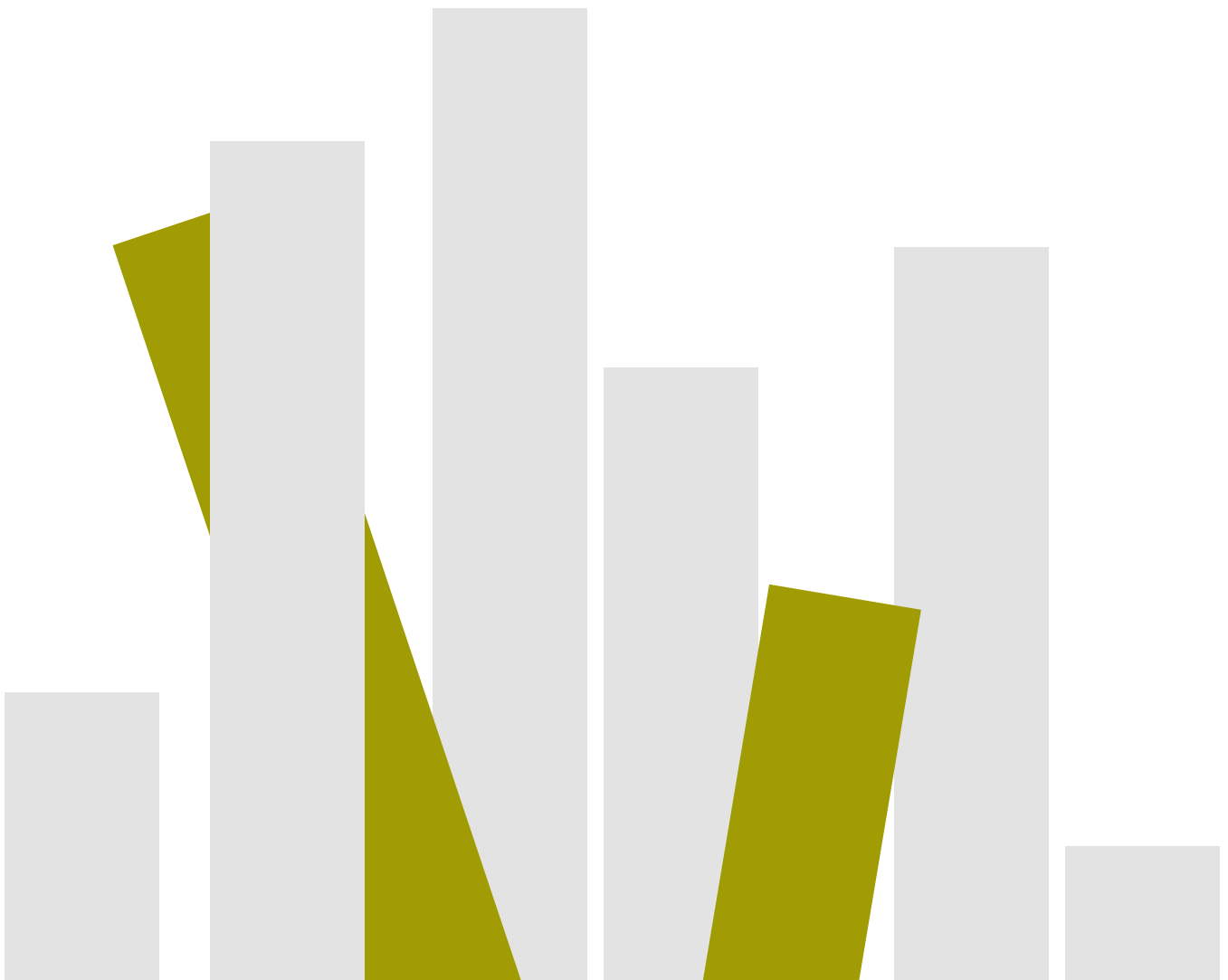
ЗМІСТ

Розділ 1. Вступне слово	6
Розділ 2. Опис методології дослідження	9
Мета і завдання дослідження	10
Методологія якісного дослідження	10
Методологія кількісного дослідження	11
Розділ 3. Резюме дослідження	12
Розділ 4. Аналіз наявних досліджень щодо вимушених мігрантів з України	18
4.1. «Досвід переміщених осіб, які мігрують з України в ЄС» (Fleeing Ukraine Displaced people's experiences in the EU)	19
4.2. Спеціальний звіт EWL «Воєнні біженці з України. Рік у Польщі»	20
4.3. «Скільки українців планують лишитися в Польщі»	21
4.4. «Оцінка міграційних процесів та настроїв»: звіт за результатами онлайн-опитування	22
4.5. «Біженці з України: наміри повернутися, вплив на українську економіку та рекомендації щодо державної політики»	23
4.6. Звіт про транскордонну мобільність «Громадяни України на польському ринку праці. Нові виклики та перспективи» (Raport Mobilności Transgranicznej «Obywatele Ukrainy na polskim rynku pracy. Nowe wyzwania i perspektywy»)	24
4.7. «Українські біженці в Європі. Від початку повномасштабного вторгнення до сьогодні»	25
4.8. «Медіаспоживання та громадсько-політична активність українців за кордоном»	26
4.9. «Проект з розвитку людського капіталу в Україні: сприяння поверненню вимушених мігрантів»	28
Висновок з аналізу наявних досліджень	29
Розділ 5. Результати дослідження	30
5.1. Яким і де бачать своє майбутнє вимушені мігранти з України	31
Ймовірність повернення вимушених мігрантів в Україну	31
Умови повернення в Україну	37
Стримуючі від повернення в Україну чинники	44
Плани подальшого перебування	46
5.2. Початок повномасштабної війни: період, напрямок, обставини виїзду	57
Спосіб прийняття рішення про виїзд за кордон	61
5.3. Причини та фактори виїзду за кордон	65
Страхи vs реальність	65
Причини виїзду з України	68
Вибір країни перебування	76
5.4. Інформація про перебування за кордоном	81
Легалізація в країні перебування	81
Перші дні життя за кордоном	82
Житлові умови у країні перебування	84

5.5. Оцінка вимушеними мігрантами політики приймаючих країн	91
5.6. Економічне становище і перспективи вимушених мігрантів з України:	
добробут, робота і дохід, рівень життя українців за кордоном	97
Оцінка матеріального становища	97
Які спеціалісти виїхали за кордон	100
Зайнятість у країні перебування	102
Процес пошуку роботи	104
Умови праці за кордоном	108
Переваги та недоліки роботи за кордоном	109
Дистанційна робота в Україні	112
Ведення бізнесу за кордоном	113
5.7. Якість життя: довоєнна Україна vs закордон	116
Освіта	120
Медицина	122
Безпека	125
Транспорт	127
Навколишнє середовище	128
Сфера послуг	129
5.8. Інтеграція вимушених мігрантів з України в іноземне середовище	131
Загальна комфортність	131
Мовне питання	132
Ставлення до українців	135
Різниця в менталітетах	139
Коло спілкування	140
Долучення до активностей приймаючого соціуму	142
5.9. Очікування щодо завершення війни і відновлення України	144
Результат завершення війни	144
Терміни завершення війни	147
Перспективи відновлення	149
Про що вимушені мігранти з України говорять з острахом	151
Розділ 6. Концепція державної політики щодо повернення	
вимушених мігрантів до України	153
Опис проблем політики	154
Можливі шляхи розв'язання проблем	158
Формування політики	158
Запобігання масовому виїзду	163
Покращення умов життя в Україні	164
Спеціальні заходи для повернення вимушених мігрантів	164
Додаток	170

Розділ 1

Вступне слово

Україна сьогодні проходить кризу чи не найбільший виклик у своїй історії через загрозу, яку принесла росія, розв'язавши у 2022-му повномасштабну війну на території нашої держави. І вже майже два роки триває боротьба за незалежність і можливість самостійно обирати власне майбутнє. Військова агресія РФ спровокувала масштабні кризи, зокрема економічну та демографічну.

За даними Державної служби статистики, напередодні повномасштабної війни, у листопаді 2021 року, в Україні проживало майже 41 млн осіб¹. Ця цифра є радше приблизною і може мати суттєву похибку, адже востаннє повний перепис населення нашої держави проводився більше 20 років тому – у 2001-му. Згідно з його результатами, тоді в Україні проживало 48,5 млн людей. А після майже року війни, станом на 1 січня 2023-го, згідно з припущеннями Інституту демографії та соціальних досліджень², чисельність населення України становила від 28 млн до 34 млн осіб³.

Демографічна криза спостерігалася в Україні ще до повномасштабної війни: рівень народжуваності з року в рік був стабільно низьким, зростає рівень дочасної смертності, насамперед серед чоловіків, стало помітним природне скорочення населення та великий міграційний відплив. А починаючи з 2022 року, після повномасштабного вторгнення росії, Україну сколихнула наймасштабніша міграційна криза, коли мільйони українців кинулися шукати притулку за кордоном у зв'язку з небезпекою і тими викликами, які принесла із собою війна. Це в майбутньому загрожує Україні поглибленням демографічної кризи, адже в основному серед вимушених мігрантів – жінки молодого та середнього віку з дітьми. Відбувається роз'єднання сімей, що негативно впливає на сімейні відносини. Так, за перше півріччя 2023-го кількість розлучень в Україні збільшилася втричі⁴. Поглиблення демографічної кризи може призвести до значного дефіциту робочої сили, а відтак – стати вагомим фактором, що підриватиме економічну спроможність держави.

Станом на 30 вересня 2023 року майже 4,2 млн людей, які втекли з України внаслідок російського вторгнення 24 лютого 2022 року, мають тимчасовий статус захисту в країнах ЄС⁵.

Зважаючи, що війна в Україні триває, кількість вимушених мігрантів, ймовірно, лише зростатиме. Тому питання повернення якомога більшої кількості вимушених мігрантів в Україну є вкрай важливим, щоб після завершення війни та відновлення країни розвивати спроможну і стійку державу із сильними інституціями.

У дослідженні ми сконцентрували увагу на тому, якими є плани вимушених мігрантів щодо повернення в Україну, що може вплинути на їхнє рішення повернутися в Україну або ж залишитися за кордоном і що в такому випадку може змотивувати їх змінити своє рішення. Відповідно до результатів дослідження розроблені рекомендації, як спонукати вимушених мігрантів повернутися в Україну.

Розробка державної політики повернення вимушених мігрантів поряд із стимулюючими заходами, зокрема для подолання майбутнього дефіциту робочої сили, мають стати

1 URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2021/12/153.pdf>.

2 URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3692466-ciselnist-naselenna-ukraini-variuetstva-vid-28-do-34-miljoniv-demografi.html>.

3 При аналізі цієї статистики важливо враховувати те, що при порівнянні кількості населення в подані часові періоди йдеться про різну площу території країни через тимчасову окупацію окремих регіонів України.

4 URL: <https://opendatabot.ua/analytics/marriages-divorces-half-2023>.

5 URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/w/ddn-20231110-1>.

невід'ємною складовою повоєнного відновлення, що реалізовуватиметься в межах Плану відновлення України від наслідків війни⁶, який спрямований на прискорення стрімкого економічного зростання.

Восени 2022 року за підтримки ЄС було започатковано проєкт «Громадянське суспільство для післявоєнного відновлення України та готовності до ЄС». У межах проєкту шість українських громадських організацій та аналітичних центрів, серед яких і ГО «Лабораторія законодавчих ініціатив», об'єдналися в консорціум. Однією із цілей проєкту визначено надання відповідним державним органам і суспільству інформації для розробки та реалізації якісної політики повернення українських вимушених мігрантів додому.

Це дослідження має таку структуру: спочатку ми подаємо опис методології дослідження, який має допомогти зрозуміти, як досягнуто основних результатів. Потім наведене резюме, в якому відображені основні результати цього дослідження. Наступний розділ містить стислий огляд вже проведених досліджень на тему вимушених мігрантів. Далі подані основні результати нашого дослідження. Найцікавіша інформація – про перспективу повернення вимушених мігрантів і фактори, які цьому сприяють, міститься у блоці 5.1. В інших блоках основних результатів наводиться детальна інформація щодо різноманітних аспектів життя вимушених мігрантів. У блоці 5.2 описується процес їх виїзду з України – коли, як, куди і з ким вони виїхали. У блоці 5.3 проаналізовані причини (фактори) такого рішення – виїхати за кордон – і фактори, які вплинули на вибір країни для переїзду. У блоці 5.4 описаний процес базового облаштування за кордоном – оформлення статусу перебування у приймаючій країні, житлові умови, а також перші дні життя після переїзду в приймаючу країну. У блоці 5.5 наведено інформацію про політику приймаючих країн – яку допомогу та за яких умов можуть отримати вимушені. У блоці 5.6 аналізується економічне становище вимушених мігрантів – як вони оцінюють своє матеріальне становище, якими є перспективи зайнятості в приймаючій країні, як виглядає процес пошуку роботи або відкриття бізнесу тощо. Порівняння якості життя в Україні та за кордоном за різними сферами (освіта, медицина, безпека, транспорт, навколишнє середовище, сфера послуг) подано у блоці 5.7. У блоці 5.8 описано процес інтеграції вимушених мігрантів у середовище приймаючих країн, зокрема мовне питання, ставлення громадян цих країн до українців, коло спілкування вимушених мігрантів тощо. Останній блок основних результатів – 5.9 – містить інформацію про очікування вимушених мігрантів щодо закінчення війни в Україні – коли та з яким результатом вона завершиться і що буде потім (повоєнна відбудова). Після основних результатів наводиться концепція державної політики щодо повернення вимушених мігрантів, яка містить опис проблем та альтернатив їх розв'язання.

⁶ План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua>.

Розділ 2

Опис методології дослідження

Мета і завдання дослідження

Мета цього дослідження полягає в аналізі поточного життя вимушених мігрантів за кордоном і передумов їхнього повернення в Україну.

Відповідно до мети сформульовано *дослідницькі завдання*:

- ▶ з'ясувати фактори, що вплинули на рішення виїхати з України, зокрема на вибір країни перебування;
- ▶ скласти уявлення про умови життя вимушених мігрантів у країні перебування;
- ▶ з'ясувати рівень готовності вимушених мігрантів за кордоном повернутися в Україну;
- ▶ виявити чинники, що впливають на рішення вимушених мігрантів повертатися чи не повертатися в Україну;
- ▶ з'ясувати, якими є очікування вимушених мігрантів за кордоном щодо завершення війни в Україні й подальшої відбудови.

Комплексне дослідження вимушених мігрантів з України містить дві складові: якісну та кількісну.

Польові роботи дослідження у декілька хвиль тривали протягом грудня 2022-го – лютого 2023 років, травня-червня 2023-го та у липні 2023 року.

Методологія якісного дослідження

Якісна частина дослідження реалізована методом глибинних інтерв'ю з використанням напівструктурованого гайда. Середня тривалість інтерв'ю (онлайн-формат) – 65 хв.

Кількість інтерв'ю, проведених під час першої хвилі дослідження – 29.

Кількість інтерв'ю, проведених під час другої хвилі дослідження – 26.

Вибірка формувалася за критеріями:

- ▶ географії: респонденти представляють різні регіони України, а також перебувають у різних країнах за кордоном;
- ▶ типів населених пунктів: охоплювали мешканців великих і малих міст, а також сіл, звідки виїхали респонденти;
- ▶ віку та статі: респонденти представляють різні вікові групи, серед них більшість становлять жінки, меншість – чоловіки;
- ▶ матеріального становища: респонденти мають різне матеріальне становище;
- ▶ часу виїзду за кордон: ті, хто покинули Україну до початку повномасштабної війни та після 24 лютого 2022 року.

Усі інтерв'ю були транскрибовані – переведені у текстовий формат.

Методологія кількісного дослідження

У липні 2023 року було опитано 1032 українця віком від 18 років, 122 з яких виїхали за кордон у період з 1 січня до 23 лютого 2022 року, а 910 – після 23 лютого 2022-го через повномасштабне вторгнення росії.

Метод опитування – розсилка СМС-повідомлень на номери українців, які перебувають за кордоном.

Вибірка репрезентує користувачів «Київстару» та Vodafone, які виїхали за кордон після 24 лютого 2022 року, за країнами проживання, за винятком росії та Білорусі. Вибірка була стратифікована за часткою ринку кожного мобільного оператора та країнами відповідно до останніх наявних даних ФН ООН (див. таблицю нижче). Всередині кожної країни мобільні номери обиралися для опитування випадковим чином.

Гранична теоретична похибка вибірки становить $\pm 3\%$.

Розподіл респондентів за країнами:

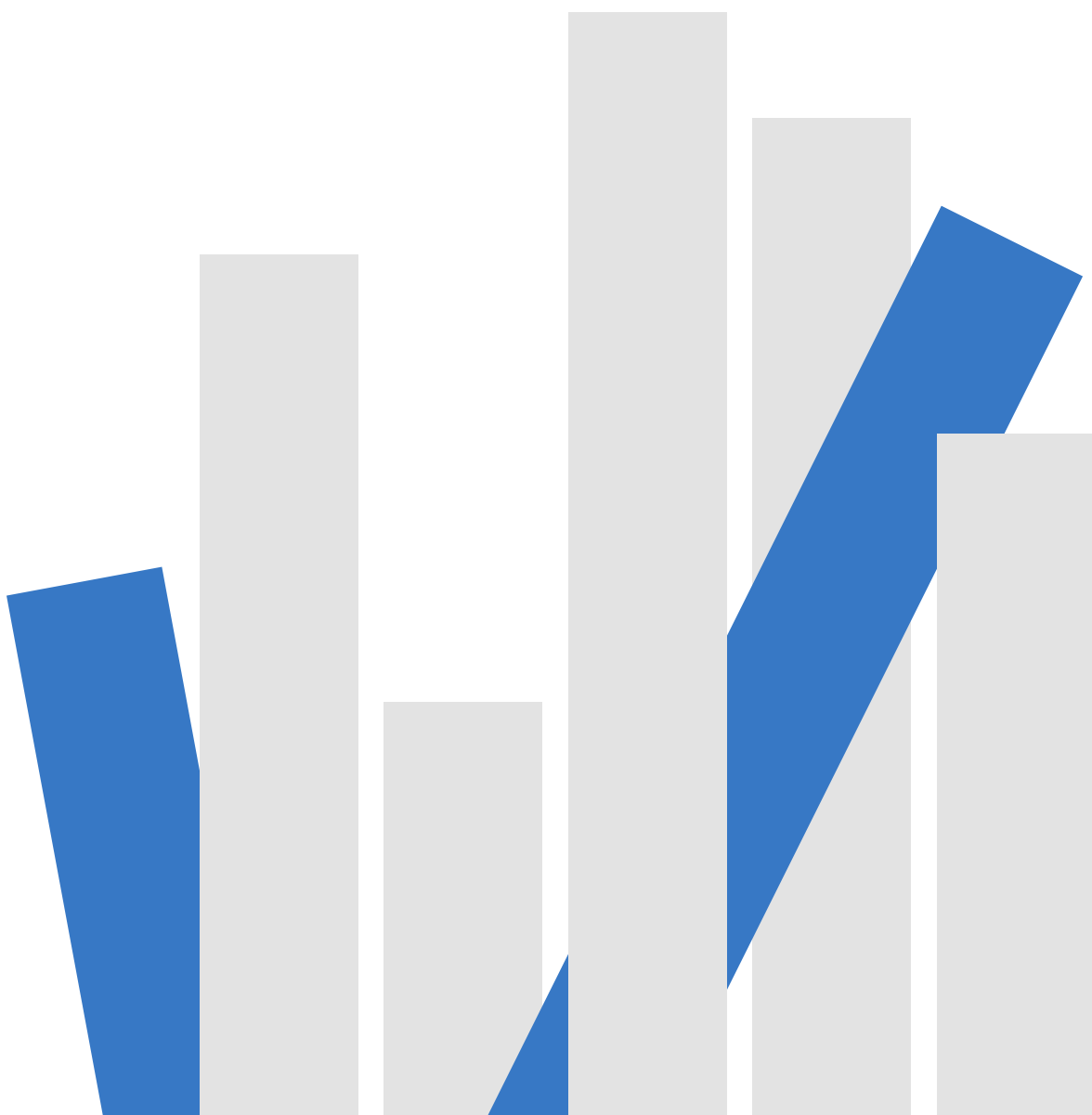
Країна	%
Німеччина	21,4
Польща	19,9
Чеська Республіка	7
Франція	4,17
Румунія	4,17
Сполучене Королівство	4,1
Інші країни	39,26
Загалом	100

Показник досяжності респондентів (response rate) становить

	N	%
Надіслано запрошень (таргетованих СМС)	168 176	
Переходів за посиланням (response rate)	7507	4,46
Завершених інтерв'ю (conversion rate)	1041	13,87
Не пройшли скринер	1062	14,15
Не завершили інтерв'ю (drop out rate)	5404	71,99

Розділ 3

Резюме дослідження

Майже всі опитані вимушені мігранти за кордоном (98%) або дійсно зіткнулися з негативними наслідками повномасштабного вторгнення росії 24 лютого 2022 року, або боялися, що зіткнуться з ними.

Фактори, що вплинули на остаточне рішення виїхати за кордон, поділяються на безпекові (найчастіше пов'язані з обстрілами і бойовими діями), соціально-економічні (найчастіше – втрата роботи і доходу) та особистісні (найчастіше – психологічні травми). Зокрема, надмірний стрес і негативні психологічні наслідки часто стосуються саме дітей, про що згадували опитані батьки. Дорослі могли б повернутися в Україну, але хвилюються за психоемоційний стан дітей, тому вимушені залишатися за кордоном заради них. Серед інших вагомих факторів: окупація чи загроза окупації та постійне/часте перебування у сховищі.

Найбільш масовою була хвиля міграції на початку повномасштабного вторгнення: кожен другий опитаний серед вимушених мігрантів вказав, що виїхав з України в цей період. Частина респондентів виїхали з України ще до 24 лютого 2022 року (12%). Вони більш зважено приймали рішення і планували переїзд за кордон з огляду на загрозу воєнного вторгнення. Для них вагомими факторами вибору країни для переїзду були економічні мотиви та якість життя.

Для тих респондентів, кому довелося приймати швидке рішення про виїзд з України, ключовим рушієм стало різке зростання рівня небезпеки. Їх лякала невідомість і нерозуміння, коли вони зможуть повернутися додому і чи буде куди повернутися взагалі. І в основному стимулом, щоб виїхати, було їх намагання забезпечити себе та рідних.

Загалом протягом 2022 року за кордон виїхала переважна більшість опитаних (88%). А згідно з результатами дослідження, що більше респонденти перебувають там, то менше у них бажання повертатися в Україну. Протягом 2023 року дещо більшою є частка тих, хто виїхали у червні. Ймовірно, причиною цього сплеску міграції був підрив Каховської ГЕС. Також на це міг вплинути початок відпусток і шкільних канікул. Тобто масштабні негативні події, як і їхні наслідки, можуть провокувати в майбутньому нові сплески міграції. І гіпотетичні негативні події також: кожен п'ятий опитаний вказав, що перед виїздом найбільше боявся техногенної катастрофи на Запорізькій атомній електростанції (ЗАЕС), а для 12% опитаних це стало одним із основних факторів, що вплинули на рішення виїхати з України.

Кожен п'ятий респондент виїхав за кордон сам. Решта – з дітьми (47,3%), з чоловіками або дружинами (22%), зі своїми батьками (15,5%) або іншими родичами. В Україні у 47,3% опитаних залишилися батьки, у 12,3% – хтось із подружжя, у 3,4% – діти до 18 років і у 8,6% – дорослі діти. Згідно з результатами дослідження, якщо у респондента в Україні залишилися батьки, чоловік або дружина, діти, тоді у них більше бажання повертатися в Україну, якщо ж вони перебувають за кордоном разом – навпаки бажання повертатися менше.

Більшість респондентів перебувають у країнах Європи: Німеччині, Польщі, Чехії, Франції, Румунії, Великій Британії. Обираючи країну для виїзду, українські вимушені мігранти керувалися різними чинниками: *особистісними* (родичі, друзі, знайомі в країні перебування), *прагматичними* (умови життя, зручна логістика, пільги для вимушених мігрантів, інфраструктура для українців тощо) та *економічними* (можливість працевлаштування). Найчастіше українці їхали туди, де вже перебували члени їхніх сімей/родин (22,4%) або друзі/знайомі (26,4%). Третина опитаних не обирали країну для виїзду, а виїхали туди, куди була можливість.

Більшість респондентів зазначили, що одразу прийняли рішення їхати за кордон, а не в більш безпечні регіони України через відсутність родичів чи знайомих там, економічні мотиви (нижчі шанси знайти роботу, менший обсяг соціальних виплат) та високу вартість оренди

житла. Також респонденти подекуди артикулюють стереотипи щодо утисків російськомовних на Заході України, і що це для них мало значення при прийнятті рішення емігрувати за кордон.

Більшість вимушених мігрантів за кордоном у той чи інший спосіб легалізувалися або перебувають у стані легалізації в країні перебування, а також отримували або продовжують отримувати допомогу від країни перебування. Окремі респонденти зазначають, що перебуватимуть за кордоном до моменту, поки матимуть таку можливість – офіційний статус і відповідні пільги.

68% вимушених мігрантів з України отримували та досі отримують допомогу від країни, у якій вони перебувають. Натомість кожен четвертий респондент (25%) зазначив, що не користувався жодною допомогою за кордоном. Кожна приймаюча країна запропонувала українцям свої програми підтримки, які передбачали різні види допомоги (матеріальна, гуманітарна, психологічна тощо). Втім, основним видом допомоги опитані українці назвали фінансову – 76,9%. Найвигіднішими, зі слів респондентів, є умови, які запропонувала Німеччина. Зокрема, йдеться про розмір соціальних виплат для вимушених мігрантів з України.

Респонденти, які виїхали у 2022 році, на початку повномасштабної війни, вражені рівнем підтримки вимушених мігрантів за кордоном. Кажуть, що отримували всю необхідну допомогу. Іноземці намагалися максимально спростити для українців перший період перебування за кордоном, закрити всі їхні потреби. Натомість ті респонденти, які виїхали пізніше, дають не настільки високі оцінки, адже доводилося більше робити самим. Так само їх менше, ніж на початку війни, забезпечували усім необхідним і безкоштовним. Респонденти зазначають, що ці труднощі схилили їх до думки про повернення додому.

Українські вимушені мігранти за кордоном проживають здебільшого в окремому житлі – квартирі чи будинку, переважно орендованих. При цьому, за словами респондентів, сплата оренди займає вагомую частку у структурі їхніх витрат. Про наявність власного житла за кордоном вказали 1,5% опитаних. Ті, хто проживають безкоштовно у житлі місцевих жителів (що є радше тимчасовою опцією), зазначають, що після спливу терміну проживання шукатимуть інше доступне для них житло, а у випадку неможливості його забезпечити будуть змушені або переїжджати, або повертатися в Україну. Про життя у притулках, спеціальних таборах для біженців українці відгукуються не надто позитивно, особливо коли в Україні або й перший час за кордоном у них були значно комфортніші умови і більше особистого простору. Згідно з результатами дослідження, чим вища оцінка житлових умов, тим менше у вимушених мігрантів бажання повертатися.

На запитання про оцінку матеріального становища за кордоном 32,2% опитаних вказали, що їхнє матеріальне становище тією чи іншою мірою погіршилося порівняно з тим, яким воно було в Україні до повномасштабного вторгнення, 23,8% – залишилося на приблизно тому самому рівні, а 44,5% зазначили, що їхнє матеріальне становище за кордоном покращилося. Щодо можливості забезпечити належний рівень життя із поточним рівнем доходів більшість вказали, що за кордоном це реалізувати реальніше, ніж в Україні (62,8%). Приблизно стільки ж вказали, що зараз мають більше можливостей допомагати фінансово рідним, ніж коли перебували в Україні до війни. Оцінка фінансової ситуації впливає на наміри вимушених мігрантів щодо повернення: чим вища оцінка матеріального становища, тим менше у них бажання повертатися в Україну.

Більше половини вимушених мігрантів за кордоном нині працевлаштовані: 39,1% влаштувалися на роботу за кордоном, а 14% працюють дистанційно в Україні. При цьому кожен

другий серед опитаних вище оцінює можливості кар'єрного зростання саме в Україні. А щодо оцінки грошового розміру оплати праці переважна більшість вище оцінили за кордоном. Якщо вимушеним мігрантам вдалося влаштуватися на роботу в країні їхнього перебування, то бажання повертатися в Україну у них знижується.

Українські вимушені мігранти за кордоном по-різному оцінюють імовірність свого повернення в Україну ДО та ПІСЛЯ повного завершення війни. Наскільки нам відомо, в цьому дослідженні вперше була застосована шкала для оцінки ймовірності повернення замість чітких орієнтирів «повернуся» або «не повернуся» в Україну, що, на нашу думку, зменшує ймовірність соціально комфортних відповідей. Так, за стобальною шкалою ймовірність повернення вимушених мігрантів з-за кордону ДО завершення війни становить 33 зі 100 (0 балів – точно не повернуться – 32%, 1–50 балів – радше не повернуться – 38%, 51–99 балів – радше повернуться – 20%, 100 балів – точно повернуться – 10%), а ПІСЛЯ повного завершення війни – 66 зі 100 (0 балів – 6%, 1–50 балів – 27%, 51–99 балів – 35%, 100 балів – 33%). Показово, що ймовірність повернення в Україну після війни удвічі вища, ніж до її завершення.

У регіональному розрізі серед тих, хто точно НЕ планують повертатися ДО завершення війни – кожен третій – це мешканці Сходу України (32,7%), кожен четвертий – Півдня (24,6%), найменша частка (5,7%) – мешканці Заходу. Серед тих, хто точно НЕ планують повертатися ПІСЛЯ війни – аналогічно: найбільша частка – серед вихідців зі Сходу (31,1%) та Півдня (26,2%), найменше – Заходу та Півночі (по 4,9%).

Найбільш значущими факторами, які можуть вплинути на ймовірність повернення українців ДО закінчення війни, є безпека в Україні, очікування щодо закінчення війни, чоловік або дружина, які залишилися в Україні, матеріальне становище за кордоном, нездатність пристосуватися до нової країни, небажання рідних перебувати в ній та розчарування життям у країні перебування. А ПІСЛЯ закінчення війни – знову ж таки очікування щодо закінчення війни, нездатність пристосуватися до нової країни, ситуація з безпекою в Україні, чоловік або дружина, які залишилися в Україні, а також житлові умови, наявність роботи або навчання за кордоном.

Головними умовами повернення українських вимушених мігрантів в Україну є завершення війни і підвищення рівня безпеки, наявність роботи (бажано за фахом) і гідної її оплати, вирішення житлового питання, подолання корупції, покращення якості життя, відновлення економіки України.

Серед причин, які мотивували б респондентів повернутися в Україну – безпекові, економічні, питання якості життя, особистісні. Часто ці фактори є множинними і можуть поєднувати декілька причин із однієї або різних категорій.

Респонденти постійно моніторять ситуацію в Україні та оцінюють можливість повернутися. Частина з них бажають повернутися в Україну, як тільки буде можливість, проте мають небезпідставні сумніви щодо правильності такого рішення.

Українським вимушеним мігрантам складно планувати своє майбутнє, по-перше, у зв'язку з непростою безпековою ситуацією в Україні, а по-друге, через наявність сумнівів щодо подальшого перебування в обраній для життя іноземній країні, оскільки, на їхню думку, країни перебування поступаються Україні за значною частиною аспектів/сторін життя. За семибальною шкалою (від «живу одним днем» до «будую плани на довгострокову перспективу») українські вимушені мігранти за кордоном охарактеризували свій підхід до планування майбутнього як ситуативний (3,82 бала). У відсотковому відношенні 34% ближчі до підходу «живу одним днем», 40% схильні до ситуативного планування, а 27% – до довготривалого.

У результаті наведених респондентами аргументів щодо повернення в Україну виділяємо стримуючі та стимулюючі фактори: стримуючі – ті, які є перепорою до повернення у момент реалізації дослідження, стимулюючі – ті, які для респондентів найбільш мотивуючі щодо повернення в Україну.

Деякі респонденти вказують, що для них вагомим аргументом не повертатися в Україну є наявність офіційного статусу за кордоном: вони планують залишатися за кордоном, поки діятиме віза чи офіційний статус на перебування, і після завершення цього строку прийматимуть рішення.

Найсильніше зменшують бажання і готовність українських вимушених мігрантів за кордоном повертатися до України очікування/упевненість, що навіть після війни якість життя в Україні буде низькою (60%), ймовірність того, що навіть після закінчення війни росія знову зможе напасти на Україну, відсутність в Україні відповідної роботи (по 37%).

Показово, що більшість українських вимушених мігрантів за кордоном висловили бажання повернутися саме додому – туди, де проживали до широкомасштабного вторгнення, а чверть опитаних готові розглянути варіант поселення в інших регіонах України.

Також ми побудували економетричну модель, що визначає ключові фактори впливу на рішення повертатися чи залишатися.

Отже, для українських вимушених мігрантів за кордоном найбільш вагомим фактором впливу на готовність повернутися в Україну є *оцінка країни перебування* (29% – до завершення війни та 43% – після), а найменш вагомим – *очікування щодо війни в Україні* (12% – до завершення війни та 13% – після), вочевидь, через невизначеність ситуації. Між ними розташовуються такі фактори, як *ризики, побоювання в країні перебування* (20% – до завершення війни та 16% – після), *умови в країні перебування* (19% – до завершення війни та 15% – після) та *умови в Україні* (21% – до завершення війни та 12% – після).

Це означає, що рішення щодо того, чи повертатися в Україну, більшою мірою залежить від країни перебування, аніж від України: вплив України оцінюється лише на 33% щодо рішення про повернення до кінця війни і на 25% – після (мабуть, через відсутність інформації щодо того, якою буде ситуація в Україні після війни).

Отже, для повернення українців необхідне передусім сприяння інших держав. Ключові фактори, за якими оцінюється Україна, крім наявності там дорогих їм людей – це майно, бізнес/робота і безпека. Відповідно для сприяння поверненню вимушених мігрантів державі потрібно насамперед дбати про відбудову житла, працевлаштування повернених українців і безпеку.

Порівнюючи якість життя за кордоном та в Україні до повномасштабної війни, деякі аспекти вимушені мігранти оцінили вище вдома. Серед тих, які, за оцінками опитаних, були *щонайменше удвічі кращими* в Україні до війни – коло друзів, спілкування; розклад роботи закладів торгівлі; доступність і якість медичних послуг; якість цифрових послуг; якість послуг у приватному секторі; розвиненість сфери послуг; доступність оренди житла; доступність і якість інтернету; швидкість і якість логістичної сфери, поштових/кур'єрських відправлень. *Дещо кращими* в Україні порівняно з країнами перебування є доступність придбання житла; можливість працевлаштування на гарну/кваліфіковану роботу; можливості кар'єрного зростання.

Інші аспекти життя, за оцінками опитаних, є кращими за кордоном. Наприклад, *дещо вищими* є оцінки роботи закордонних державних органів/органів місцевого самоврядування;

доступності продуктів харчування/товарів першої необхідності та доброзичливості населення. *Суттєво вищі оцінки* (щонайменше удвічі) порівняно з довоєнною Україною отримали такі аспекти за кордоном, як якість інфраструктури (дороги, транспорт тощо); ситуація з корупцією; створення рівних умов для людей з інвалідністю; безпека; розмір матеріальної допомоги від держави, соціальних виплат; фактичний розмір оплати праці після вирахування податків; верховенство права, правовий захист; можливість фінансово допомагати рідним; рівень злочинності; екологія; якість води з водогону; можливість забезпечити належний рівень життя з власним рівнем доходів; можливість заощаджувати гроші; якість комунальних послуг; ставлення до дітей у закладах освіти; інтенсивність робочого навантаження, вимоги роботодавців. І оскільки, згідно з результатами дослідження, що вище респонденти оцінюють якість життя за кордоном, то меншим є їхнє бажання повертатися в Україну – на ці фактори якості життя слід звернути увагу під час формування державної політики щодо повернення вимушених мігрантів в Україну.

Такі аспекти життя за кордоном, як якість освіти; загальна комфортність перебування/життя, гнучкість/легкість ведення бізнесу, можливості для дозвілля, можливості для відкриття власного бізнесу, опитані оцінили *на приблизно такому самому рівні*, як і в довоєнній Україні.

Щодо негативних ситуацій, які могли б унеможливити перебування за кордоном, то українські вимушені мігранти більш імовірно вважають неможливість отримати висококваліфіковану роботу в цій країні без знання мови, а найменш імовірно – прояви дискримінації з боку жителів цієї країни. Загалом же ймовірність виникнення таких ситуацій розцінюється як середня або нижче середньої.

Кожен другий серед опитаних вимушених мігрантів з України вважає, що повномасштабна війна з росією закінчиться повною деокупацією українських територій до кордонів 1991 року. Значно менше опитаних є прихильниками сценарію часткової деокупації: 12% вважають, що Україна поверне всі території, окуповані після 24 лютого 2022 року, 8,8% – лише їх частину. 24,9% респондентів не змогли дати жодних прогнозів. Це може означати, що чверть українців за кордоном живуть у стані невизначеності.

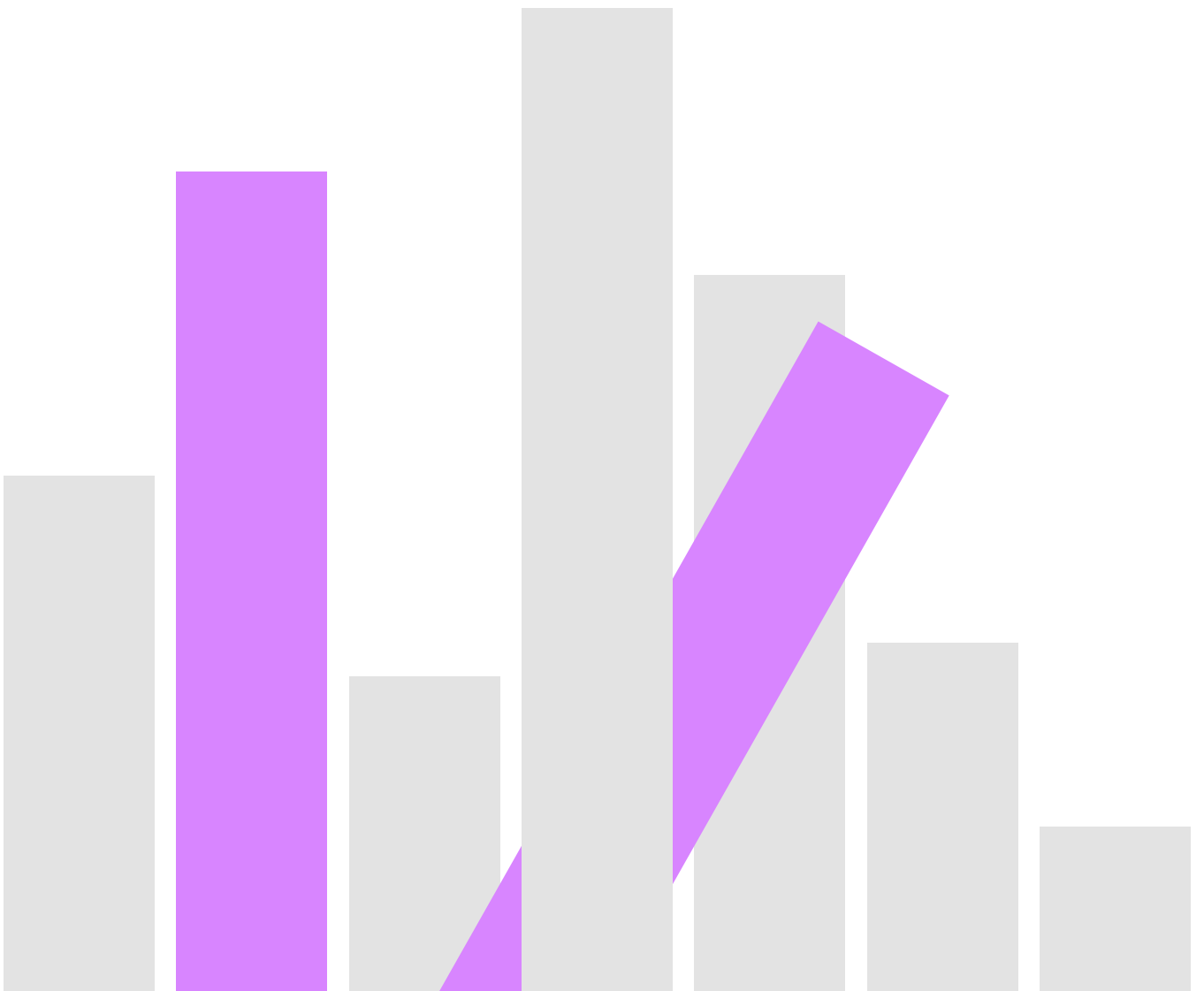
У прогнозах строків завершення війни українські вимушені мігранти за кордоном є досить стриманими – здебільшого вони передбачають затяжну війну. 24,4% респондентів не вірять, що навіть 2024-й принесе перемогу Україні; 18,3% вважають, що це станеться не раніше зими 2024/2025 року. Стриманими є також настрої вимушених мігрантів за кордоном щодо повоєнних перспектив відновлення і гарантій безпеки – більшість очікують, що цей процес буде тривалим, але Україна все ж отримає гарантії безпеки (44,1%). Удвічі менше опитаних вважають, що окрім того, що відновлення буде тривалим, Україна НЕ отримає необхідні гарантії безпеки (22,2%).

Показово, що серед вимушених мігрантів, які у той чи інший час планують повертатися в Україну, частка тих, хто мають оптимістичніші бачення щодо сценаріїв та часових прогнозів завершення війни, є вищою, ніж серед тих, хто не мають намірів повертатися.

Розділ 4

Аналіз наявних досліджень щодо вимушених мігрантів з України

(які були опубліковані у 2022-му – першій половині 2023 року)

На попередніх етапах розвитку українського суспільства індикатором, що свідчив про успішність чи проблемність розвитку країни, був міграційний рух населення. На початку 1990-х років, разом із падінням «залізної завіси», громадяни України отримали можливість відносно вільного пересування за межами соціалістичного табору. З того часу зовнішня міграція українців синхронізується із соціально-економічним розвитком суспільства: періоди стабілізації та піднесення супроводжуються позитивними показниками сальдо міграції, а періоди економічного спаду та політичної дестабілізації – збільшенням масштабів зовнішньої міграції.

Безпрецедентним викликом для українського суспільства стала повномасштабна агресія росії 24 лютого 2022 року. Мотиви, гострота становища вимушених мігрантів, масштаби потоку міграції беззаперечно свідчать про те, що дослідження різних аспектів цього явища, і передусім передумов повернення вимушених мігрантів, є однією з найактуальніших тем.

Нижче поданий огляд наявних досліджень⁷ проблеми вимушеної міграції з України із особливою увагою до методології та методів, використаних дослідниками, а також висновків щодо становища українських вимушених мігрантів за кордоном і передумов їхнього потенційного повернення в Україну.

4.1. «Досвід переміщених осіб, які мігрують з України в ЄС» (Fleeing Ukraine Displaced people's experiences in the EU)

Посилання на результати дослідження:

<https://fra.europa.eu/en/publication/2023/ukraine-survey>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Хто проводив дослідження: Агентство Європейського Союзу з питань фундаментальних прав людини (European Union Agency for Fundamental Rights).

Коли проводили дослідження: з 22 серпня до 29 вересня 2022 року.

Метод (-и) дослідження: онлайн-опитування за стандартизованою анкетною (окремий опитувальник для неповнолітніх).

Цільова аудиторія (далі – ЦА) та вибірка: опитування охопило вимушених мігрантів, зокрема дітей, у 10 країнах – членах ЄС (Угорщині, Польщі, Румунії, Словаччині, Болгарії, Чехії, Німеччині, Італії, Іспанії, Естонії). В опитуванні взяли участь 14 685 респондентів. Переважна більшість респондентів – жінки віком 18–64 роки (87%). Чоловіки цього віку становлять лише 8% респондентів. До вибірки також увійшли діти віком 12–17 років (2%) та респонденти віком 65+ (3%).

⁷ Для аналізу досліджень, поданих у цьому розділі, було відібрано ті, що опубліковані на момент реалізації нашого дослідження (до серпня 2022 року) та у яких був аналогічний об'єкт дослідження – вимушені мігранти з України, які виїхали за кордон через повномасштабне вторгнення росії.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: досвід українських вимушених мігрантів у приймаючій країні (соціально-економічні аспекти, умови проживання, стан здоров'я).

Основні показники: опитувальник мав комплексний характер і охоплював такі теми: прибуття до ЄС, гуманітарна допомога та надання інформації, поселення в ЄС, проживання і правовий статус, житло, освіта, працевлаштування, доходи та право на соціальні виплати, здоров'я, досвід пережитого насильства і доступ до медичних послуг.

Основні висновки: більшість респондентів не стикалися з труднощами під час подорожей до ЄС, а також вважають, що отримали достатньо інформації про свої права. Кожен третій респондент хоче з часом повернутися в Україну. Така сама частка воліли б залишитися в країні перебування. Шість із 10 респондентів на момент опитування проживали в приватному житлі. Більше половини з них платили за це частково або повністю. Для багатьох їхні житлові умови – далекі від ідеальних (бракує приватності, присутність незнайомих людей на одній житловій площі). Менше половини тих, хто навчався незадовго до виїзду з України, продовжили навчання в країні перебування, основною причиною чого називають мовний бар'єр. Четверо з 10 респондентів не відвідували мовні курси у приймаючій країні. Майже дві третини дітей скористалися онлайн-освітою, яку надають школи чи університети в Україні, або навчалися самостійно, використовуючи матеріали та іншу підтримку з України. Фінансові питання турбують кожного другого респондента. Лише кожен третій вважає, що його здоров'я є добрим або дуже добрим. Кожен другий респондент повідомляє про наявність хронічних хвороб або проблеми зі здоров'ям. Кожен другий респондент заявив, що часто або постійно відчував пригніченість і депресію після прибуття до приймаючої країни.

4.2. Спеціальний звіт EWL «Воєнні біженці з України. Рік у Польщі»

Посилання на результати дослідження:

<https://ewl.com.ua/звіт-воєнні-біженці-з-україни/>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Дослідження проводив: Центр східноєвропейських студій Варшавського університету і Фонд підтримки мігрантів на ринку праці EWL.

Терміни проведення польового етапу: 10–16 лютого 2023 року.

Метод (-и) дослідження: онлайн-опитування за стандартизованою анкетною та телефонні інтерв'ю.

ЦА та вибірка: українські громадяни, які прибули в Польщу після 24 лютого 2022 року. Вибірка N = 400 осіб. Інтерв'ю проводилися в різних містах і регіонах Польщі, зокрема Варшаві, Кракові, Вроцлаві, Гданську та ін.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: становище українських вимушених мігрантів на ринку праці Польщі, їхні потреби та настрої.

Основні показники: більшість опитаних вимушених мігрантів з України (83%) перебувають у Польщі вже понад пів року. З них більше половини (51%) прибули в перші три місяці після початку повномасштабної війни. Лише 5% людей вирішили приїхати до Польщі наприкінці 2022-го – на початку 2023 року після посилення атак на критичну інфраструктуру та цивільні об'єкти. Майже половина вимушених мігрантів з України (45%) вже побували у Польщі перед початком повномасштабної агресії. 82% дорослих вимушених мігрантів у Польщі знайшли роботу. Майже чверть респондентів (27% від кількості працевлаштованих) знайшли роботу протягом першого місяця перебування в Польщі. Кожен третій працевлаштований мігрант (38%) говорить, що змінив місце роботи під час перебування в Польщі після 24 лютого 2022 року. Дослідження показало, що 71% вимушених мігрантів планують у ближчій чи подальшій перспективі повернутися в Україну. Майже 90% вимушених мігрантів не мають сумнівів, що після закінчення війни польсько-українські відносини будуть кращими, ніж до початку повномасштабної агресії.

Основні висновки: є підстави виділити внутрішню динаміку процесу вимушеної міграції українців після 24 лютого 2022 року. Результати дослідження свідчать про високий рівень інтеграції українських вимушених мігрантів у ринок праці Польщі та високу динамічність цієї категорії найманих працівників (більше третини вимушених мігрантів щонайменше раз змінювали місце праці в Польщі). Це, на думку авторів дослідження, свідчить про зростання почуття впевненості та бажання вимушених мігрантів розвиватися на польському ринку праці. Автори дослідження роблять висновок про високу ефективність впроваджених польським урядом системних рішень (наприклад, спрощеної процедури працевлаштування).

4.3. «Скільки українців планують лишитися в Польщі»

Посилання на результати дослідження:

<https://gremi-personal.com.ua/skilki-bizhenciv-ne-povernutsja-v-ukrainu-doslidzhennja/>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Хто проводив дослідження: Gremi Personal (міжнародна компанія з працевлаштування).

Коли проводили дослідження: 3–31 березня 2023 року.

Метод (-и) дослідження: онлайн-опитування за стандартизованою анкетною.

ЦА і вибірка: громадяни України віком від 18 до 60 років, які знаходяться у всіх воєводствах Польщі після початку повномасштабного вторгнення російської федерації. Вибірка N=1270 осіб.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: становище українських вимушених мігрантів на ринку праці Польщі, їхні потреби та настрої.

Основні показники: дослідження фіксує зміну міграційних настроїв українців у Польщі. У жовтні 2022 року усього 17% респондентів відповіли, що не планують повертатися в Україну, 22,4% мали на меті поїхати додому у найближчі три місяці, 35% готувалися залишитися у Польщі щонайменше на рік і 25,6% планували повернутися, як тільки закінчиться війна.

У березні 2023-го частка українців, які не планують повертатися в Україну, зросла удвічі. Більшість українців, які знаходяться у Польщі тривалий час, вивчають або вже вивчили польську мову, що також відкриває нові горизонти на ринку працевлаштування. Опитування показало, що лише 10% українців не прагнуть вивчити польську мову, стільки ж сказали, що вивчили її досконало. 30% респондентів вже можуть вільно спілкуватися.

Основні висновки: кількість українців, які не планують повертатися додому, зросла удвічі за пів року. Це може свідчити про низку факторів: відсутність можливостей для проживання та роботи в Україні, успішність адаптації в приймаючому суспільстві, утворення міжнаціональних зв'язків і сімей. Важливий фактор, який вплинув на плани українців залишитися – це відкриття українських бізнесів у Польщі. Починаючи з другої половини 2022 року, у Польщі відкрилися понад 10 000 українських компаній, які прагнуть винаймати на роботу українців. Отже, у висококваліфікованих спеціалістів з числа вимушених мігрантів з'являється можливість покращити своє становище на ринку праці.

4.4. «Оцінка міграційних процесів та настроїв»: звіт за результатами онлайн-опитування

Посилання на результати дослідження:

<https://news.uifuture.org/ocinka-migraciy-nikh-procesiv-ta-nastr/>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Дослідження проводив: Український інститут майбутнього (<https://uifuture.org/pro-institut/>).

Терміни проведення польового етапу: 20–23 березня 2023 року.

Метод (-и) дослідження: онлайн-опитування за стандартизованою анкетною.

ЦА та вибірка: всеукраїнське опитування (крім тимчасово непідконтрольних територій), вибірка – 1200 респондентів. Вибірка комбінована – пропорційно стратифікована за регіонами, з квотним скринінгом на шаблі відбору респондента, репрезентує доросле населення України віком від 18 років. Похибка з ймовірністю 0,95 не перевищує 2,89%.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: оцінка міграційних процесів і настроїв українських вимушених мігрантів за кордоном.

Основні показники: дослідження розглядає уявлення респондентів про масштаби міграції з України після 24 лютого 2022 року та можливість повернення вимушених мігрантів. Опитані з м. Києва та Півдня країни порівняно частіше за інших зазначали, що повернуться більше 90%. Серед основних причин, які впливають на рішення повернутися: родинні зв'язки (60%), звичний спосіб життя й оточення (46%), безпека (42%), наявність роботи (36%), патріотизм (32%), невдачі у спробах облаштуватися за кордоном (27%). Серед основних причин, які впливають на рішення людини не повертатися: життєві перспективи за кордоном (55%), безпека (50%), наявність роботи (48%). 21% респондентів вказали, що серед їх знайомих є чоловіки, які виїхали за кордон після початку повномасштабної війни, але не мали на це законних підстав. Найпопулярнішою схемою нелегального виїзду військовозобов'язаних

у загальноукраїнському масштабі виявилися «волонтерська діяльність» і хабар при перетині кордону (по 23%). Оформлення інвалідності як підстава для виїзду набрало 16%, а навчання за кордоном як схема незаконного виїзду – 14%. Серед мешканців Заходу, Центру та м. Києва найпопулярнішою схемою є «волонтерська діяльність», а мешканців Півдня та Сходу – оформлення інвалідності.

Основні висновки: в рейтингу основних причин виїзду вимушених мігрантів з країни найбільш значними є проблеми безпеки. Близько половини опитаних вважають, що рішення про повернення до України є особистою справою кожного. Дещо менше половини опитаних вважають, що громадяни, які виїхали, зобов'язані повернутися одразу після закінчення війни (21%), якщо немає загрози окупації (16,5%), після відновлення/відбудови країни (10,5%).

4.5. «Біженці з України: наміри повернутися, вплив на українську економіку та рекомендації щодо державної політики»

Посилання на результати дослідження:

<https://ces.org.ua/who-are-ukrainian-refugee-research/>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Хто проводив дослідження: дослідницька агенція Info Sapiens

Коли проводили дослідження: час проведення польового етапу дослідження не вказаний.

Метод (-и) дослідження: дві складові: кількісне та якісне опитування: 1) онлайн-опитування за стандартизованою анкетною; 2) глибинні інтерв'ю з українськими біженцями (15 інтерв'ю). Окрім того, у дослідженні використано неопитувальні методи: аналіз статистичних даних, управлінських заходів.

ЦА та вибірка: опитано 1003 українця, які станом на час дослідження перебували за кордоном (окрім росії та Білорусії).

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: ким є українські вимушені мігранти в ЄС, які умови їхнього життя та повернення до України.

Основні показники: автори використали метод k-models і за допомогою кластерного аналізу виділили чотири групи українських вимушених мігрантів за кордоном: 1) класичні вимушені мігранти (25%): жінки середнього віку з дітьми, не дуже адаптовані до життя за кордоном (не мають друзів серед місцевих, не знають мову, не були за кордоном раніше, не подобається в країні перебування); 2) квазітрудова мігранти (29%): жінки старшого віку, виїхали не лише з безпекових питань, а й шукати роботу, більш адаптовані до життя за кордоном (знають мову, мають родину в країні перебування, менше потребують допомоги), на їхнє рішення щодо повернення не вплине закінчення бойових дій; 3) професіонали (29%): більш схильні працювати за довоєнною спеціальністю, не готові працювати не за спеціальністю та до перекваліфікації; відносно комфортні умови перебування: отримують більше

допомоги, мають друзів у країні перебування, позитивніше оцінюють ставлення місцевих; дещо частіше за інші групи планують повернутися в Україну; 4) люди із зони бойових дій (16%): найбільше втратили через війну, не адаптовані до життя за кордоном, але готові робити кроки для адаптації (вивчення мови, курси з перекваліфікації тощо), готові повертатися до України за сприятливих умов.

Основні висновки: українські вимушені мігранти адаптуються до ринків праці ЄС швидше за мігрантів попередніх хвиль, що збільшує ризик того, що вони не повернуться в Україну.

4.6. Звіт про транскордонну мобільність «Громадяни України на польському ринку праці. Нові виклики та перспективи» (Raport Mobilności Transgranicznej «Obywatele Ukrainy na polskim rynku pracy. Nowe wyzwania i perspektywy»)

Посилання на результати дослідження:

<https://ewl.com.pl/raport-mobilnosci-transgranicznej-obywatele-ukrainy-na-polskim-rynku-pracy-nowe-wyzwania-i-perspektywy/>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Хто проводив дослідження: Міграційна платформа EWL, Фондація EWL та Східноєвропейські студії Варшавського університету (Platforma Migracyjna EWL, Fundacja EWL oraz Studium Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego).

Коли проводили дослідження: 4–13 березня 2023 року.

ЦА та вибірка: загалом було опитано 500 повнолітніх громадян України, які перебувають у Польщі.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: як змінився портрет громадян України, які проживають у Польщі; які громадяни України планують подавати заяви на постійне проживання у країні та на отримання польського громадянства; як змінився відсоток громадян України, які працюють відповідно до своєї кваліфікації; як громадяни України в Польщі оцінюють своє матеріальне становище; скільки грошей пересилають в Україну біженці та мігранти з Польщі та ін.

Основні показники: 67% вимушених мігрантів з України, які проживають у Польщі – жінки. 50% вимушених мігрантів проживають у Польщі зі своїми дітьми, 4% – особи похилого віку. 62% опитаних (станом на час проведення дослідження) мали намір повернутися в Україну в найближчій або довгостроковій перспективі. 50% респондентів планували подати заяву на отримання дозволу на тимчасове або постійне проживання в Польщі. 78% громадян України, які проживають у Польщі, мають оплачувану роботу, 54% надсилають гроші в Україну.

Основні висновки: майже дві третини респондентів дослідження були мігрантами, які прибули до Польщі до 24 лютого 2022 року (60%), і більше однієї третини – так звані воєнні

вимушені мігранти – ті, хто прибули після початку війни. Майже половина громадян України, які перебувають у Польщі – особи віком до 36 років. Більше половини громадян України, які проживають у Польщі, мають вищу або неповну вищу освіту (56%), а кожен третій – професійно-технічну освіту (32%). Кожен третій добре або дуже добре володіє польською мовою (35%). Майже всі українці, які зараз проживають у Польщі (83%), декларують підтримку України. Найчастіше ця підтримка має грошову форму – більше половини опитаних (54%) зазначили про пожертвування грошей на потреби ЗСУ. Більше половини громадян України, які проживають у Польщі, надсилають гроші в Україну (56%), а 6% – отримують гроші з України. Кожен четвертий, станом на час дослідження, декларував бажання повернутися в Україну, не чекаючи на закінчення російського вторгнення (24%).

4.7. «Українські біженці в Європі. Від початку повномасштабного вторгнення до сьогодні»

Посилання на результати дослідження:

<https://4service.group/social-project/index.html>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Хто проводив дослідження: компанія 4Service.

Коли проводили дослідження: перша хвиля: польовий етап дослідження тривав з 28 березня до 4 квітня 2022 року. Друга хвиля: польовий етап дослідження тривав з 6 до 20 червня 2022 року. Третя хвиля: польовий етап дослідження тривав з 23 березня до 17 квітня 2023 року.

Метод (-и) дослідження: онлайн-опитування.

ЦА та вибірка: перша хвиля: 3355 респондентів у 36 країнах Європи у віці від 14 років. Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95%) становить $\pm 1,7\%$. Друга хвиля: 2307 респондентів у 35 країнах Європи віком від 18 років. Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95%) не перевищує $\pm 1,78\%$. Третя хвиля: опитано 2977 респондентів у 39 країнах Європи віком від 18 років. Статистична похибка вибірки (з імовірністю 0,95%) не перевищує $\pm 1,8\%$. Генеральною сукупністю є 8 240 289 вимушених мігрантів, які покинули Україну після 24 лютого 2022 року, за даними Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (United Nations High Commissioner for Refugees) на 1 квітня 2023 року.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: поведінка та настрої українців, які вимушені були виїхати в Європу внаслідок війни в Україні.

Основні показники: автори дослідження зафіксували динаміку кількості українських вимушених мігрантів у різних країнах Європи. Так, початково Польща прийняла основну масу вимушених мігрантів з України. Проте цей показник зменшується. Якщо станом на квітень 2022 року в Польщі перебувало 39,5% усіх вимушених мігрантів з України, у червні 2022-го – 20,5%, то у квітні 2023 року – лише 19,6%. Найбільший приріст українських вимушених мігрантів натомість фіксується в Німеччині. Якщо у квітні 2022-го там перебувало 12,9% усіх

українських вимушених мігрантів, то у квітні 2023-го – 28,1%. У червні 2022 року повернутися до України планували 84% вимушених мігрантів, 8% упевнено говорили про те, що залишаться за кордоном. У квітні 2023-го уже 72% говорили про намір повернутися, а про намір залишитися за кордоном – 16%. Серед тих, хто декларують намір залишитися, 70% володіють англійською. 71% вивчили місцеву мову, а 52% отримали/планують отримати посвідку на постійне проживання.

Основні висновки: автори дослідження спробували намалювати сукупний портрет українців, які не бажають повертатися в Україну. Більшість з них мали плани емігрувати в Європу ще до війни (54%). Це переважно молоді люди до 35 років, які одноосібно приймали рішення про виїзд за кордон. 64% з них володіють однією або кількома іноземними мовами. Відповідно до факторного аналізу, проведеного авторами, найбільш істотними чинниками наміру повернутися є: тривалість конфлікту, місцевий ринок праці, можливості дозвілля, рівень життя.

4.8. «Медіаспоживання та громадсько-політична активність українців за кордоном»

Посилання на результати дослідження:

<https://www.oporaua.org/viyua/doslidzhennia-mediaspozhyvannia-ta-gromadsko-politichn-aktivnist-ukrayintsiv-za-kordonom-24756>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Хто проводив дослідження: соціологічна група «Рейтинг» на замовлення ВГО «Громадянська мережа «ОПОРА» за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

Терміни проведення польового етапу: 8 квітня – 19 травня 2023 року.

Метод (-и) дослідження: дослідження складалося з трьох частин: 1) онлайн-опитування 1000 респондентів щодо громадсько-політичної активності; 2) онлайн-опитування 2000 респондентів щодо медіаспоживання; 3) 43 глибинних інтерв'ю. Онлайн-опитування на платформі Rating Online.

ЦА та вибірка:

Кількісне опитування – перша хвиля: Велика Британія, Ізраїль, Іспанія, Німеччина, США, Угорщина, Чехія. Вибірка: 1000 респондентів.

Кількісне опитування – друга хвиля: Велика Британія, Ізраїль, Іспанія, Німеччина, США, Угорщина, Чехія. Вибірка: 2000 респондентів.

Якісне опитування (глибинні інтерв'ю) на тему медіаспоживання та громадсько-політичної активності українців, які знайшли притулок за кордоном: 43 респонденти з Великої Британії, Ізраїлю, Іспанії, Німеччини, США, Угорщини, Чехії.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: громадсько-політична активність серед українців, які знайшли притулок за кордоном.

Основні показники: 54% респондентів знайшли роботу в країні перебування. Найвищий рівень працевлаштування – в Ізраїлі (74%) та Чехії (70%). Кожен 10-й опитаний дистанційно працює в Україні. 67% респондентів збираються повертатися в Україну. 12% із них планують зробити це найближчим часом, 20% хочуть ще почекати, 35% збираються повернутися до України після завершення війни. Не планують повертатися 18% респондентів. Більшість (76%) респондентів, які виїхали з України після початку повномасштабного вторгнення, бачать своє майбутнє в Україні. Для повернення до України для переселенців найважливішими факторами є безпека в регіоні, з якого вони походять (43%), а також емоційний зв'язок із Батьківщиною (43%). Відповіді на запитання щодо можливості впливати на політичне життя в Україні з-за кордону розділилися: 43% вважають, що можуть робити це на відстані, а 46% не вбачають такої можливості. 16% респондентів вважають, що перші післявоєнні вибори варто проводити одразу після завершення воєнного стану. 70% думають, що з цим слід деякий час зачекати: три-шість місяців (28%), близько року (30%) або навіть кілька років (13%). Більшість респондентів декларують готовність голосувати на перших повоєнних виборах. Найімовірніше, вони братимуть участь у виборах у випадку, якщо на той момент перебуватимуть в Україні (78%) або якщо працюватиме електронне голосування (77%). У разі організації виборів за кордоном на дільниці кількість респондентів, які готові проголосувати, скорочується до 60%. Проголосувати поштою готові 59% респондентів.

Окремий блок дослідження присвячений медіаспоживанню. Найпопулярнішим джерелом інформації в усіх семи країнах, у яких проводилося опитування, виявився Telegram: найбільше ним користуються в Іспанії (92%), найменше – у Чехії (85%). Найпопулярнішою соціальною мережею для отримання новин є Facebook (43% респондентів). Instagram значно менш популярний (22%). З TikTok і Twitter отримують інформацію про Україну 7% і 3% опитаних відповідно. Для 18% ключовими для отримання новин є інші соціальні мережі. Новинні сайти як основне джерело інформації про Україну використовує чверть українських вимушених мігрантів. Серед них більшість (74%) відвідують українські новинні сайти. Лише 8% респондентів отримують інформацію про Україну з телебачення.

Несподіваним відкриттям стало те, що більшість опитаних вимушених мігрантів погоджуються, що в Україні вищий рівень цифрових послуг і менша бюрократія, ніж у країні перебування. Крім того, зазначають і про вищий рівень української медицини – тут ідеться більше про її доступність, ніж якість.

Щонайменше чверть респондентів бачили неправдиву інформацію про Україну. Найменше таких випадків зафіксували у США та Великій Британії, більше – у країнах Європи, найбільше – в Ізраїлі. Більшість фейків про Україну, за оцінками опитаних, стосуються української армії (53%) та влади (38%). Неправдива інформація про українських мігрантів мало поширена за кордоном і спрямовується здебільшого на іноземних користувачів, тоді як на українців і росіян спрямовують фейки про ЗСУ й українську владу.

Основні висновки: робота вирізняється системністю, використанням кількісних і якісних методів, охопленням широкою проблематики, зокрема малодослідженої (уявлення мігрантів про можливості впливати на ситуацію в Україні, фейки в медіа та медіаграмотність українських мігрантів). Опитувальник кількісної частини дослідження містить близько ста запитань.

4.9. «Проект з розвитку людського капіталу в Україні: сприяння поверненню вимушених мігрантів»

Посилання на результати дослідження:

<https://drive.google.com/file/d/1RlXw50nG2qsDskRsQYzbdHhVSstouloL/view>

ТЕХНІЧНА ЧАСТИНА

Дослідження проводив: аналітичний центр Easybusiness in UA за підтримки Міністерства економіки України та Western NIS Enterprise Fund.

Терміни проведення польового етапу: травень 2023 року.

Метод (-и) дослідження: запропоноване дослідження – це вторинний аналіз численних джерел як статистичних, економічних, адміністративних, демографічних, так і соціологічних даних. Серед джерел інформації: Держстат України, Міністерство економіки України, Центр Разумкова, ООН, Рада Європи, Європейський парламент, Committee for Refugees and Immigrants (USA) та ін.

ЦА та вибірка: немає. Використані соціологічні дані з різних досліджень, зібрані різними методами.

КОНЦЕПТУАЛЬНА ЧАСТИНА

Про що дослідження: соціально-економічні характеристики вимушених мігрантів, міграційно-демографічна ситуація та перспективи, управлінські кроки зі стимуляції повернення мігрантів.

Основні показники: за даними Євростату, 3,9 млн українців перебували під тимчасовим захистом у країнах ЄС у квітні 2022 року (за даними ЦЕС – від 3,8 до 4,7 млн вимушених мігрантів знаходяться за кордоном включно з Європою, ще близько 1,5 млн – у РФ). Повернення цих мігрантів є важливим з погляду забезпечення швидкого та стійкого економічного зростання: аби зростати з темпом 7% на рік, до 2032 року Україні потрібно буде залучити від 3,1 до 4,5 млн осіб до робочої сили.

Для вимушених мігрантів головною проблемою є питання безпеки, натомість люди, котрі вже повернулися у рідні регіони, вказують на складні умови у місцях повернення. Варто зазначити, що фактор обмеження на перебування зі сторони країн-реципієнтів для переміщених осіб за кордоном за рівнем важливості стоїть одразу після безпеки. Люди із зони бойових дій найбільше готові повертатися з-за кордону у безпечніші регіони при наданні допомоги із житлом, працевлаштування і фінансової підтримки. Припинення війни, розвиток економіки та відбудова інфраструктури й житла є основними факторами, які сприятимуть поверненню українців додому.

Основні висновки: відсутність ефективної політики повернення вимушених мігрантів може коштувати Україні до 113 млрд доларів ВВП і значних демографічних втрат. Необхідна розробка державної програми повернення вимушених мігрантів.

Висновок з аналізу наявних досліджень

У наявних дослідженнях простежується дві перспективи:

1. дослідження, виконані українськими дослідниками, пріоритезують питання повернення вимушених мігрантів;
2. дослідження, виконані зарубіжними дослідниками, пріоритезують питання адаптації вимушених мігрантів у приймаючих суспільствах, різні аспекти поведінки вимушених мігрантів на ринку праці цих суспільств.

Низка досліджень зафіксували тенденцію зростання⁸ частки вимушених мігрантів, які не мають наміру повертатися в Україну, що, ймовірно, пов'язано з такими чинниками: триваючі інтенсивні бойові дії, успішність адаптації вимушених мігрантів у приймаючих суспільствах, відсутність інституційної підтримки практики повернення.

Переважають дослідження, виконані із використанням методу онлайн-опитування, поєднання різних методів зустрічається рідко. Окремі дослідження мають прогностичну та рекомендаційну складові.

Деякі теми висвітлені поодинокими дослідженнями: нелегальний виїзд військовозобов'язаних з України, вплив міжнародної політики на перспективи повернення вимушених мігрантів, особливості адаптації дітей вимушених мігрантів у приймаючих суспільствах у контексті освіти.

⁸ Через різні методології, види вибірки та формулювання питань ми не здійснюємо порівняння цих досліджень щодо часток вимушених мігрантів, які не планують повертатися в Україну, оскільки таке порівняння буде методологічно некоректним.

Розділ 5

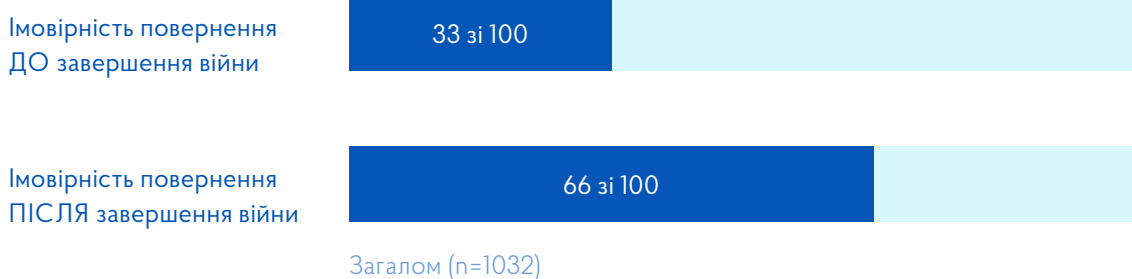
Результати дослідження

5.1. Яким і де бачать своє майбутнє вимушені мігранти з України

Ймовірність повернення вимушених мігрантів в Україну

Українські вимушені мігранти за кордоном по-різному оцінюють ймовірність свого повернення в Україну ДО та ПІСЛЯ повного завершення війни. Так, за стобальною шкалою (де 0 – точно НЕ повернуся, а 100 – точно повернуся)⁹ ймовірність повернення вимушених мігрантів з-за кордону ДО завершення війни становить у середньому 33 зі 100 (0 балів – 32,4%, 1–50 балів – 37,7%, 51–99 балів – 20,1%, 100 балів – 9,8%), а ПІСЛЯ повного завершення війни – в середньому 66 зі 100 (0 балів – 5,9%, 1–50 балів – 26,6%, 51–99 балів – 34,5%, 100 балів – 33%).

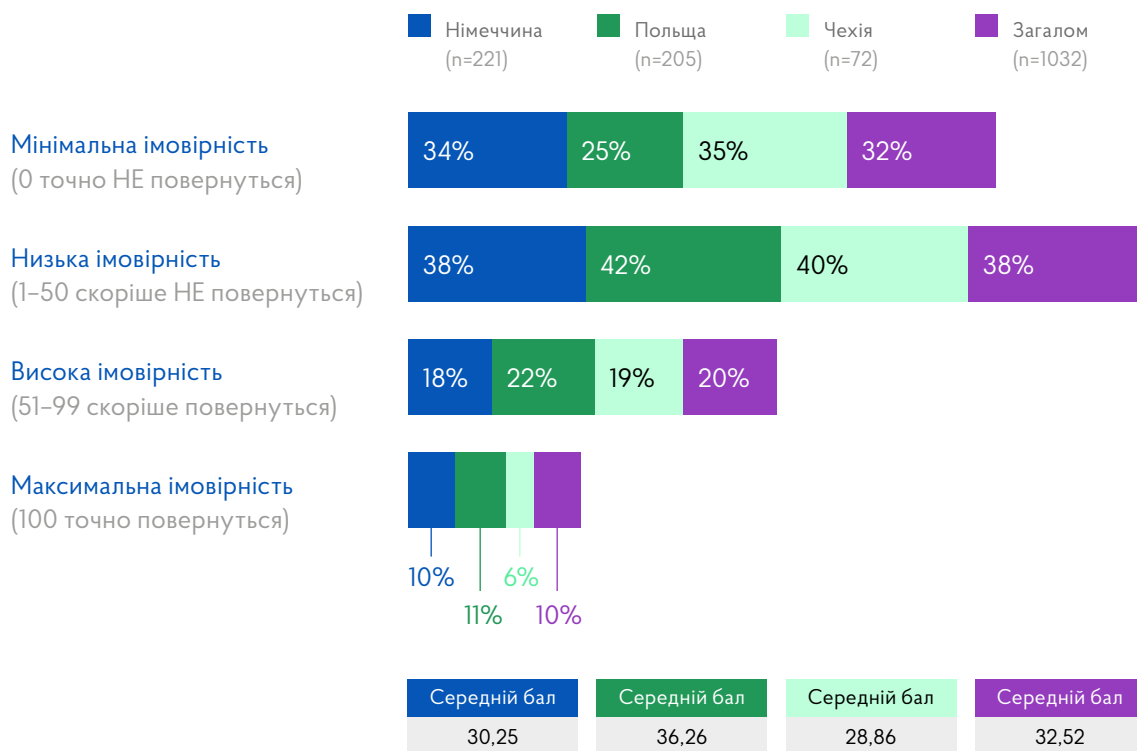
Д1. Наскільки ймовірно, що Ви повернетеся жити в Україну ще до завершення війни?
(% та оцінка за шкалою від 0 до 100 балів)

Д2. Наскільки ймовірно, що Ви повернетеся жити в Україну після повного закінчення війни?
(% та оцінка за шкалою від 0 до 100 балів)

Серед українських вимушених мігрантів у Польщі порівняно нижчий відсоток тих, хто, оцінюючи ймовірність свого повернення в Україну ДО завершення війни, вказав 0 балів (24,9%) та відповідно порівняно вищий середній бал – 36%.

Якщо говорити про ймовірність повернення українських вимушених мігрантів за кордоном ПІСЛЯ повного завершення війни, то так само найвищою вона є серед українських вимушених мігрантів у Польщі: 0 балів вказали лише 3,5%, а 100 балів – 36,2% цієї категорії опитаних. Середній бал ймовірності повернення в Україну вимушених мігрантів саме з Польщі є найвищим – 69 балів.

⁹ 0 балів інтерпретується як «точно НЕ повернуся», інтервал 1–50 балів – «від переважно ні до можливо», 51–99 балів – «від можливо до переважно так», 100 – «точно повернуся». Відсотки подані відповідно до вказаних крайніх показників (0 і 100) та інтервалів (1–50 та 51–99).

Д1. Наскільки ймовірно, що Ви повернетесь жити в Україну ще до завершення війни?
(% та оцінка за шкалою від 0 до 100 балів)

Найбільша частка тих, хто точно не планують повертатися в Україну ДО завершення війни – серед мешканців Півдня та Сходу України. Ймовірно, тому що найактивніші бойові дії ведуться саме на цих територіях, і людям нікуди повертатися. Коли йдеться про наміри повернення ПІСЛЯ завершення війни, значних відмінностей у регіональному розрізі не зафіксовано. Водночас ПІСЛЯ завершення війни мешканці тих самих Півдня та Сходу більшою мірою налаштовані повертатися в Україну, ніж мешканці інших регіонів.

	Київ		Північ		Захід		Центр		Південь		Схід	
Точно не повернуться	34,7%	4,2%	31,3%	3%	18,6%	2,9%	30,6%	8,8%	31,1%	6,1%	37,7%	6,6%
Радше не повернуться	35,6%	27,1%	37,4%	35,4%	37,3%	22,5%	34,7%	29,9%	37,1%	17%	42,2%	32,5%
Радше повернуться	22%	40,7%	22,2%	29,3%	27,5%	34,3%	21,6%	27,2%	21,2%	39,8%	13,1%	32,2%
Точно повернуться	7,6%	28%	9,1%	32,2%	16,7%	40,2%	12,9%	34%	10,6%	37,1%	6,9%	28,7%
Загалом	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

■ До завершення війни

■ Після завершення війни

Для вимушених мігрантів усіх регіонів фактор завершення війни може мати суттєве значення для прийняття рішення повертатися чи ні додому. ПІСЛЯ завершення війни частка тих, хто готові точно повернутися в Україну, серед вимушених мігрантів зі Сходу зростає у 4,1 рази порівняно з часткою тих, хто декларують наміри повернутися додому ДО завершення війни. Серед вимушених мігрантів з Києва – у 3,7 рази, з Півночі та Півдня – у 3,5 рази, Центру – у 2,6 рази, Заходу – у 2,4 рази.

І відповідно суттєво зменшується частка тих, хто точно не повернуться ПІСЛЯ завершення війни, на противагу частці тих, хто декларують наміри НЕ повернутися додому ДО завершення війни: у 10,4 рази – серед вимушених мігрантів з Півночі, 8,3 рази – з Києва, 6,4 – Заходу, 5,7 – Сходу, 5,1 – Півдня, 3,5 – з Центру.

Розподіл за віком і матеріальним становищем до війни в Україні¹⁰

До завершення війни більше схильні залишатися за кордоном люди молодшої та середньої вікової групи: 72,1% – 18–24 роки, 75% – 25–34 роки, 71,9% – 35–49 років. Тоді як люди старшої вікової групи – 50–65 років та старше 65 років – більше схильні залишатися за кордоном до завершення війни на рівні 58,7% і 57,9%.

Після завершення війни категорії респондентів за критерієм віку розподілилися більш рівномірно: точно або радше залишаться за кордоном 37% – серед респондентів від 18 до 24 років, 31,5% – 25–34 роки, 34,4% – 35–49 років, 27,3% – 50–65 років, 26,4% – старше 65 років.

Залежно від матеріального становища найбільше схильні залишатися за кордоном як до, так і після завершення війни ті, хто вказали, що мали дуже низьке матеріальне становище до війни в Україні. Майже всі респонденти, які вказали, що до війни в Україні у них було низьке матеріальне становище (їм не вистачало коштів навіть на їжу), не планують повертатися

¹⁰ Тут і надалі багатовимірний (комбінований) розподіл даних не подаємо через малі підвибірки, які не дають змоги робити статистично значимі висновки.

в Україну ДО завершення війни – 94,1%, а ПІСЛЯ завершення війни таких 58,8%, тоді як серед інших категорій за критерієм матеріального становища – в межах 27,9%–40%.

Серед тих респондентів, які точно не повернуться ДО завершення війни, найбільша частка (53,2%) орендують квартиру чи будинок за кордоном. Для порівняння, серед жителів притулків, облаштованих для вимушених мігрантів, таких лише 6,3%. Аналогічним є і розподіл серед тих, хто не планують повертатися навіть ПІСЛЯ завершення війни: 45,9% на противагу 3,3%.

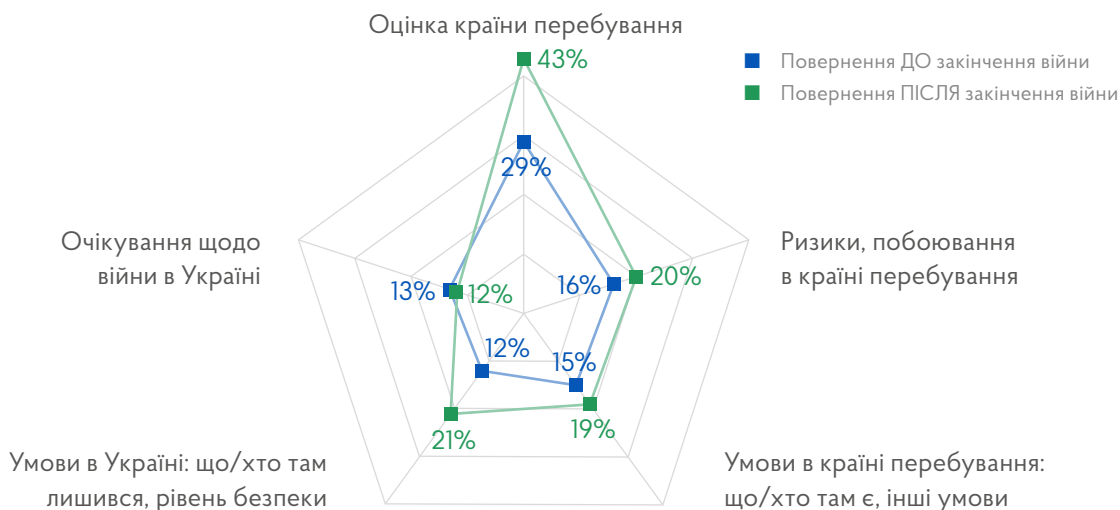
Фактор наявності роботи не має суттєвого впливу на рішення щодо повернення, поки війна в Україні триватиме. ПІСЛЯ завершення війни частка тих, хто точно не повернуться в Україну, серед респондентів, які мають роботу в країні перебування (7,9%), перевищує майже у п'ять разів частку тих, хто працюють дистанційно в Україні (1,6%), і удвічі – тих, хто шукають роботу (3,5%).

Фактори, які впливають на повернення вимушених мігрантів в Україну

Економетричне моделювання, яке згадується у цьому розділі, було здійснено дослідницькою агенцією *Info Sapiens* за допомогою розробленої нею методології. Методологія побудови економетричної моделі впливу факторів на ймовірність повернення вимушених мігрантів в Україну до та після закінчення війни, зокрема загальна логіка такого підходу, опис статистичного аналізу та моделювання, а також процедура підрахунку важливості факторів ймовірності повернення в Україну наведені у Додатку 1.

Результати дослідження продемонстрували, що на рішення повертатися в Україну чи залишатися за кордоном впливає множинність факторів, які ми, використавши економетричне моделювання, розділили на такі логічні групи:

1. Що там (за кордоном) у особи вже є, що вона взяла із собою, що отримала (умови в країні перебування).
2. Чи є в особи причини повернутися в Україну, якісь «магніти» (умови в Україні, люди, які залишилися там).
3. Як особа оцінює свою нову країну, чи подобається вона більше, ніж Україна.
4. Чи очікує особа якихось проблем, чи є у неї побоювання щодо нової країни.
5. Які очікування особи щодо війни в Україні та ситуації після війни.

Перший фактор – умови в країні перебування – включає те, що там (за кордоном) у особи вже є, що вона взяла із собою і що отримала, тобто якими є умови в країні перебування, наскільки добре людина облаштувалася за кордоном.

Цей фактор базується на таких аспектах: коли людина прибула до країни, в якій перебуває на момент опитування; хто із членів родини/близьких людей також перебуває зараз із нею; як оцінює рівень знання мови держави, в якій перебуває; як оцінює матеріальне становище за кордоном та житлові умови; який поточний статус зайнятості.

Другий фактор – умови в Україні – включає те, чи є в особи причини повернутися в Україну, якісь «магніти».

Цей фактор базується на таких аспектах: чи є в людини важливі об'єктивні причини або мотиви повертатися в Україну, наприклад, родичі, близькі, які залишилися в Україні, наявність бізнесу, придатного для життя житла, іншого майна в Україні тощо, як людина оцінює безпеку в Україні зараз.

Третій фактор – оцінка країни перебування – включає те, як особа оцінює нову країну, чи подобається вона більше, ніж Україна.

Цей фактор базується на оцінці задоволеності широким колом питань життя в країні перебування, починаючи від суто практичних (наприклад, якість освіти, медицини, сфери послуг, інфраструктури, можливості працевлаштування тощо) та закінчуючи більш загальними (наприклад, близькість менталітету населення країни перебування).

Четвертий фактор – ризики і побоювання в країні перебування – включає те, чи очікує особа якихось проблем, чи є у неї побоювання щодо нової країни.

Цей фактор базується на таких аспектах: оцінка ймовірності втратити роботу, позбутися фінансової підтримки, зазнати дискримінації за національною ознакою тощо.

П'ятий фактор – очікування щодо війни в Україні – включає те, які очікування особи щодо війни в Україні та ситуації після війни.

Цей фактор базується на таких аспектах: очікування щодо термінів і сценаріїв закінчення війни та післявоєнної ситуації й відбудови в Україні.

При побудові моделі було використано комбінацію методів, зокрема факторний аналіз у поєднанні з регресійним. Коефіцієнти відображають, яким буде вплив кожного фактора на ймовірність повернення при зміні відповідного фактора. Для зручності сприйняття сукупний вплив було прийнято за 100%, а для кожного фактора розраховано відносний вплив, який за сукупністю факторів і складається у 100%¹¹.

Отже, для українських вимушених мігрантів за кордоном найбільш вагомим фактором впливу на готовність повернутися в Україну є *оцінка країни перебування* (29% – до завершення війни та 43% – після), а найменш вагомим – *очікування щодо війни в Україні* (12% – до завершення війни та 13% – після), вочевидь, через невизначеність ситуації. Між ними розташовуються такі фактори, як *ризики, побоювання в країні перебування* (20% – до завершення війни та 16% – після), *умови в країні перебування* (19% – до завершення війни та 15% – після) та *умови в Україні* (21% – до завершення війни та 12% – після).

¹¹ Детальніший опис процедури застосування економетричної моделі подано у Додатку 1.

Фактори, які за регресійним аналізом мають найбільший вплив на ймовірність повернення вимушених мігрантів в Україну ДО завершення війни

Фактор	Коефіцієнт
Як би ви оцінили ситуацію з безпекою в Україні загалом станом на сьогодні?	8,8%
Коли найімовірніше, на вашу думку, повністю закінчиться повномасштабна війна в Україні?	7,1%
Нездатність пристосуватися до нової країни, відчувати себе в ній, як вдома	5,8%
Чоловік/дружина	5,2%
Як би ви оцінили ваше матеріальне становище за кордоном?	4,7%
Небажання рідних продовжувати перебування в цій країні	4,6%
Розчарування життям у цій країні	4,1%

Фактори, які за регресійним аналізом мають найбільший вплив на ймовірність повернення вимушених мігрантів в Україну ПІСЛЯ завершення війни

Фактор	Коефіцієнт
Коли найімовірніше, на вашу думку, повністю закінчиться повномасштабна війна в Україні?	4,6%
Нездатність пристосуватися до нової країни, відчувати себе в ній, як вдома	4,6%
Який сценарій, на вашу думку, є найбільш вірогідним для України після повномасштабної війни?	4,5%
Чим, на вашу думку, закінчиться повномасштабна війна в Україні?	4,3%
Навчаюся в навчальних закладах країни, у якій я перебуваю	4,1%
Як би ви оцінили ситуацію з безпекою в Україні загалом станом на сьогодні?	4%

Повертатися в Україну навіть ДО завершення війни більш схильні ті респонденти, які до початку повномасштабного вторгнення мали краще матеріальне становище в Україні порівняно із ситуацією за кордоном: 44,2% тих, хто точно повернувся в Україну до завершення війни, вказали, що їхнє матеріальне становище тою чи іншою мірою гірше, ніж було до війни в Україні, і 32,3% – тих, у кого матеріальне становище за кордоном покращилося порівняно із ситуацією в Україні. Відповідно залишатися за кордоном більше схильні ті, у кого це матеріальне становище покращилося порівняно з тим, яке було в Україні до початку війни: половина опитаних, які планують залишатися за кордоном (54,6%) зазначили, що матеріальне

становище у них краще за кордоном, ніж було в Україні до війни, а чверть (26,1%) – що фінансова ситуація порівняно погіршилася.

Ті респонденти, які загалом вище оцінюють свої умови життя за кордоном, ніж до війни в Україні (враховуючи матеріальне становище, житлові умови, умови та можливості працевлаштування, рівень життя загалом), більше схильються залишатися за кордоном. Серед тих, хто точно не повернувся ПІСЛЯ війни – 1,6% респондентів, у яких за кордоном рівень життя значно нижчий, ніж був в Україні до війни, 50,8% – рівень життя значно кращий саме у країні перебуванні. Щодо намірів повернення ДО війни ці показники на рівні 4,8% та 23,1% відповідно. Це свідчить про те, що вищий рівень життя за кордоном є вагомим фактором, який знижує бажання вимушених мігрантів повертатися в Україну.

Умови повернення в Україну

Одне із ключових завдань дослідження полягало у з'ясуванні головних умов, за яких українські вимушені мігранти за кордоном з більшою ймовірністю повернуться в Україну. На відміну від попередніх запитань, які були закритими, з уже визначеними варіантами відповідей, це запитання в опитуванні було відкритим, тобто кожен респондент вказав власне бачення трьох головних для себе умов. Умови, названі респондентами, були згруповані у понад 30 альтернатив. Отже, до першої десятки увійшли:

- ▶ припинення бойових дій, обстрілів усієї території України/завершення війни – 34%;

◀ Чоловік, 65 років, Слов'янськ → Велика Британія: «Як тільки буде зрозуміло, принаймні якось видно буде, що воєнних дій там, де ми живемо, не буде, і вони якось відсунуться, буде більша безпека від обстрілів – ми збираємося повернутися до України»;

- ▶ робота і заробітна плата (робочі місця, гідна оплата, робота за фахом) – 32%;
- ▶ подолання корупції/покарання корупціонерів – 20%.

До десятки найголовніших умов повернення українських вимушених мігрантів також увійшли:

- ▶ житлове питання (наявність житла, зокрема вцілілого, відновлення/кошти на придбання або оренду) – 12%;
- ▶ безпека – особиста і родини/відсутність загроз життю рідних – 11%;
- ▶ підвищення рівня [особистих] доходів і стандартів життя/доступні ціни й тарифи/стабільність і впевненість у майбутньому – 11%;
- ▶ розмінування/відновлення інфраструктури/стабільне енергопостачання/відбудова – 10%;
- ▶ повна перемога України/повна деокупація/повернення до кордонів 1991 року – 8%;
- ▶ національна економіка і фінанси: відновлення/зростання/стабільність/розвиток підприємництва і пільги для бізнесу/інвестиції – 7%;
- ▶ гарантії безпеки/мирна угода/відсутність загрози повторного вторгнення – 6%.

Слід зазначити, що для польських і чеських вимушених мігрантів з України порівняно менш важливим є питання подолання корупції (15% і 10% відповідно), для польських вимушених мігрантів з України дещо вагомішими є питання економіки і фінансів (11%), а для чеських – питання безпеки – своєї і родини (16%), підвищення доходів і стандартів життя (16%) та розмінування/відновлення/енергопостачання/відбудови (13%).

Також учасникам опитування був запропонований перелік чинників, які гіпотетично могли би підвищити бажання/готовність повернутися до України. Отже, підвищити бажання/готовність українських вимушених мігрантів повернутися в Україну могли б такі чинники:

- » повне припинення бойових дій на фронті – 43%;
- » покращення якості життя в Україні – 42%;
- » відновлення економіки України – 39%;

Припинення бойових дій, обстрілів всієї території України/припинення, завершення війни

Робота і зарплата: робочі місця/можливість працювати за фахом/гідна зарплата

Подолання корупції/покарання корупціонерів/припинення розкрадання держави і закордонної допомоги

Житло: наявність (вцілілого)/відновлення/
кошти на придбання або оренду

Безпека особиста і родини/відсутність загрози
життю рідних/вилучення зброї

Підвищення рівня доходів і стандартів життя/доступні ціни, тарифи/
стабільність і впевненість у майбутньому

Розмінування/відновлення інфраструктури/
стабільне енергопостачання без вимкнень/відбудова

Повна перемога України/повна деокупація, «кордони 1991 р.»

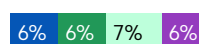
Економіка і фінанси: відновлення/зростання/стабільність/
розвиток підприємництва і пільги для бізнесу/інвестиції

Деокупація мого міста/регіону

Гарантії безпеки/мирна угода/
відсутність загрози повторного вторгнення

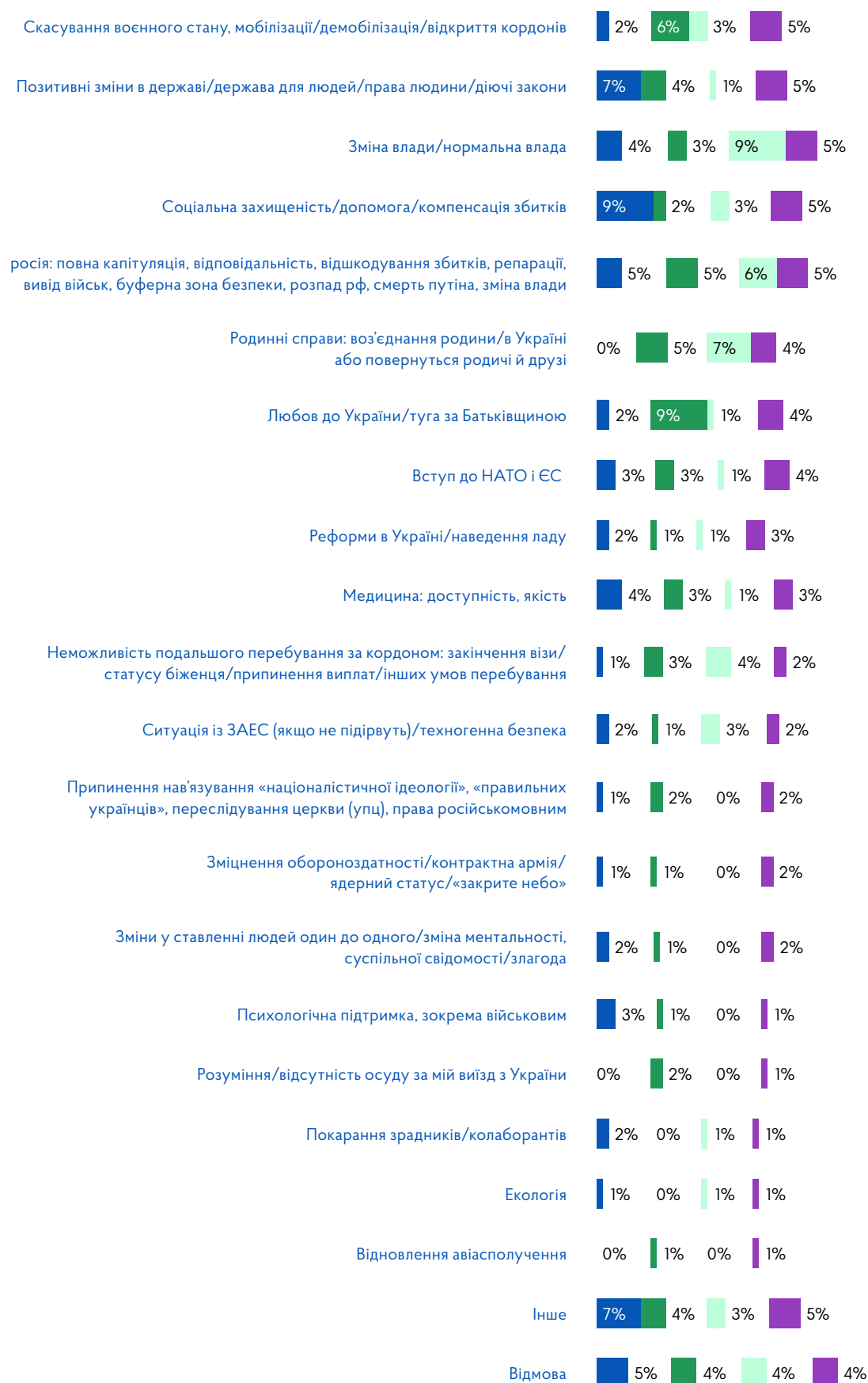

Освіта: доступність/умови для навчання офлайн/
відновлення навчального процесу/якісна освіта

Припинення бойових дій, обстрілів мого міста/регіону

Ді. Назвіть, будь ласка, 3 умови, за яких Ви з більшою ймовірністю повернетесь жити в Україну. Що має відбутися, змінитися? (множинна відповідь). Відкрите запитання.

- ▶ припинення ракетних обстрілів і повітряних тривог – 35%:

Чоловік, 33 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ США: «Навіть якщо війна не закінчиться, але буде спокійніше, то ми готові повернутися назад. Якщо буде менше ракетних обстрілів»;

- ▶ наявність роботи в Україні – 30%;
- ▶ вступ України до НАТО – 28%;
- ▶ повернення України до кордонів 1991 року – 26%;
- ▶ емоційний зв'язок з Україною – 19%:

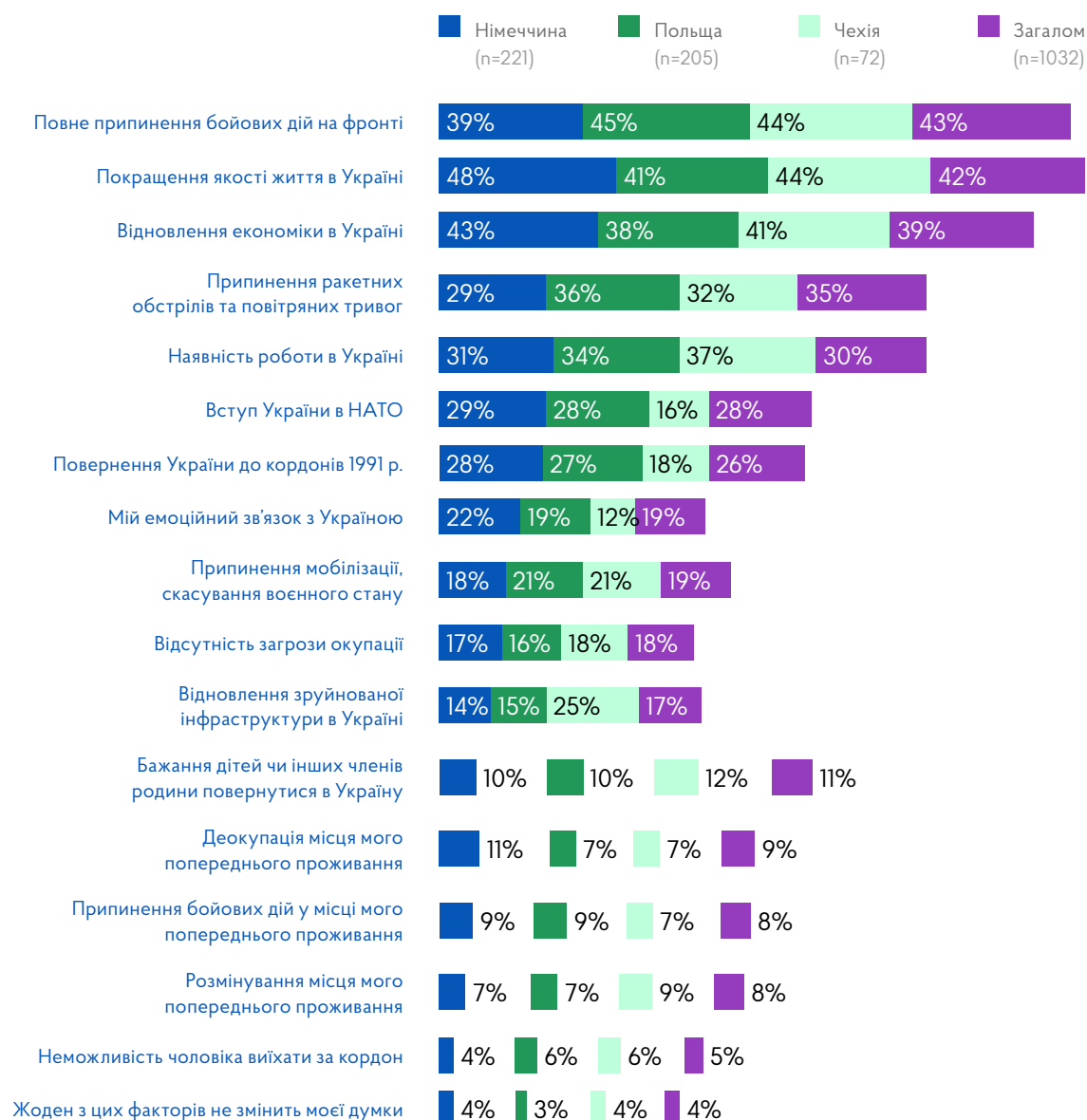
Жінка, 64 роки, Миколаїв ➔ Німеччина (переклад з російської мови):
«А коли небезпека пройде, звісно, ми будемо повертатися, буде там вода чи ні. Тому що це Батьківщина. Але поки є небезпека, сенсу повертатися я не бачу»;

- ▶ припинення мобілізації/скасування воєнного стану – 19%;
- ▶ відсутність загрози окупації – 18%;
- ▶ відновлення зруйнованої інфраструктури – 17%;
- ▶ бажання дітей/членів родини повернутися в Україну – 11%;
- ▶ деокупація попереднього місця проживання – 9%:

Жінка, 41 рік, Херсон ➔ Польща: «Якщо буде все добре, і вони [росіяни] підуть, то я в Херсоні буду працювати, там повно роботи педагогом. А чому ні?»;

- ▶ припинення бойових дій у місці попереднього проживання – 8%;
- ▶ розмінування місця попереднього проживання – 8%;
- ▶ неможливість чоловіка виїхати за кордон з України – 5%.

При цьому для 4% українських вимушених мігрантів за кордоном жоден із цих факторів не змінить їхнього рішення не повертатися до України.

Дб.2. Скажіть, які з наступних факторів або подій можуть підвищити Ваше бажання/готовність повернутися жити в Україну?

Слід звернути увагу на певні особливості думок українських вимушених мігрантів за кордоном залежно від країни перебування щодо того, що могло би підвищити ймовірність їхнього повернення. Так, на рішення українських вимушених мігрантів у Німеччині порівняно більшою мірою вплинуло б покращення якості життя в Україні (48%) і деокупація попереднього місця проживання (11%), але меншою – наявність роботи в Україні (31%) та припинення ракетних обстрілів і тривог (29%). На рішення українських вимушених мігрантів у Чехії порівняно більшою мірою вплинули б наявність роботи в Україні (37%), відновлення зруйнованої інфраструктури (25%), але порівняно меншою – повернення України до кордонів 1991 року (18%), вступ України до НАТО (16%) та емоційний зв'язок з Україною (12%).

Також є деякі відмінності у факторах, які можуть вплинути на рішення повернутися в Україну залежно від регіону, де проживали опитані до повномасштабної війни. Далі по

кожному регіону подано по чотири фактори, які можуть підвищити готовність повернутися в Україну (м. Київ подано окремо):

Для опитаних із м. Києва найбільш вагомими щодо повернення в Україну є такі фактори: 44,1% – вступ України до НАТО, 43,2% – припинення ракетних обстрілів і повітряних тривог, 42,4% – повне припинення бойових дій на фронті, 40,7% – відновлення економіки України.

Для мешканців Півночі: 44,4% – покращення якості життя в Україні, 43,4% – повне припинення бойових дій на фронті, 41,4% – припинення ракетних обстрілів і повітряних тривог, 34,3% – відновлення економіки України.

Для мешканців Заходу: 52,9% – покращення якості життя в Україні, 45,1% – відновлення економіки України, 37,3% – повне припинення бойових дій на фронті, 36,3% – наявність роботи в Україні.

Для мешканців Центру: 49% – покращення якості життя, 44,9% – відновлення економіки України, 41,5% – повне припинення бойових дій на фронті, 39,5% – припинення ракетних обстрілів і повітряних тривог.

Для мешканців Півдня: 43,2% – повне припинення бойових дій на фронті, 38,6% – покращення якості життя, 34,8% – відновлення економіки України, 33% – припинення ракетних обстрілів і повітряних тривог.

Для мешканців Сходу: 42,9% – повне припинення бойових дій на фронті, 40,8% – відновлення економіки України, 40,1% – покращення якості життя, 31,1% – припинення ракетних обстрілів і повітряних тривог.

На прийняття рішення щодо повернення в Україну мешканців Києва, які виїхали за кордон, значно вагомніше, ніж для мешканців інших регіонів, впливає вступ України до НАТО. Цей показник у Києві порівняно з іншими регіонами відрізняється мінімум у півтора раза: 44,1% мешканців Києва і 23,1% до 31,3% – по інших регіонах.

Якість життя є важливою для жителів усіх без винятку регіонів. Цей показник не увійшов у четвірку вагомих факторів лише у респондентів із Києва¹². Це може свідчити про загалом вищу якість життя у Києві порівняно з іншими обласними центрами (а в менших населених пунктах і поготів). Показово, що якість життя є найвагомішим фактором для жителів Заходу в питанні того, що може схилити прийняти рішення про повернення в Україну. Про це вказав кожен другий опитаний мешканець Заходу (52,9%).

До переліку топфакторів, які можуть вплинути на повернення вимушених мігрантів із Заходу, не потрапили ракетні обстріли, на відміну від інших регіонів. Ймовірно, це пов'язано із нижчим рівнем загрози атак на Захід, оскільки, за статистикою повітряних тривог, цей регіон і потерпав від них порівняно менше¹³. Натомість опитані із Заходу України єдині у пріоритет поставили фактор наявності роботи.

Усі без винятку безпекові фактори більш вагомі для мешканців регіонів, які найбільше постраждали від війни, зокрема Сходу та Півдня. Окремі безпекові фактори (припинення бойових дій у місці попереднього проживання, деокупація та розмінування місця попереднього проживання) переважають у понад 10 разів аналогічні показники в інших регіонах. Проте

¹² По Києву цей показник теж високий (38%), хоча й не виділяється настільки, як у решті регіонів.

¹³ Статистика повітряних тривог в Україні – за посиланням: <https://air-alarms.in.ua/#statistic>.

несподівано, що у загальній структурі факторів, які можуть вплинути на рішення щодо повернення, вони не займають найвагомішої ролі, і їх переважають економічні фактори та якість життя.

Відновлення зруйнованої інфраструктури є найважливішим фактором також для мешканців тих регіонів, які найбільше постраждали від руйнувань внаслідок війни: Півночі, Півдня та Сходу (18,2%, 20,5% та 20,4% відповідно).

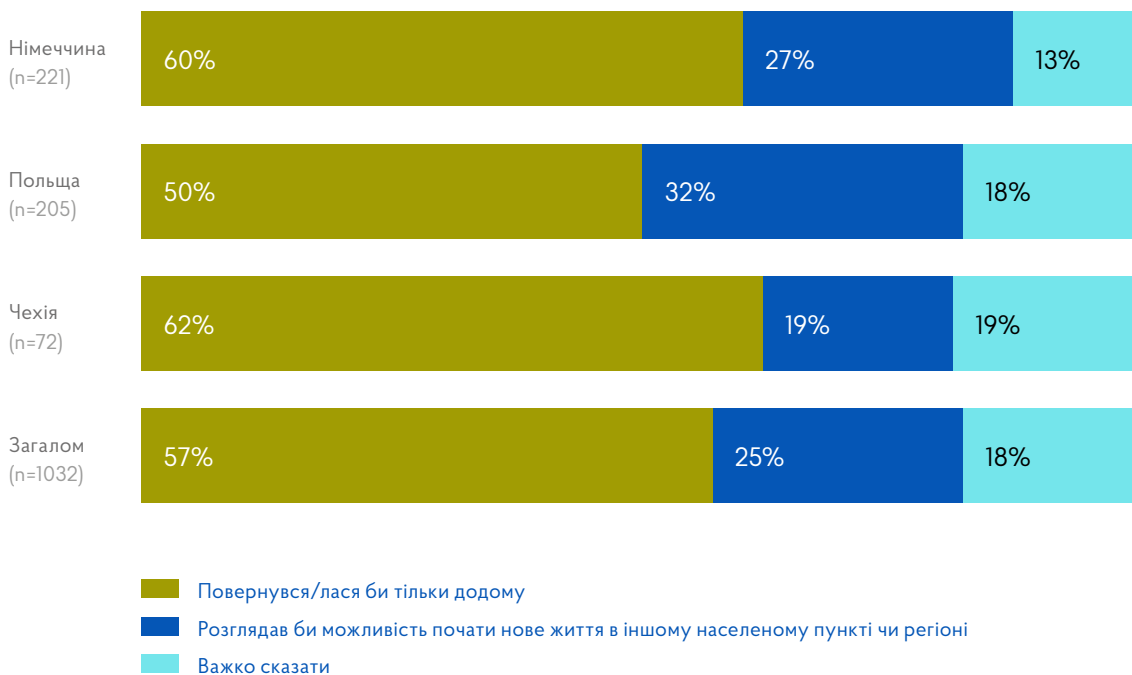
Порівняно нижчою є значимість фактора емоційного зв'язку з Україною для мешканців Сходу та Півдня щодо рішення повернутися в Україну.

Найбільш безкомпромісно налаштовані жителі Сходу України: серед них 5,2% опитаних вказали, що жоден із факторів не вплине на їхнє рішення щодо повернення в Україну. У Києві таких – 1,7%, на Півночі – 2%, Заході – 2,9%.

Фактор припинення мобілізації, скасування воєнного стану дещо більш значимий для мешканців Києва та Заходу: 24,6% та 24,5% відповідно.

Важливим аспектом можливого повернення українських вимушених мігрантів з-за кордону є питання, куди саме в Україні вони воліли б повернутися: тільки додому чи розглядають можливість почати нове життя в іншій локації. Понад половина усіх опитаних висловили бажання повернутися саме додому (57,3%), чверть розглянули б можливість почати нове життя в іншому населеному пункті чи регіоні (24,4%), а майже кожен п'ятий не зміг відповісти (18,3%).

Серед тих, хто точно планують повернутися в Україну ДО завершення війни лише додому – 73,5%, готові переїхати в інший регіон і населений пункт України – 12,7%, кожен сьомий (13,8%) не визначився, куди повернеться в Україні. Щодо повернення українців із-за кордону ПІСЛЯ війни – 68,4%, 19,8% та 11,8% відповідно.

Д3.2. Після повернення в Україну чи розглядали б Ви можливість почати нове життя в іншому регіоні або населеному пункті чи повернулися б тільки до свого дому? (одна відповідь)

У розрізі країн перебування у цьому питанні простежуються такі відмінності: значно меншою мірою лише додому повернулися б українські вимушені мігранти у Польщі (50,2%), серед українських вимушених мігрантів у Чехії найменше тих, хто розглянули би у разі повернення можливість оселитися в іншому населеному пункті/регіоні України (19,1%), а серед українських вимушених мігрантів у Німеччині найменше тих, хто вагаються із відповіддю (13,6%).

Важливими в контексті майбутньої відбудови та відновлення є дані щодо того, куди планують повертатися вимушені мігранти. Щодо відносно непостраждалих Києва, Заходу, Півночі та Центру все досить передбачувано і зрозуміло – близько трьох чвертей опитаних із цих регіонів точно повернуться до себе додому. Тобто глобального перерозподілу населення після повернення українців там не буде. А ось щодо Півдня та Сходу ситуація інша. Дві третини опитаних із Півдня планують повернутися додому, а ще одна третина поки не вирішила або розглядає варіант переїзду в інший населений пункт. А на Сході перерозподіл населення буде значний – лише половина опитаних точно налаштовані повертатися додому. Інші в цьому не так вже й впевнені. Тому значна частина населених пунктів Сходу буде мати справу з демографічними проблемами навіть після завершення війни. А це ще сильніше ускладнює процес їх відбудови.

Стримуючі від повернення в Україну чинники

Найбільше зменшує бажання і готовність українських вимушених мігрантів за кордоном повертатися додому:

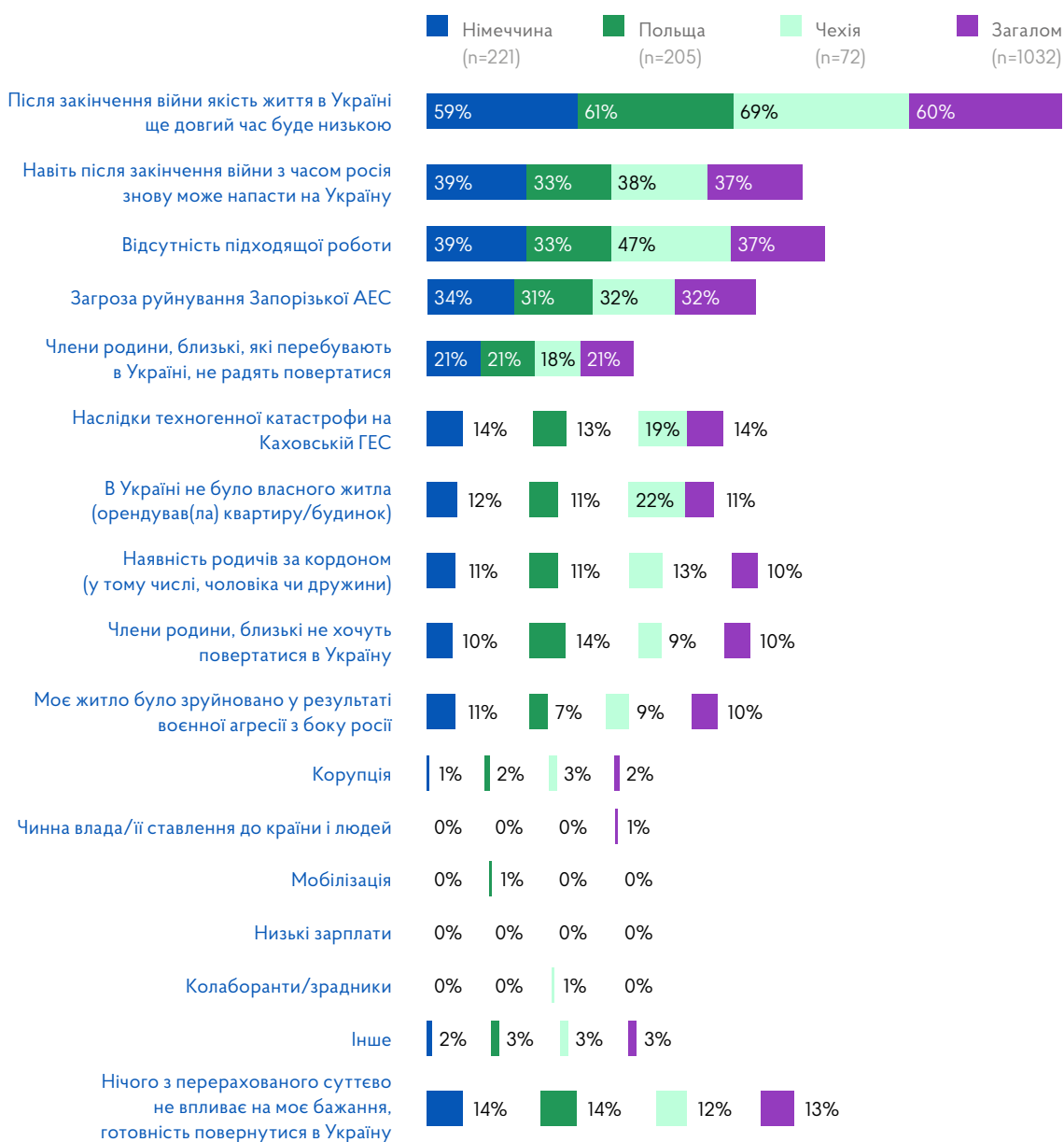
- ▶ очікування/впевненість, що навіть після війни якість життя в Україні буде низькою – 60,3%;
- ▶ ймовірність того, що навіть після закінчення війни росія знову зможе напасти на Україну – 37,1%;

Жінка, 31 рік, Київ ➔ Японія: «Якщо буде заморожений конфлікт на тому етапі, на якому він зараз, то я думаю, що я не повернуся додому. Навіть нема у що вкладати, тобто все, у що ти вкладаєш, буде розвалюватися»;

- ▶ відсутність в Україні відповідної роботи – 36,6%;
- ▶ загроза руйнування ЗАЕС¹⁴ – 31,6%;
- ▶ поради родичів і знайомих не повертатися в Україну – 21,2%;
- ▶ наслідки техногенної катастрофи на Каховській ГЕС – 14,4%;
- ▶ відсутність власного житла в Україні до вторгнення – 10,9%;
- ▶ родичі за кордоном – 10,5%;
- ▶ небажання членів родини повертатися в Україну – 9,8%;
- ▶ зруйноване житло в Україні – 9,7%.

¹⁴ Ця загроза жваво обговорювалася у медіа у період проведення опитування.

Д5. Що з перерахованого зменшує ваше бажання, готовність повертатися в Україну? (множинна відповідь)

Топфактори, які зменшують бажання вимушених мігрантів повертатися в Україну в регіональному розрізі, такі¹⁵:

Київ: після закінчення війни якість життя в Україні ще тривалий час буде низькою (64,1%), навіть після закінчення війни з часом росія знову може напасти на Україну (47,9%), загроза руйнування Запорізької АЕС (36,8%), відсутність відповідної роботи (34,2%).

Північ: після закінчення війни якість життя в Україні ще тривалий час буде низькою (60,2%), навіть після закінчення війни з часом росія знову може напасти на Україну (39,8%), відсутність відповідної роботи (31,6%), члени родини, близькі, які перебувають в Україні, не радять повертатися (26,5%).

¹⁵ Фактори подано у порядку спадання.

Захід: після закінчення війни якість життя в Україні ще тривалий час буде низькою (49%), відсутність відповідної роботи (43,1%), загроза руйнування Запорізької АЕС і навіть після закінчення війни з часом росія може напасти на Україну (по 22,5%).

Центр: після закінчення війни якість життя в Україні ще тривалий час буде низькою (61,4%), відсутність відповідної роботи (36,6%), загроза руйнування Запорізької АЕС (36,6%), навіть після закінчення війни з часом росія знову може напасти на Україну (32,4%).

Південь: після закінчення війни якість життя в Україні ще тривалий час буде низькою (56,3%), загроза руйнування Запорізької АЕС (39,9%), навіть після закінчення війни з часом росія знову може напасти на Україну (36,1%), відсутність відповідної роботи (31,9%).

Схід: після закінчення війни якість життя в Україні ще тривалий час буде низькою (66,7%), відсутність відповідної роботи (41%), навіть після закінчення війни з часом росія знову може напасти на Україну (39,6%), загроза руйнування Запорізької АЕС (26,7%).

Як бачимо, думка про те, що якість життя в Україні ще тривалий час буде низькою, найбільшою мірою зменшує бажання повернутися в Україну усіх вимушених мігрантів незалежно від регіону їхнього походження. Іншими вагомими факторами, які стримують від повернення, є думка, що навіть після закінчення війни з часом росія знову може напасти на Україну та відсутність відповідної роботи. Північ – єдиний регіон, де дещо більший вплив на рішення, ніж серед інших регіонів, мають члени родини, близькі, які перебувають в Україні і не радять повертатися (26,5%).

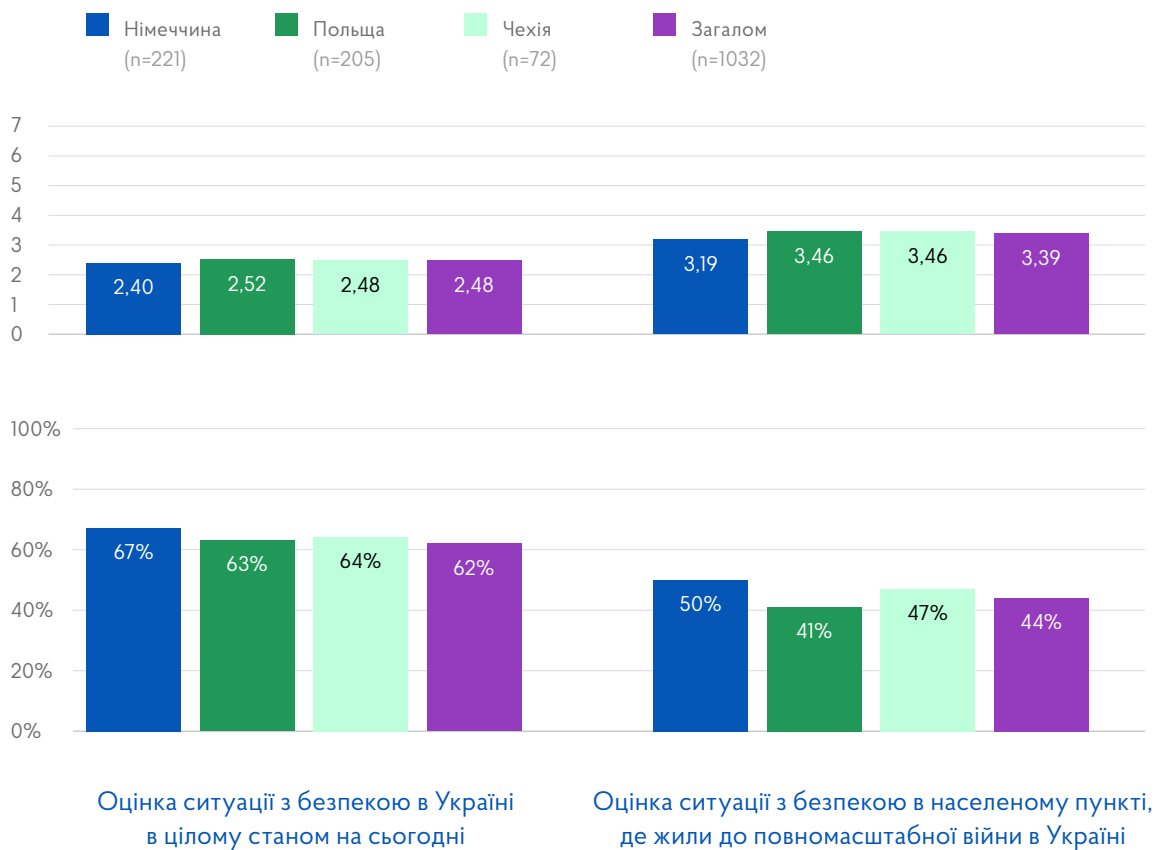
Фактор зруйнованого житла зі зрозумілих причин частіше зменшує бажання повертатися жителів Сходу (21,9%) та Півдня (10,6%), ніж жителів інших регіонів: Північ – 5%, Київ – 0%, Захід – 1%, Центр – 1,4%. А фактор негативних наслідків від техногенної катастрофи на Каховській ГЕС – мешканців Півдня (24,3%). Несподівано вагомим цей фактор є і для мешканців тих регіонів, які безпосередньо не постраждали від цих наслідків: він стримує від повернення 11,1% вимушених мігрантів із Києва, 10,2% – Півночі, 16,6% – Центру, 10,1% – Сходу.

Слід звернути увагу на деякі особливості у відповідях українських вимушених мігрантів за кордоном залежно від країни перебування. Вони стосуються переважно українців, які знайшли прихисток у Чехії. Українських вимушених мігрантів у Чехії більше, ніж в інших країнах перебування, стримують від повернення очікування/впевненість, що навіть після війни якість життя в Україні буде низькою (69,2%), відсутність відповідної роботи (47,1%), наслідки техногенної катастрофи на Каховській ГЕС (19,1%) та відсутність власного житла в Україні до вторгнення (22,1%). Натомість українських вимушених мігрантів у Польщі дещо більше стримує від повернення небажання повертатися в Україну членів родини (14%).

Плани подальшого перебування

Українські вимушені мігранти за кордоном гірше оцінюють поточну безпекову ситуацію в Україні загалом, ніж безпекову ситуацію у населеному пункті, де жили до повномасштабної війни. Так, за семибальною шкалою (від 1 – дуже важка ситуація із безпекою, в таких умовах неможливо жити до 7 – ситуація загалом нормальна, можна адаптуватися) безпекову ситуацію в Україні загалом українські вимушені мігранти за кордоном оцінили на 2,48 бала (62,2% оцінили як важку), а ситуацію у власному населеному пункті – на 3,39 бала (44,4% – як важку). Така ситуація часто зумовлена регіональним виміром оцінки безпекової ситуації. Найнижчу оцінку безпеці по Україні дали респонденти зі Сходу та Півдня – 42,9% та 45,5%. Серед представників Центру, Півночі та Києва таких 35,4%, 34,3% та 34,7% відповідно,

серед вимушених мігрантів із Заходу – 19,6%. У випадку безпеки у населених пунктах відповіді респондентів зі Сходу та Півдня майже не змінилися – мінімальне значення обрали 43,3% та 47,7%. Втім, частка респондентів, які дали найнижчу оцінку безпеці у своїх населених пунктах, з Центру, Півночі та Києва значно нижча – 4,8%, 9,1% та 8,5% відповідно. Опитані із Заходу України значно оптимістичніші при оцінці безпеки у своїх населених пунктах – кожен другий обрав максимальне значення на шкалі.

Д8. Як би Ви оцінили ситуацію з безпекою в Україні в цілому станом на сьогодні?

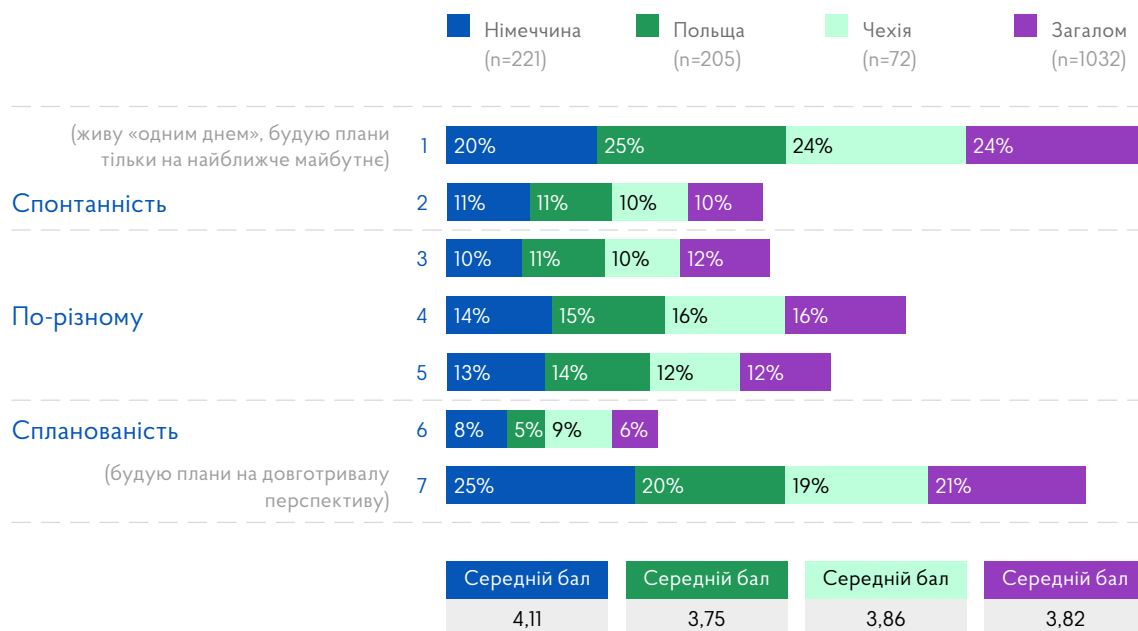
Д9. Як би Ви оцінили ситуацію з безпекою в тому населеному пункті, де Ви жили до повномасштабної війни в Україні?

(оцінка за шкалою 7 балів та % дуже важка ситуація з безпекою, в таких умовах неможливо жити – 1+2 балів)

Отже, українським вимушеним мігрантам складно планувати своє майбутнє, по-перше, у зв'язку з непростою безпековою ситуацією в Україні, а по-друге, через сумніви щодо подальшого перебування в обраній для життя іноземній країні, оскільки, на думку мігрантів, країни перебування поступаються Україні за значною частиною аспектів/сторін життя. За семибальною шкалою (від 1 – живу одним днем до 7 – будую плани на довгострокову перспективу) українські вимушені мігранти за кордоном охарактеризували свій підхід до планування майбутнього як ситуативний (3,82 бала).

Чоловік, 65 років, Слов'янськ → Велика Британія: «Як буде далі, я не знаю.
Це все залежить від обставин, які надто швидко змінюються».

У відсотковому відношенні 34,2% ближчі до підходу «живу одним днем», 40% схильні до ситуативного планування, а 27,2% – до довготривалого.

Д10.2. Яке з тверджень краще описує ваш підхід до планування свого майбутнього?
(% та оцінка за шкалою 7 балів)

Із загальної картини варто виокремити українських вимушених мігрантів у Німеччині як трохи більше схильних (чи таких, які мають можливість) ретельніше планувати своє майбутнє: 31,1% ближчі до підходу «живу одним днем», 37,6% схильні до ситуативного планування, 33% – до довготривалого (середній бал – 4,11).

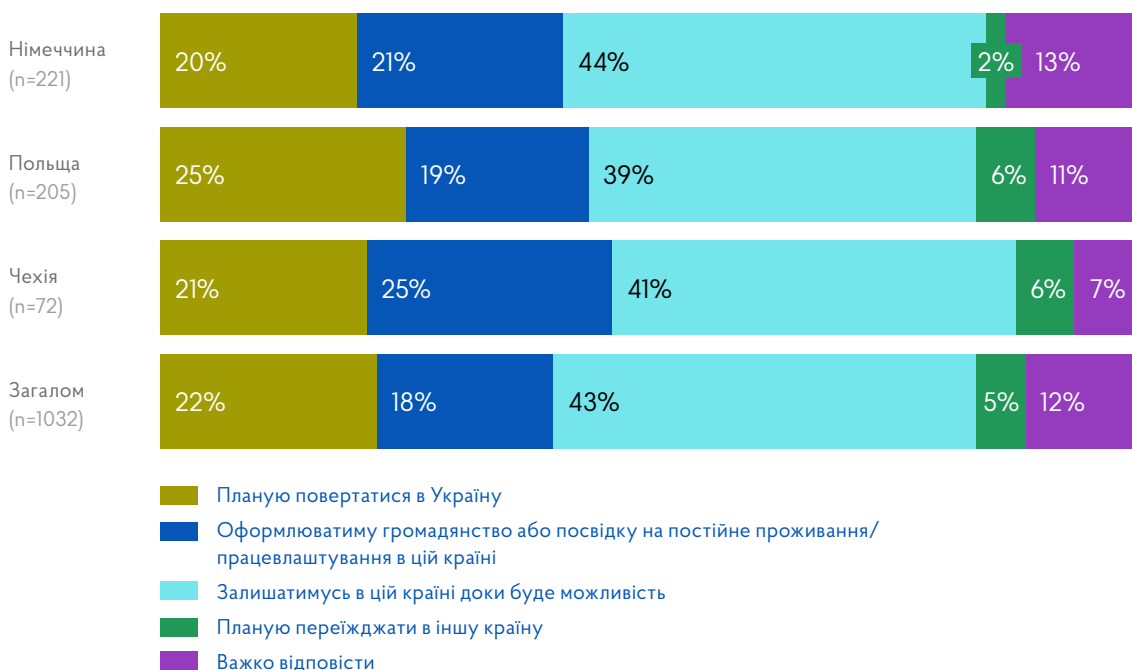
Окремий інтерес становить питання про найближчі плани українських вимушених мігрантів щодо перебування за кордоном, зокрема у країні перебування. Так, більшість українських вимушених мігрантів за кордоном (61,3%) повідомили про наміри у той чи інший спосіб залишитися у країні перебування чи залишатися, доки буде можливість (43,1%), або оформити громадянство чи посвідку на постійне проживання/працевлаштування в цій країні (18%). Ще 5,5% заявили про наміри переїхати до іншої країни, а кожен п'ятий – про плани повернутися в Україну (22,4%). Зважаючи на те, що в інформаційному полі з'являються перші прецеденти¹⁶ щодо скорочення підтримки вимушених мігрантів з України за кордоном, частка осіб, які планують залишатися за кордоном, поки є така можливість, буде мігрувати в інші категорії: або шукатимуть можливості фінансово себе забезпечувати (наприклад, через працевлаштування), або переїжджатимуть в інші країни, де поки діють соціальні програми підтримки вимушених мігрантів з України, або ж повертатимуться в Україну.

¹⁶ URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/polshcha-pripinit-dopomohu-ukrajinskim-bizhentsjam-nastupnogo-roku-bloomberg.html>; <https://www.radiosvoboda.org/a/news-nimechchyna-bizhentsi-dopomoha/32608755.html>.

Слід зазначити, що у питанні найближчих планів щодо подальшого перебування у країні перебування можна виокремити певні особливості. Так, серед українських вимушених мігрантів у Польщі дещо більше тих, хто планують найближчим часом повернення в Україну (25,5%). Серед українських вимушених мігрантів у Чехії дещо більше тих, хто планують оформити громадянство або посвідку на постійне проживання/працевлаштування в Чехії (25,1%). А українські вимушені мігранти в Німеччині найрідше планують переїжджати до іншої країни (2%).

Серед жителів усіх регіонів найбільшою є частка тих, хто планують залишатися за кордоном, поки буде можливість: від 45,1% серед вимушених мігрантів із Заходу до 53,9% – зі Сходу. Найменше готових оформлювати громадянство або посвідку на постійне проживання серед вимушених мігрантів із Півдня та Сходу – 14,3% та 18,5% відповідно.

	Київ	Північ	Захід	Центр	Південь	Схід
Планую повертатися в Україну	19%	22,1%	28,6%	25,2%	29,9%	21,7%
Планую переїжджати в іншу країну	3,8%	8,2%	2,2%	4,6%	8,6%	5,9%
Залишатимуся в цій країні, доки буде можливість	52,4%	45,3%	45,0%	47,3%	47,2%	53,9%
Оформлюватиму громадянство або посвідку на постійне проживання	24,8%	24,4%	23,1%	22,9%	14,3%	18,5%
Інше	0%	0%	1,1%	0%	0%	0%
Загалом	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Д10. Які Ваші найближчі плани щодо подальшого перебування в країні перебування? (одна відповідь)

Коли йдеться про неповернення до України, всі аргументи респондентів (з глибинних інтерв'ю) можемо розділити на дві перспективи:

1. *оцінка ними поточної ситуації* – коли респонденти порівнюють своє теперішнє життя за кордоном і минуле життя в Україні або можливе життя в Україні, якби вони були тут зараз (базуючись на інформації, яку вони знають про життя в Україні на момент дослідження);
2. *оцінка гіпотетичної ситуації* – коли респонденти прогнозують можливий розвиток подій і процесів в Україні та уявляють своє майбутнє життя тут.

В обох випадках респонденти мають вагомі для них аргументи, чому залишитися за кордоном є для них більш імовірним варіантом розвитку подальших подій, хоча, припускаємо, що в ситуації із оцінкою гіпотетичної ситуації респонденти можуть бути більш гнучкі у прийнятті рішення залишитися за кордоном чи повернутися в Україну, і схилити їх до повернення є більше шансів.

Розподіл відповідей респондентів залежно від країни перебування

У цьому розділі подані відмінності та відхилення у відповідях українських вимушених мігрантів щодо бачення власного майбутнього, ймовірності їхнього повернення в Україну та основних факторів, які на це впливають. Варто розглянути ті фактори, які відрізняються між Німеччиною, Польщею та Чехією, і прослідкувати можливі залежності. В розділі описуються саме ці три країни, тому що саме в них зосереджено близько половини всіх опитаних респондентів. Відповідно висновки про інші країни робити досить небезпечно (з огляду на валідність цих висновків). Крім того, саме в цих трьох країнах зосереджено найбільше вимушених мігрантів, а значить, якщо і враховувати специфіку певних країн при розробці спеціальних заходів щодо вимушених мігрантів, то робити це слід саме щодо цих країн.

Почнемо з розгляду відмінностей у відповідях українських вимушених мігрантів у Польщі. Вимушені мігранти у Польщі частіше від респондентів з інших країн зазначають дві умови, що можуть збільшити ймовірність їхнього повернення в Україну. Першою є відновлення та зростання економіки (11%), другою – любов до України (9%). Така умова, як подолання корупції, вказується респондентами в Польщі рідше (15%), ніж загалом серед усіх респондентів (20%). 25% вимушених мігрантів у Польщі найближчим часом планують повернення в Україну, що є статистично вищим показником, ніж в інших розглянутих країнах. Говорячи про повернення в Україну, респонденти у Польщі менш схильні повернутися лише додому (50,2%), тобто у населений пункт, звідки вони виїхали, на противагу іншим населеним пунктам. Отже, серед вимушених мігрантів у Польщі найвищий відсоток тих, хто планують повернення до України найближчим часом, попри загальні негативні оцінки безпекової ситуації в Україні та зазначені економічні умови.

Результати відповідей чеських респондентів найсильніше вирізняються серед інших країн. Серед умов, які збільшують ймовірність повернення в Україну, у Чехії частіше за респондентів з інших країн називають такі умови:

- безпека власного житла (16%);
- підвищення доходів і стандартів життя (16%);
- розмінування/відновлення/енергопостачання/відбудова (13%).

Серед респондентів з інших країн ці показники є нижчими. Натомість таку умову, як припинення бойових дій (або завершення війни), називають рідше (28%), ніж в інших країнах.

Частина результатів, отриманих у Чехії, відрізняється в інших країнах щодо запитання про фактори, які можуть підвищити бажання повернутися в Україну. Вимушені мігранти у Чехії вище оцінюють фактори наявності роботи в Україні (37%) та відновлення зруйнованої інфраструктури (25%). Такі фактори, як:

- ▶ повернення України до кордонів 1991 року (18%);
- ▶ вступ України до НАТО (16%);
- ▶ емоційний зв'язок з Україною (12%),

у Чехії навпаки оцінюються нижче, ніж серед респондентів з інших країн. Можна зазначити, що власна безпека, комфорт і економічні фактори є більш пріоритетними серед чеських вимушених мігрантів. Результати опитування в Чехії продемонстрували найвищий відсоток осіб, які планують оформити громадянство або посвідку на постійне проживання/працевлаштування (25,1%), серед інших країн. Вимушені мігранти у Чехії менше розглядають можливість оселитися в іншому населеному пункті/регіоні України у разі повернення (19,1%). Найвищі результати щодо планування оформлення громадянства або посвідки на постійне проживання/працевлаштування демонструють бажання починати повноцінне життя у Чехії на тривалий термін. Причинами цього можуть бути низькі оцінки безпекової ситуації у попередньому місці проживання, бажання мати роботу та вищий рівень доходу. Загалом для вимушених мігрантів у Чехії більш пріоритетними порівняно з іншими країнами є питання власної безпеки, успіху та комфорту, а менш важливими – припинення бойових дій, повернення до кордонів 1991 року та вступ до НАТО.

Результати відповідей вимушених мігрантів у Німеччині мають низку особливостей, які варто прослідкувати. Більший вплив на потенційне повернення в Україну німецьких респондентів порівняно з респондентами з інших країн мали б два фактори. Першим є покращення якості життя в Україні (48%), другим – деокупація попереднього місця проживання (11%). Менший вплив на потенційне повернення порівняно з іншими респондентами мають фактори:

- ▶ повне припинення бойових дій на фронті (39%);
- ▶ наявність роботи в Україні (31%);
- ▶ припинення ракетних обстрілів і тривоги (29%).

Для респондентів з Німеччини, як і з Чехії, важливішими у питанні повернення в Україну є економічні фактори. Також вимушені мігранти у Німеччині дають більш песимістичну оцінку поточної безпекової ситуації у попередньому місці проживання, ніж респонденти з інших країн. 50,6% німецьких респондентів оцінили ситуацію як неможливу для життя. Згідно з відповідями респондентів, більше вимушених мігрантів у Німеччині здатні планувати власне майбутнє на довготривалу перспективу, а саме 33%, що є вищим результатом, ніж в інших країнах. Загалом нижчі оцінки безпекової ситуації, вищі оцінки стабільності та спланованості життя можуть стати причинами зменшення бажання повернутися в Україну серед вимушених мігрантів з Німеччини.

Відносний вплив різних факторів на готовність вимушених мігрантів повернутися в Україну відповідно до економетричного моделювання (детальний опис методології моделювання наведений у Додатку 1)

Економетричне моделювання, яке згадується у цьому розділі, було здійснено дослідницькою агенцією Info Sapiens за допомогою розробленої нею методології. Методологія побудови економетричної моделі впливу факторів на ймовірність повернення вимушених мігрантів

в Україну до та після закінчення війни, зокрема загальна логіка такого підходу, опис статистичного аналізу та моделювання, а також процедура підрахунку важливості факторів ймовірності повернення в Україну наведені у Додатку 1.

Відсоткове значення у двох останніх стовпчиках показує вагу кожного з факторів у рішенні вимушених мігрантів щодо повернення або неповернення до України. Тобто якщо уявити це рішення як 100%, то ці 100% складаються з таких факторів, кожен з яких має різну вагу в рішенні. Вага передається часткою від 100%.

Логічні групи факторів	Напрямок впливу		Повернення до закінчення війни	Повернення після закінчення війни
Умови в країні перебування: що/хто там є, інші умови			18,9%	15,3%
Залежно від часу/періоду прибуття до країни, в якій респондент наразі перебуває	Що довше респонденти перебувають там, то менше бажання повертатися в Україну	↓	3,7%	2,2%
Якщо чоловік/дружина перебуває у тій самій країні...	...у респондентів менше бажання повертатися	↓	1,9%	0,3%
Якщо партнер/партнерка (неодружені) перебуває у тій самій країні...	... у респондентів менше бажання повертатися	↓	0,4%	0,1%
Залежно від рівня знання мови держави, в якій перебуває респондент	Чим вищий рівень знання мови, тим менше бажання повертатися	↓	1,3%	1,3%
Залежно від оцінки свого матеріального становища за кордоном	Чим вища оцінка матеріального становища, тим менше бажання повертатися	↓	4,7%	1,1%
Залежно від оцінки своїх житлових умов за кордоном	Чим вища оцінка житлових умов, тим менше бажання повертатися	↓	0,3%	3,1%
Залежно від того, чи вдалося влаштуватися на роботу в цій країні	Якщо так, то бажання повертатися знижується	↓	2,8%	3%
Залежно від факту навчання у навчальних закладах країни, в якій перебуває респондент	Якщо так, то бажання повертатися знижується	↓	3,8%	4,1%
Умови в Україні: що/хто там залишилося/вся			21,3%	12,3%
Якщо в Україні залишилась/лись дитина/діти до 18 років...	...тоді у респондентів більше бажання повертатися в Україну	↑	1,4%	1%
...онуки	...тоді у респондентів більше бажання повертатися	↑	0,6%	0%

Логічні групи факторів	Напрямок впливу		Повернення до закінчення війни	Повернення після закінчення війни
...батьки	...тоді у респондентів більше бажання повертатися	↑	0,5%	0,9%
...чоловік/дружина	...тоді у респондентів більше бажання повертатися	↑	5,2%	3%
...партнер/партнерка (неодружені)	...тоді у респондентів більше бажання повертатися	↑	1,5%	1,9%
...квартира/будинок	...тоді у респондентів більше бажання повертатися	↑	1,5%	1%
...бізнес/власна справа	...тоді у респондентів більше бажання повертатися	↑	0,6%	0,1%
Якщо продовжують дистанційно працювати на роботі, на якій працювали до війни...	...тоді у респондентів менше бажання повертатися	↓	1%	0,4%
Залежно від того, як оцінюють ситуацію з безпекою в Україні загалом станом на сьогодні	Що більше оптимізму, то більше бажання повертатися	↑	8,8%	4%
Оцінка країни перебування			28,6%	43,4%
Залежно від доступності та якості інтернету	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,1%	1,6%
...доступності покупки житла	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,8%	0,4%
...кола друзів, спілкування	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,2%	1,7%
...розміру матеріальної допомоги від держави, соціальних виплат	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,2%	0,1%
...доступності оренди житла	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,6%	1,2%
...можливостей для дозвілля	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0%	1,4%
...доступності продуктів харчування, товарів першої необхідності	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,1%	2%
...якості інфраструктури (доріг, транспорту тощо)	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1,1%	1,2%
...стану екології	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	2,2%	1,5%

Логічні групи факторів	Напрямок впливу		Повернення до закінчення війни	Повернення після закінчення війни
...якості медичних послуг	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,5%	1,5%
...безпеки	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,9%	0,9%
...якості водопровідної води	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1,5%	0,9%
...роботи державних органів та органів місцевого самоврядування	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0%	1,4%
...інтенсивності робочого навантаження, вимог роботодавців	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,7%	1,7%
...розкладу роботи магазинів	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,1%	2%
...грошового розміру оплати праці після сплати податків	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,2%	1,1%
...ситуації з корупцією	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	2,5%	1,5%
...рівня злочинності	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,7%	0,5%
...швидкості та якості логістичної сфери, поштових/кур'єрських відправлень	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,5%	1%
...розвиненості сфери послуг	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0%	0,1%
...доступності медичних послуг	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,8%	1,5%
...загальної комфортності перебування/життя, зокрема емоційної	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,5%	1,8%
...якості комунальних послуг	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	2,3%	2,5%
...доброзичливості населення	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,1%	1,5%
...можливості працевлаштуватися на гарну, кваліфіковану роботу	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,9%	1,6%
...ставлення до дітей у закладах освіти	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,6%	2%

Логічні групи факторів	Напрямок впливу		Повернення до закінчення війни	Повернення після закінчення війни
...можливості кар'єрного зростання	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1%	1,3%
...створення спеціальних умов для людей з інвалідністю	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1,6%	0,3%
...гнучкості, легкості ведення бізнесу	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1,1%	0,2%
...якості освіти	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0%	1,5%
...можливостей для відкриття власного бізнесу	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1%	0,6%
...якості послуг у приватному секторі (закладів харчування, б'юти-сфери, інших послуг)	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,3%	1,9%
...якості цифрових послуг	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,3%	0,4%
...можливості заощаджувати гроші	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1,5%	0,4%
...можливості фінансово допомогати рідним	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	0,1%	0,7%
...можливості забезпечити належний рівень життя з наявним рівнем доходів	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	1,5%	0,4%
...верховенства права, правового захисту	Чим краще там, тим менше бажання повертатися	↓	2%	1,1%
Ризики, побоювання у країні перебування			19,6%	15,7%
Залежно від небажання рідних продовжувати перебування в цій країні	Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися	↑	4,6%	2,6%
...неможливості отримати висококваліфіковану роботу без знання мови в цій країні	Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися	↑	1,1%	1,6%
...втрати офіційного статусу за кордоном	Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися	↑	0,3%	0,2%
...проявів дискримінації з боку жителів цієї країни	Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися	↑	0,3%	0%
...втрати роботи в цій країні	Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися	↑	0,9%	0,4%

Логічні групи факторів	Напрямок впливу		Повернення до закінчення війни	Повернення після закінчення війни
<i>...нездатності пристосуватися до нової країни, відчуття себе в ній, як вдома</i>	<i>Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися</i>	↑	5,8%	4,6%
<i>...втрати права на безкоштовну медицину в цій країні</i>	<i>Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися</i>	↑	0,6%	1,9%
<i>...втрати права на безкоштовне чи соціальне житло в цій країні</i>	<i>Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися</i>	↑	0,3%	1,9%
<i>...втрати матеріальних виплат та/або пільг у цій країні</i>	<i>Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися</i>	↑	1,5%	0,6%
<i>...розчарування життям у цій країні</i>	<i>Чим вищий ризик, тим більше бажання повертатися</i>	↑	4,1%	1,8%
Очікування щодо війни в Україні, оцінки рівня безпеки			11,6%	13,3%
<i>Залежно від того, як, на думку респондентів, закінчиться повномасштабна війна в Україні</i>	<i>Чим більше оптимізму, тим більше бажання повертатися</i>	↑	2%	4,3%
<i>Залежно від того, коли найімовірніше, на думку респондентів, повністю закінчиться повномасштабна війна в Україні</i>	<i>Чим більше оптимізму, тим більше бажання повертатися</i>	↑	7,1%	4,6%
<i>Залежно від того, який сценарій, на думку респондентів, є найбільш вірогідним для України після повномасштабної війни</i>	<i>Чим більше оптимізму, тим більше бажання повертатися</i>	↑	2,5%	4,5%

У наступних розділах детальніше зупинимося на тому, коли, з ким і куди виїхали вимушені мігранти з України, яке у них становище за кордоном, а також як і коли, на їхню думку, завершиться війна в Україні.

5.2. Початок повномасштабної війни: період, напрямок, обставини виїзду

На період з **24 лютого до 31 березня 2022 року** припадає найбільш масова хвиля міграції, спричинена війною: у цей час свої населені пункти покинув кожен другий опитаний. Згідно з результатами дослідження, у перші місяці війни респонденти зреагували на повномасштабне вторгнення так:

- ▶ 49,2% опитаних покинули свої населені пункти у період з **24 лютого до 31 березня 2022 року**;
- ▶ 42,1% у цей час уже виїхали з України;
- ▶ 33,3% – прибули в країни, де перебували на момент опитування.

Частина українців зреагували на попередження про загрозу російського вторгнення превентивно, тому виїхали з України напередодні війни: 13,9% респондентів виїхали зі своїх населених пунктів у період з 1 січня до 23 лютого 2022 року, 11,9% – виїхали з України, 9,3% – прибули у країну, де перебували станом на момент опитування.

Переважна більшість опитаних – 87,7% – виїхали з України протягом 2022 року, а решта 12,3% – у першій половині 2023-го.

	Коли ви виїхали з населеного пункту, в якому проживали до початку повномасштабної війни? ¹⁷	Коли ви вперше виїхали з території України в пошуках прихистку за кордоном? ¹⁷	Коли ви прибули до країни, в якій наразі перебуваєте? ¹⁷
1 січня – 23 лютого 2022 року (до початку війни)	13,9%	11,9%	9,33%
24 лютого – 28 лютого 2022 року	12,68%	7,31%	2,94%
березень 2022 року	36,48%	34,81%	30,35%
квітень 2022 року	8,19%	8,57%	9,68%
травень 2022 року	2,67%	4,28%	5,47%
червень 2022 року	3,14%	3,75%	5,06%
липень 2022 року	3,23%	3,91%	4,09%
серпень 2022 року	2,88%	3,61%	4,16%
вересень 2022 року	1,91%	2,08%	3%
жовтень 2022 року	2,13%	3,06%	2,97%
листопад 2022 року	1,46%	2,13%	2,61%
грудень 2022 року	1,6%	2,33%	2,72%

¹⁷ Це запитання передбачало один варіант відповіді.

	Коли ви виїхали з населеного пункту, в якому проживали до початку повномасштабної війни? ¹⁷	Коли ви вперше виїхали з території України в пошуках прихистку за кордоном? ¹⁷	Коли ви прибули до країни, в якій наразі перебуваєте? ¹⁷
січень 2023 року	1,06%	1,54%	2,28%
лютий 2023 року	1,82%	1,82%	2,29%
березень 2023 року	1,54%	2,11%	2,7%
квітень 2023 року	0,77%	0,86%	1,43%
травень 2023 року	1,18%	1,49%	2,45%
червень 2023 року	3,36%	4,43%	6,47%

Більшість опитаних респондентів (59,7%) перебувають у країнах Європи – Німеччині, Польщі, Чехії, Франції, Румунії та Великій Британії.

Країни, в яких проживали вимушені мігранти на момент опитування¹⁸

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Німеччина	21,4%
Польща	19,9%
Чехія	7%
Франція	4,17%
Румунія	4,17%
Велика Британія	4,1%
Італія	3,7%
Іспанія	3,6%
Нідерланди	3,56%
Словаччина	3,15%
Болгарія	2,65%
Ірландія	2,54%
Литва	2,04%
Угорщина	1,93%
Фінляндія	1,73%
Естонія	1,63%

¹⁸ Із урахуванням статистичної похибки дані опитування щодо країн, де перебуває найбільша кількість вимушених мігрантів з України, співвідносяться із даними Євростату: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/ukraine/population-migration#news>.

Данія	1,53%
Австрія	1,32%
Португалія	1,12%
Швеція	1,02%
Латвія	1,02%
США	0,81%
Хорватія	0,81%
Молдова	0,71%
Бельгія	0,61%
Туреччина	0,61%
Швейцарія	0,51%
Канада	0,41%
Греція	0,41%
Норвегія	0,41%
Ізраїль	0,31%
Кіпр	0,2%
Грузія	0,2%
Інше (Індонезія, Нова Зеландія, Боснія і Герцеговина, Мальта, ОАЕ, Люксембург, Китай)	0,71%

Країни, в яких перебуває найбільше вимушених мігрантів з України

Німеччина	21,4%
Польща	19,9%
Чехія	7%
Франція	4,17%
Румунія	4,17%
Велика Британія	4,1%

Переважна більшість респондентів виїхали з України не самі: майже половина опитаних (47,3%) – з дітьми (переважно з однією дитиною або двома дітьми), 22% – з чоловіками або дружинами, 15,5% – зі своїми батьками. Лише кожен п'ятий респондент виїхав сам.

Кожен третій перебуває зараз за кордоном з дітьми, 22,4% – із чоловіками чи дружинами, 21,5% – з іншими родичами, 18,8% – з батьками. У кожного другого серед опитаних в Україні залишилися батьки (47,3%), у 12,6% – хтось із подружжя, у 12% – діти. Водночас 5,2% опитаних вказали, що у них в Україні нікого не залишилося.

З ким ви виїхали з України?

Це запитання передбачало можливість обрати більше одного варіанта відповіді

Сам/а	20,3%
З неповнолітньою дитиною/дітьми (до 18 років)	41,24%
З повнолітньою дитиною/дітьми (старше 18 років)	6,09%
З онуками	3,48%
З батьками	15,47%
З батьками чоловіка/дружини	2,85%
З чоловіком/дружиною	21,99%
З іншими родичами	10,73%
З друзями/знайомими	5,43%
Інше	0,3%
З родиною	0,38%
З тваринами (котами, собаками)	0,65%
З партнером (хлопцем/дівчиною)	0,36%

Вкажіть, скільки дітей (до 18 років) виїхало з України разом із вами?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Одна дитина	57,61%
Дві дитини	30,34%
Три дитини	8,99%
Чотири дитини	1,51%
П'ятеро і більше дітей	0,86%
Відмова від відповіді	0,68%

	Хто з членів вашої родини/ близьких людей також пере- буває зараз за кордоном? ¹⁹	Хто з членів вашої родини/ близьких людей перебуває в Україні (постійне проживан- ня, не виїхали разом з вами або вже повернулися)? ¹⁹
Дитина/діти до 18 років	20,32%	3,39%
Дитина/діти старше 18 років	10,74%	8,64%
Онуки	4,68%	2,63%

¹⁹ Це запитання передбачало можливість обрати більше одного варіанта відповіді.

	Хто з членів вашої родини/ близьких людей також перебуває зараз за кордоном? ¹⁹	Хто з членів вашої родини/ близьких людей перебуває в Україні (постійне проживання, не виїхали разом з вами або вже повернулися)? ¹⁹
Батьки	18,8%	47,27%
Батьки чоловіка/дружини	4,35%	20,32%
Чоловік/дружина	22,42%	12,62%
Партнер/партнерка (неодружені)	4,78%	2,63%
Інші родичі	21,5%	53,56%
Близькі друзі	15,29%	38,48%
Інше	0,19%	0,26%
Знайомі	0,59%	—
Діти без вказання віку	0,31%	—
Ніхто, я сам/а	14,45%	5,19%
Усі	—	5,19

Спосіб прийняття рішення про виїзд за кордон

Щодо способу прийняття рішення про виїзд з України виділяємо дві категорії респондентів:

1. ті, хто планували виїзд заздалегідь;
2. ті, хто виїжджали спонтанно, без суттєвої підготовки.

1. Серед респондентів, які планували виїзд заздалегідь та більш ретельно зважували рішення, частина виїхали з України незадовго до початку повномасштабного вторгнення (11,9%). Це переважно люди, які планували переїзд за кордон, зважаючи на загрозу воєнного вторгнення, і для них вагомими факторами вибору країни для переїзду були економічні мотиви та якість життя: робочі зв'язки (28,7%), можливості працевлаштування (38,5%), знання мови країни (27,9%), попередній досвід перебування (31,1%), задовільна якість життя (32,8%). Станом на момент дослідження більшість цих респондентів так і залишилися за кордоном. Також вони дещо більшою мірою схильні залишитися за кордоном після завершення війни в Україні: майже половина (41,8%) вказали, що не повернуться в Україну навіть після закінчення війни (з них 9,8% точно не повернуться, 32% — радше не повернуться після завершення війни). Третина з них (30,3%) вказали, що точно повернуться в Україну лише після завершення війни, і тільки 9% — що точно повернуться ще до завершення війни.

Також серед цієї категорії респондентів є ті, які планували еміграцію задовго до війни, а вона лише стала каталізатором і рушієм до виїзду. Тому вони ретельно вивчали інформацію про країну переїзду і виїхали за кордон тоді, коли змогли завершити приготування до свого переїзду.

Частина респондентів готувалися до можливих наслідків повномасштабного вторгнення і заздалегідь планували виїзд — накопичували необхідні речі, які дозволили б прожити деякий

час в екстремальних умовах, готували транспорт для тривалої поїздки, формували потенційні маршрути виїзду та шукали знайомих за кордоном, які могли б прийняти їх у себе на деякий час, тощо.

Є частина респондентів, які хотіли і планували виїхати, але не мали можливості — це мешканці раніше окупованих територій. Вони зазначали, що виїжджали з окупації, як тільки у них випадала така нагода. Їм довелося виїжджати через численні блокпости росіян, інколи — через зелені коридори, іноді — проходження процедури фільтрації. Часом шлях виїзду пролягав через рф, оскільки це була єдина можливість вирватися з окупації.

2. Серед тих респондентів, кому довелося приймати швидке рішення про виїзд з України, ключовим рушієм стало різке зростання рівня небезпеки: шок від того, що почалася повномасштабна війна і страх за своє життя та життя рідних. Для мешканців тих регіонів України, які зазнали швидкої навали росіян, це був страх через наближення фронту і ризик потрапити в окупацію, для мешканців Заходу України — страх від ракетних обстрілів і нерозуміння масштабу вторгнення.

 Жінка, 25 років, Київ ➔ Німеччина: «Дуже просто я прийняла рішення про закордон. Коли зайшли колона танків, диверсійно-розвідувальна група росіян на Берестейську з Київської області й почали їхати по проспекту Перемоги, мені стало зрозуміло, що треба тікати максимально швидко. Бо рівень небезпечності на той момент, як я бачила, був максимальний. У мене був дуже високий рівень тривожності, я була абсолютно недієздатна, тому я зрозуміла, що треба тікати».

Респонденти з регіонів із підвищеним рівнем небезпеки також зазначали, що приймали швидкі рішення про виїзд, щоб уникнути перекриття шляхів виїзду росіянами. Люди боялися не встигнути виїхати із (потенційно) окупованої території і виїжджали, поки шляхи ще були відкриті й була фізична можливість опинитися у безпеці.

У них не було чіткого плану, переважно діяли ситуативно: сідали у транспорт і їхали туди, куди була можливість і де було більш безпечно: часом — одразу за кордон евакуаційними маршрутами, часом — спочатку на Захід України, а звідти згодом — уже за кордон.

 Жінка, 31 рік, Київ ➔ Польща: «Ми не знали, куди їхати. Ми просто сіли в евакуаційний поїзд — я, мій син, моя дочка, кішка наша і подруга з дитиною. Сіли в поїзд «Київ — Варшава» і поїхали в Польщу. Куди-небудь, де нас приймуть».

 Чоловік, 42 роки, Харків ➔ Нідерланди: «Спочатку просто поїхали на Захід кудись, а там розберемося».

Респонденти, які не могли наважитися на спонтанний виїзд у невідомість, зазначали, що виїжджали, коли у них випадала така нагода: було запрошення родичів чи друзів або виїжджали за компанію, що їм видавалося легшим і безпечнішим способом, ніж самостійний виїзд.

Також окремі респонденти вказували, що на їхнє рішення виїхати з України частково мав вплив суспільний тиск, тому що «складалося враження, що всі масово виїжджають».

 Жінка, 64 роки, Миколаїв ➔ Німеччина (переклад з російської мови): «Це не було свідомим вибором, ми просто піддалися загальному настрою на виїзд. Ми сіли в машину, взяли лише одну валізу, довго стояли в пробці. Я на той момент ще навіть не вирішила, хочу я їхати до Німеччини чи Іспанії».

Більшість респондентів зазначили, що одразу прийняли рішення їхати за кордон, а не в більш безпечні регіони України (61,9%).

Чи розглядали ви можливість переїзду в межах України у більш безпечне місце до того, як виїхали за кордон?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Так	38,15%
Ні, я одразу вирішив (-ла) їхати за кордон	61,85%

Респонденти називали такі причини виїзду саме за кордон, а не в більш безпечні регіони України, зокрема на Захід: відсутність родичів, друзів, знайомих там; нижчі, ніж за кордоном, шанси знайти добре оплачувану роботу чи інші можливості для підробітку в Україні; нижчі, ніж за кордоном, соціальні виплати в Україні; труднощі у пошуку житла, яке можна було б орендувати через підвищений попит і відповідно – підвищення вартості оренди у відносно безпечних регіонах України.

Жінка, 42 роки, Мелітополь ➔ Німеччина: «Ми зрозуміли, що найбезпечніша ситуація на той час була у Львові, Львівській, Закарпатській областях. Промоніторили ціни на житло і побачили, що не потягнемо».

Часом респонденти артикують стереотипи, коли йдеться про прийняття рішення щодо кінцевої точки призначення. Вони зазначають, що вирішили поїхати за кордон, а не у більш безпечні регіони України, зокрема на Захід, через побоювання щодо утисків російськомовних людей та думку про упереджене ставлення до внутрішньо переміщених осіб зі східних регіонів, які є переважно російськомовними.

Жінка, 31 рік, Херсон ➔ Грузія: «На Західній Україні, наприклад, дуже погано ставляться до тих, хто приїхали зі Сходу. Починаються конфлікти щодо мови, щодо чого іншого. Тобто ми не такі. Ми все життя розмовляли російською мовою і тільки зараз намагаємося розмовляти українською. Ось це мені не подобається і дуже бісить, тому що кожна людина має сама вирішувати, якою мовою розмовляти».

Рішення про виїзд за кордон часто давалося респондентам дуже непросто, оскільки цей процес був часом раптовим і вимушеним. І в процесі переїзду вони постійно вагалися, чи прийняли правильне рішення.

Жінка, 58 років, Суми ➔ Чехія: «Сумніви були великі, я дуже не хотіла їхати. Я ридала всю дорогу, хотіла додому».

Жінка, 65 років, Львів ➔ Польща: «Значить, за кордон – це було дуже болісно приймати це рішення. Діти наполягали, щоб я вивезла внуків. Раз взяли квиток – я не поїхала, другий раз взяли квиток – не поїхала, на третій раз я вже поїхала».

Респондентів, які евакуювалися на початку війни, лякали невідомість і нерозуміння, коли вони зможуть повернутися додому і чи буде куди повернутися взагалі. І це в основному стимулювало їх намагання виїхати і убезпечити себе та рідних²⁰.

²⁰ Детальніше про причини виїзду вимушених мігрантів за кордон залежно від часу їхнього виїзду йдеться у розділі 5.3. «Причини та фактори виїзду за кордон».

5.3. Причини та фактори виїзду за кордон

Страхи vs реальність

Практично всі опитані українці за кордоном і члени їхніх родин зазнали негативних наслідків у результаті російської військової агресії, зокрема і значних. Лише 2% з них зазначили, що не зазнали жодних наслідків.

Під час дослідження у вимушених мігрантів з України запитували не тільки про наслідки війни, з якими вони зіткнулися, а й чого вони боялися у зв'язку зі збройною агресією з боку росії. Результати показують, що деякі страхи були перебільшеними, тоді як інші – недооціненими. Найбільша частка опитаних українців говорили про страх за близьких чи рідних. Зокрема, 40,9% респондентів боялися їхньої загибелі, 9,1% опитаних зазначили, що зазнали таких втрат через війну. 11,5% висловлювали побоювання, що їхні близькі чи рідні можуть зникнути безвісти, для 4,4% це стало реальністю, 24% боялися отримати фізичні травми, 6,9% отримали їх.

Дещо вищими страхи порівняно з реальними наслідками були і у безпековому питанні. 32,1% опитаних українців боялися бойових дій у їхніх населених пунктах, стільки ж відчували страх перед окупацією; 26,9% та 25,4% відповідно зіткнулися з цими подіями.

Суттєвими є розбіжності між страхами та їх втіленням, коли йдеться про зустріч з окупаційними військами²¹. 27% опитаних боялися катувань і знущань з боку російських військових, 3,7% зазнали цього; 16,8% побоювалися насильницького вивезення в росію, стільки ж – мародерства з боку російської армії. З мародерством зіткнулися 9% респондентів, з депортацією – 2%. Примусової мобілізації до окупаційних військ боялися 10% опитаних українців, 2,9% справді зустрілися з цією проблемою.

Ближчими до реальності стали побоювання щодо руйнування житла та продовольчої кризи – їх обирали 28,7% та 24,4% респондентів відповідно. Внаслідок війни непридатним для проживання стало житло для 16,8% опитаних українців. Браку харчування, води та голоду зазнали 14,7% опитаних.

Водночас окремі негативні наслідки з українцями, які виїхали за кордон, траплялися частіше, ніж вони це прогнозували. Йдеться і про безпекові, і економічні, і наслідки особистісного характеру. Зокрема, 21,5% респондентів зазначали, що боялися ракетних ударів по сусідніх населених пунктах, удвічі більше (42,6%) відчули їх у реальному житті. 23,2% побоювалися бойових дій біля місць їхнього проживання, 35% зіткнулися з такою загрозою. 20,7% респондентів хвилювалися за те, що їм доведеться постійно перебувати у сховищі, 30,3% були змушені вдаватися до цього.

Дослідження показало, що недооцінили респонденти й економічні наслідки військової агресії з боку росії. 18,3% опитаних хвилювалися, що можуть залишитися без роботи через війну, майже стільки ж (18,6%) – суттєвого зменшення регулярного доходу. Водночас 38,1% респондентів зазначили, що вони або їхні найближчі родичі втратили роботу, а у 39,2% родин зменшився дохід. Побоювання про неможливість виконувати фінансові зобов'язання у зв'язку з війною висловлювали 15,6% опитаних українців за кордоном, а кожен четвертий

²¹ При інтерпретації даних варто враховувати те, що люди, які боялися негативних наслідків від дій російської армії, проте не зіткнулися з ними – це ті, до кого російська армія не дійшла.

(24,2%) респондент і його родина зіткнулися з труднощами сплати кредитів, іпотек, оренди житла та утримання родичів.

Енергетичної катастрофи боялися 18,2% українців, а перебоїв із енергопостачанням зазнали 32,3% опитаних. Що стосується переживань особистого характеру, за роз'єднання сім'ї хвилювалися 28,8%, натомість 40% сказали, що були змушені розлучитися з рідними. 33,7% респондентів розуміли, що війна матиме важкі психологічні наслідки для них, і майже кожен другий (48,1%) відчув негативний вплив війни на своє психічне здоров'я та здоров'я його рідних. Кожен 10-й респондент (9,9%) був занепокоєний тим, що діти в Україні не зможуть відвідувати школу офлайн, кожен четвертий (25,5%) сказав, що це сталося через військову агресію з боку росії.

	Будь ласка, згадайте, чого ви найбільше боялися перед тим, як виїхати з України? Йдеться про те, що з вами не трапилось, проте ви цього боялися найбільше. ²²	Чи зазнали ви або найближчі члени вашої родини будь-яких із наведених нижче негативних наслідків у результаті військової агресії з боку росії? ²³
Бойові дії в населеному пункті, в якому я проживав	32,09%	26,87%
Бойові дії біля населеного пункту, в якому я проживав	23,19%	35,04%
Нанесення ракетних ударів по моєму населеному пункту, обстріли мого населеного пункту	39,99%	47,13%
Нанесення ракетних ударів по сусідніх населених пунктах, обстріли сусідніх населених пунктів	21,53%	42,61%
Постійне/часте перебування у сховищі	20,68%	30,29%
Окупація мого населеного пункту	31,94%	25,41%
Загроза окупації мого населеного пункту	27,96%	25,03%
Руйнування житла (зокрема часткове, яке призвело до його непридатності для проживання)	28,7%	16,77%
Енергетична катастрофа/криза (відсутність/часті відключення електроенергії)	18,2%	32,27%
Суттєве зменшення регулярного доходу	18,63%	39,15%
Повна втрата доходу	26,34%	27,86%
Роз'єднання сім'ї	28,76%	39,96%

²² Це запитання передбачало можливість обрати більше одного варіанта відповіді.

²³ При інтерпретації даних варто враховувати те, що люди, які боялися негативних наслідків від дій російської армії, проте не зіткнулися з ними – це ті, до кого російська армія не дійшла.

	Будь ласка, згадайте, чого ви найбільше боялися перед тим, як виїхати з України? Йдеться про те, що з вами не трапилося, проте ви цього боялися найбільше. ²²	Чи зазнали ви або найближчі члени вашої родини будь-яких із наведених нижче негативних наслідків у результаті військової агресії з боку росії ^{22, 23?}
Втрата роботи	18,26%	38,07%
Неможливість виконувати фінансові зобов'язання (сплачувати кредити, іпотеку, орендувати житло, утримувати родичів)	15,58%	24,19%
Неспроможність влаштуватися у відносно безпечних регіонах України (Захід)	9,55%	15,86%
Пограбування	10,72%	7,18%
Неможливість отримати належну медичну допомогу або брак критично важливих медикаментів	19,9%	17,9%
Брак харчування, води, голод	24,41%	14,69%
Фізичні травми (поранення, захворювання тощо)	24,03%	6,94%
Загибель рідних	40,9%	9,14%
Близькі/рідні зникли безвісти (тривалий час відсутній зв'язок і відомості про місце перебування)	11,49%	4,37%
Важкі психологічні наслідки, негативний вплив війни на моє психічне здоров'я та моїх рідних	33,65%	48,12%
Катування, знущання з боку російських військових	27%	3,66%
Мародерство з боку російських військових	16,8%	8,99%
Насильницьке вивезення в росію	16,83%	2,04%
Мобілізація до ЗСУ	9%	9,98%
Страх техногенної катастрофи (ЗАЕС)	19,68%	27,97%
Наслідки підриву Каховської ГЕС	5,92%	10,06%
Неможливість для дітей в Україні відвідувати школу офлайн	9,92%	25,53%
Примусова мобілізація до окупаційних військ	10,02%	2,88%
Інше	0%	0%
Жодних негативних наслідків	0,2%	2,3%
Відмова від відповіді	4,39%	0,96%

	Будь ласка, згадайте, чого ви найбільше боялися перед тим, як виїхати з України? Йдеться про те, що з вами не трапилось, проте ви цього боялися найбільше. ²²	Чи зазнали ви або найближчі члени вашої родини будь-яких із наведених нижче негативних наслідків у результаті військової агресії з боку росії ^{22, 23} ?
Вже перебували за кордоном/виїхали до війни/робота, навчання за кордоном/не встигли повернутися	0,84%	0%
Низький рівень життя/корупція/відсутність перспектив в Україні	0,37%	0,28%
Війна/невизначеність ситуації в Україні	0%	0%
Страх за життя своє, дітей, чоловіка/дружини, родичів	0,4%	0,27%

Причини виїзду з України

Загалом усі фактори, що вплинули на остаточне рішення виїхати за кордон, були розподілені на три групи²⁴: безпекові (15 позицій), соціально-економічні (12 позицій) та особистісні (6 позицій). Найсильніше вплинули на рішення виїхати з України саме безпекові чинники (79%)²⁵. Далі йдуть соціально-економічні (64%)²⁶ та особистісні (52%)²⁷. Слід зауважити, що респонденти, які виїхали до Німеччини, дещо частіше, ніж у вибірці загалом, вказували особистісні чинники (60%); українці в Чехії – соціально-економічні (72%); опитані в Польщі дещо рідше вказували безпекові фактори (74%).

Безпекові фактори

Як зазначено вище, основною причиною вимушеного виїзду українців за кордон стала безпека, яку принесло повномасштабне вторгнення росії на територію України – **безпекові**

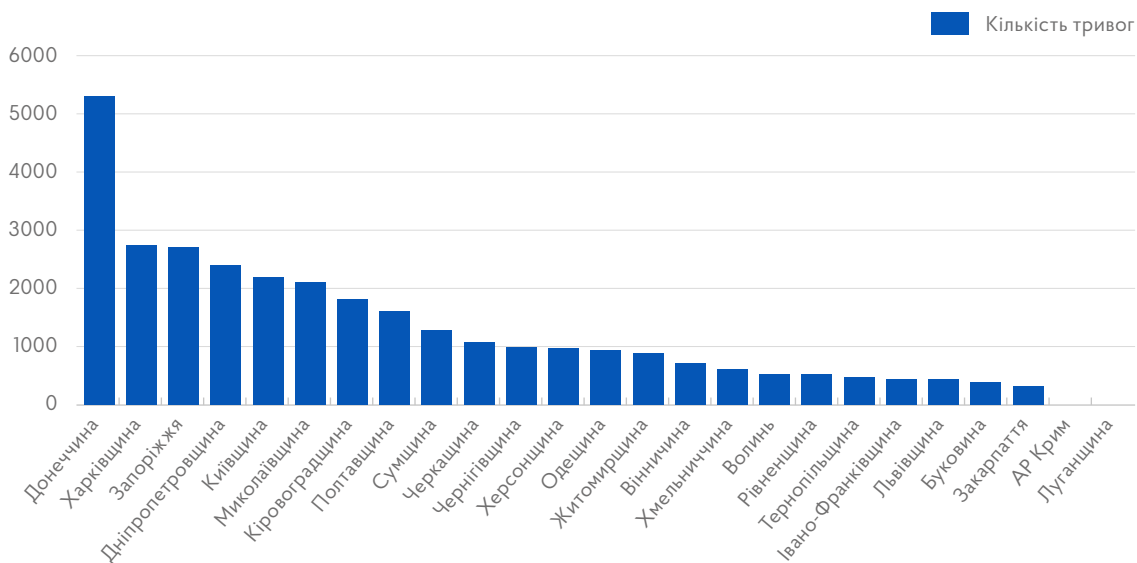
24 Тут враховано частку людей, які обрали хоча б один фактор із групи. Більша частка безпекових факторів також може пояснюватися більшою кількістю їх у анкеті.

25 До безпекових факторів віднесено: бойові дії у моєму населеному пункті, бойові дії біля мого населеного пункту, нанесення ракетних ударів по моєму населеному пункту, обстріли мого населеного пункту, нанесення ракетних ударів по сусідніх населених пунктах, обстріли сусідніх населених пунктів, постійне/часте перебування у сховищі; окупація мого населеного пункту, загроза окупації мого населеного пункту, страх техногенної катастрофи (ЗАЕС), наслідки підриву Каховської ГЕС, війна/невизначеність ситуації в Україні, страх за життя своє, дітей, чоловіка/дружини, родичів.

26 До соціально-економічних факторів віднесено: руйнування житла, енергетична катастрофа/криза, суттєве зменшення регулярного доходу, повна втрата доходу, втрата роботи, неможливість виконувати фінансові зобов'язання, неспроможність влаштуватися у відносно безпечних регіонах України (Захід), пограбування, неможливість отримати належну медичну допомогу або брак критично важливих медикаментів, брак харчування/води/голод, неможливість для дітей в Україні відвідувати школу офлайн, низький рівень життя/корупція/відсутність перспектив в Україні.

27 До особистісних факторів віднесено: фізичні травми (поранення, захворювання тощо), загибель рідних, близькі/рідні зникли безвісти, важкі психологічні наслідки, негативний вплив війни на моє психічне здоров'я та моїх рідних; мобілізація до ЗСУ.

фактори обрали 79% опитаних. З них найбільша частка українців втікали від нанесення ракетних ударів та обстрілів своїх (34,2%) і сусідніх (21%) населених пунктів. Бойові дії в населених пунктах респондентів і поблизу вплинули на остаточне рішення виїхати за кордон для 17% українців. Залежно від територіального проживання респондентів небезпека була різного характеру. Зокрема, зазначені фактори міграції частіше називали учасники дослідження з Півдня, Півночі та Сходу України. За даними сервісу Air-alarms.in.ua, саме у цих регіонах країни найчастіше лунали сигнали повітряної тривоги, найбільша кількість повідомлень про вибухи та артилерійські обстріли²⁸.

Жінка, 38 років, Київ → Німеччина: «Основна причина [виїзду] – зберегти життя... Я бачила з вікон вибухи. У мене з вікна було видно, вибух біля телевежі. Було страшно».

Частина респондентів, які на початку повномасштабного вторгнення не розглядали зовнішню міграцію, прийняли відповідне рішення після ракетних обстрілів Заходу України. В основному це стало поштовхом для виїзду мешканців Заходу й тих внутрішньо переміщених осіб, які до цього моменту розглядали Західну Україну як безпечну для їхнього життя територію та перебували там.

Чоловік, 37 років, Київ → Польща: «Повномасштабна війна – коли ти виходиш у Івано-Франківську о восьмій ранку вже після всіх новин і бачиш величезний стовп чорного диму в районі аеропорту. І зрозуміло, що ніде в Україні від цього не сховаєшся – ні на Заході, ніде».

Для 16,7% людей з прифронтових територій причиною виїзду була загроза окупації. Кожен п'ятий респондент (20%) виїжджав за кордон уже з окупованих українських територій. Розуміючи наслідки окупації ще з 2014 року, люди боялися за своє життя та життя своїх рідних. Респонденти називали різні наслідки окупації, які змушували їх покинути Україну.

²⁸ URL: <https://air-alarms.in.ua>.

По-перше, вона супроводжувалася переслідуваннями жителів окупованих населених пунктів, катуваннями і знущаннями з боку російських військових (4,1%); по-друге, загрожувала українським чоловікам примусовою мобілізацією до лав російської армії (2%); по-третє, породжувала мародерство (3,3%). 2,6% опитаних українців втікали через загрозу насильницького вивезення в росію.

«Чоловік, 65 років, Слов'янськ → Велика Британія: «Я прийняв рішення, тому що я, найімовірніше, був у списках. Була небезпека також того, що Слов'янськ захоплять, тому що наступ. Було очевидно, що вони хочуть відрізати Донецьку область».

«Жінка, 31 рік, Херсон → Грузія: «24 квітня ми вирішили їхати. Саме в цей момент почали ходити в Херсоні з автоматами по домівках і дивитися, де є чоловіки призовного віку. Тобто в них був план мобілізувати всіх чоловіків призовного віку на свою сторону».

17,3% респондентів прийняли остаточне рішення виїхати за кордон через постійне/часте перебування у сховищі. Багато людей сподівалися, що війна не буде довготривалою і швидко завершиться, тому вирішили перечекати вдома, дотримуючись правил поведінки під час сигналів повітряної тривоги. Проте перебування у сховищах мало свої негативні наслідки, особливо для сімей з дітьми. З одного боку, це неналежні умови для довготривалого перебування там: велика кількість людей на малій території, важке повітря, низька температура, відсутність необхідних побутових речей, комунікацій тощо.

«Жінка, 31 рік, Київ → Болгарія: «Спочатку ми ходили по сховищах, але з маленькою дитиною це було складно, тому що порушується режим. Не могли нормально спати, нормально їсти, було багато відволікаючих факторів, сторонніх шумів. Дитина хотіла побігати, а людей багато, місця мало. Повітря таке, що дихати складно. Було досить важко».

З іншого боку, батьки зазначили про негативний психологічний вплив на дітей самого факту спуску до сховищ та перебування там.

«Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) → Франція: «Ми сиділи довго в підвалі, перенесли туди ліжка. У нас уже не було ні світла, ні газу, ні інтернету, нічого. Ми там ночували, потім температура будинку опустилася до 14 градусів. Ми прокинулися вранці, десь перед 8 березнем, і вирішили, що треба якось вибиратися».

11,7% респондентів покинули Україну, побоюючись техногенної катастрофи. Такі ризики люди вбачали у захопленні російською армією Запорізької атомної електростанції. Ймовірно, ретроспективний досвід українців 1986 року провокував у людей страх нового Чорнобилю та відповідно установок на міграцію. Від наслідків підриву Каховської ГЕС втікали 1,4% опитаних.

«Жінка, 23 роки, Київ → Польща: «Пам'ятаю, коли я була в Хмельницькому, була ніч, коли почали обстрілювати Запорізьку атомну електростанцію. Я думала про те, що коли прокинуся, може бути новий Чорнобиль. І насправді ця думка про новий Чорнобиль, думка про нові вибухи або якісь проблеми з атомною енергетикою також впливала на моє рішення».

Окремі респонденти наголошували на тому, що виїхали лише заради дітей – таких 1,9%. Дорослі українці були готові залишатися в Україні, попри наявну небезпеку для них, проте вирішили рятувати дітей. Переважно це люди, які виїхали у перші дні повномасштабної війни.

 Жінка, 31 рік, Київ ➔ Польща: «У мене син хворий. Він дуже боїться гучних звуків, вибухів. У нашому районі було кілька вибухів – він дуже лякається. І я, і дочка боялися. Тому ми й поїхали. Мої діти захотіли поїхати, вони бояться. Я б, може, й нікуди не їхала, якби була одна. А так ми зібралися й поїхали».

Соціально-економічні фактори

Соціально-економічні труднощі стали другою після небезпеки причиною виїзду українців за кордон після повномасштабного вторгнення росії. 64% опитаних назвали різні аспекти економічного характеру, які мали вплив на рішення покинути країну:

- ▶ втрата роботи, безробіття – 17,6%;
- ▶ повна втрата доходу – 18%;
- ▶ суттєве зменшення регулярного доходу – 15,7%;
- ▶ неможливість виконувати фінансові зобов'язання (сплачувати кредити, іпотеку, орендувати житло, утримувати родичів) – 11,3%.

Кожен 10-й опитаний українець зазначив, що виїхав через неможливість для дітей в Україні відвідувати школу офлайн, стільки ж – через енергетичну кризу, 7,4% – через руйнування житла (зокрема часткове, яке призвело до його непридатності для проживання).

Неспроможність влаштуватися у відносно безпечних регіонах України (Захід) підштовхнула до виїзду 8% опитаних українців. Зокрема, для частини респондентів, які з певних причин у лютому 2022 року були на Заході України, подальше довготривале перебування там стало неможливим через різке підвищення цін на оренду житла.

 Жінка, 58 років, Суми ➔ Чехія: «Ну, скажімо, матеріальні статки. Тому що там [на Заході України] підвищилось усе. І ціна на продукти, і ціна проживання. У мене не було таких коштів прожити».

Продовольча криза (брак їжі, води, голод) спонукала виїхати за кордон 7,9% українців, неможливість отримати належну медичну допомогу або брак критично важливих медикаментів – 8,6%. У випадку медицини це особливо актуально для сімей з онкохворими членами родини. До страху відсутності необхідних для підтримання життя ліків додавалися і психологічні наслідки війни для таких людей. Зокрема, батьки хворих дітей вбачали своїм обов'язком відгородити їх від стресу, зумовленого наслідками війни (вибухами, сигналами повітряної тривоги тощо).

Серед інших соціально-економічних факторів, які підштовхнули українців до виїзду за кордон: закінчення фінансових заощаджень/накопичень; відсутність гарантій на збереження робочого місця навіть у короткостроковій перспективі; зростання цін на продукти харчування та речі першої необхідності; пограбування; низький рівень життя/корупція/відсутність перспектив в Україні.

Жінка, 31 рік, Київ → США: «Почалася осінь, почалися розмови про те, що, можливо, не буде роботи, можливо, не буде зарплати. Я інвестувала в квартиру. І з травня дуже активно почали просити, щоб люди платили за квартиру. Так, будівництво стоїть, але ви, будь ласка, платіть, тому що нам просто треба людям зарплату платити... І одна з найбільших причин, чому я поїхала, це те, що треба платити за квартиру. В тебе є борг, і ти повинна його заплатити».

Жінка, 31 рік, окупований Херсон → Грузія: «Рішення ми прийняли буквально за один вечір, бо ми не планували виїжджати. Ми думали, що будемо сидіти до останнього, але так вийшло, що у нас вже закінчувалися гроші на утримання моїх батьків і батьків чоловіка, які вже у віці. Роботи у Херсоні не було і, звичайно, ніякої гуманітарної допомоги. Ціни були просто жахливі: м'ясо, молочні продукти, хліб були дуже дорогі. Чоловіку потрібно було якось працювати, заробляти, тому ми вирішили – треба їхати».

Особистісні фактори

Особистісні фактори як причину виїзду за кордон називали 52% вимушених мігрантів з України. Найчастіше опитані вказували на важкі психологічні наслідки, негативний вплив війни на їхнє психічне здоров'я та здоров'я їх рідних – 33,5%. 11,5% виїхали з України через роз'єднання сім'ї, 5,6% – через загибель рідних, 1,4% – через те, що їхні близькі/рідні зникли безвісти. Через отримані фізичні травми (поранення, захворювання тощо) покинули країну 4,1% респондентів.

Потенційна мобілізація до ЗСУ підштовхнула до міграції 5,1% респондентів. Частка чоловіків, які обирали цей варіант відповіді, вища майже у вісім разів, ніж серед опитаних жінок²⁹.

Серед українців, які виїхали за кордон, є й така категорія людей, які просто скористалися ситуацією, що склалася через повномасштабну війну в Україні. Тобто ці люди у момент виїзду не відчували себе у небезпеці настільки, щоб покидати країну. Війна стала для них лише поштовхом до міграції. Переважно це респонденти з відносно безпечних територій (Захід України), які розглядали міграцію до війни. Певна частина респондентів виїхали під впливом друзів, які на початок повномасштабного вторгнення проживали чи перебували за кордоном і могли прихистити їх. Окремі респонденти виїхали, оскільки отримали можливість офіційно релокуватися за кордон з поточної роботи.

Жінка, 22 роки, Київ → Бельгія: «Ще тоді, коли я їхала [з Києва до Львова], мені директорка дзвонила, що їдь у Польщу, тебе тут зустрінуть, у нас тут все є, будеш працювати, що Львів теж будуть бомбити. Зрештою, так і мене дотисли, бо всіх, хто працювали, релокували».

²⁹ Під час реалізації дослідження ми не ставили запитання про спосіб виїзду за кордон – легальним він був чи ні.

Інші фактори

Серед *інших причин*, які називали респонденти – рекомендація місцевої влади, невідомість, невпевненість у завтрашньому дні. Окремі ж респонденти, розуміючи, що війна наближається, виїхали за кордон ще до 24 лютого 2022 року – таких 11,9%. Зокрема, це люди, близькі родичі яких уже багато років проживають за кордоном. Серед тих, хто з певних причин були за кордоном станом на 24 лютого, прийняли рішення залишитися там і надалі.

 Жінка, 30 років, Львів → Польща: «До початку війни ми були в Італії, ми їхали за три дні до початку, були вже тривожні дзвіночки, і мій хлопець сказав, що слухай, давай просто поїдемо в Італію. Там його мама живе».

Основні фактори, що вплинули на рішення українців емігрувати за кордон

До першої десятки факторів, що вплинули на остаточне рішення виїхати за кордон, належать:

1. ракетні удари й обстріли свого населеного пункту – 34,3%;
2. психологічні наслідки й шкода психічному здоров'ю – 33,5%;
3. ракетні удари й обстріли сусідніх населених пунктів – 21%;
4. окупація свого населеного пункту – 20%;
5. повна втрата доходу – 18%;
6. втрата роботи – 17,6%;
7. постійне або часте перебування у сховищі – 17,3%;
8. бойові дії біля свого населеного пункту – 17,1%;
9. бойові дії у своєму населеному пункті – 17%;
10. загроза окупації свого населеного пункту – 16,7%.

Оберіть основні фактори, що вплинули на ваше рішення виїхати за кордон

Це запитання передбачало можливість обрати більше одного варіанта відповіді

Нанесення ракетних ударів по моєму населеному пункту, обстріли мого населеного пункту	34,27%
Важкі психологічні наслідки, негативний вплив війни на моє психічне здоров'я та моїх рідних	33,48%
Нанесення ракетних ударів по сусідніх населених пунктах, обстріли сусідніх населених пунктів	21,01%
Окупація мого населеного пункту	20,02%
Повна втрата доходу	17,98%
Втрата роботи	17,55%

Постійне/часте перебування у сховищі	17,27%
Бойові дії біля населеного пункту, в якому я проживав	17,07%
Бойові дії в населеному пункті, в якому я проживав	16,99%
Загроза окупації мого населеного пункту	16,73%
Суттєве зменшення регулярного доходу	15,73%
Страх техногенної катастрофи (ЗАЕС)	11,71%
Роз'єднання сім'ї	11,5%
Неможливість виконувати фінансові зобов'язання (сплачувати кредити, іпотеку, орендувати житло, утримувати родичів)	11,3%
Енергетична катастрофа/криза (відсутність/часті відключення електроенергії)	10,1%
Неможливість для дітей в Україні відвідувати школу офлайн	10%
Неможливість отримати належну медичну допомогу або брак критично важливих медикаментів	8,43%
Неспроможність влаштуватися у відносно безпечних регіонах України (Захід)	7,98%
Брак харчування, води, голод	7,92%
Руйнування житла (зокрема часткове, яке призвело до його непридатності для проживання)	7,36%
Загибель рідних	5,58%
Мобілізація до ЗСУ	5,13%
Фізичні травми (поранення, захворювання тощо)	4,09%
Катування, знущання з боку російських військових	4,06%
Мародерство з боку російських військових	3,3%
Насильницьке вивезення в росію	2,56%
Вже перебували за кордоном/виїхали до війни/робота, навчання за кордоном/не встигли повернутися	2,05%
Примусова мобілізація до окупаційних військ	2,02%
Страх за життя своє, дітей, чоловіка/дружини, родичів	1,87%
Близькі/рідні зникли безвісти (тривалий час відсутній зв'язок та відомості про місце перебування)	1,43%
Наслідки підриву Каховської ГЕС	1,36%
Пограбування	0,85%
Інше	0,66%
Війна/невизначеність ситуації в Україні	0,63%
Неможливість отримати належну медичну допомогу або брак критично важливих медикаментів	0,46%
Відмова від відповіді	5,02%

Аналізуючи відмінність у причинах виїзду за кордон, ми порівняли такі категорії респондентів: тих, хто виїхали під час найбільш масової хвилі міграції з України – після 24 лютого і протягом березня 2022 року (87,7% респондентів), і тих, хто виїхали протягом квітня 2022-го – червня 2023 року.

Серед основних причин виїзду українців на початку війни – після 24 лютого і протягом березня 2022 року – безпекові: нанесення ракетних ударів по населених пунктах (42,5%) та сусідніх населених пунктах (27,8%), загроза окупації (28,5%), постійне або часте перебування в укритті (23,5%), бойові дії біля населеного пункту (23,3%), а також важкі психологічні наслідки (39,4%).

Основні причини, які вплинули на рішення виїхати за кордон, серед тих, хто виїхав після 24 лютого і протягом березня 2022 року, коли була найбільш масова хвиля міграції вимушених переселенців з України (87,7% серед усіх, хто виїхав через війну в Україні)

Це запитання передбачало можливість обрати більше одного варіанта відповіді

Нанесення ракетних ударів по моєму населеному пункту, обстріли мого населеного пункту	42,50%
Важкі психологічні наслідки, негативний вплив війни на моє психічне здоров'я та моїх рідних	39,40%
Загроза окупації мого населеного пункту	28,50%
Нанесення ракетних ударів по сусіднім населеним пунктам, обстріли сусідніх населених пунктів	27,80%
Постійне/часте перебування у сховищі	23,50%
Бойові дії біля населеного пункту, в якому я проживав	23,30%
Бойові дії в населеному пункті, в якому я проживав	18,80%
Втрата роботи	16,60%
Повна втрата доходу	15,90%
Окупація мого населеного пункту	14,00%
Страх техногенної катастрофи (ЗАЕС)	12,80%
Суттєве зменшення регулярного доходу	12,60%
Неможливість дітей в Україні відвідувати школу офлайн	12,40%
Брак харчування, води, голод	10,20%
Роз'єднання сім'ї	10,00%

Для тих, хто виїхав протягом квітня 2022-го – червня 2023 року, крім безпекових і важких психологічних наслідків, вагомими стають економічні причини виїзду за кордон: повна втрата доходу (21,1%) та роботи (20,7%).

Основні причини, які вплинули на рішення виїхати за кордон, серед тих, хто виїхав протягом квітня 2022-го – червня 2023 року (12,3%)

Це запитання передбачало можливість обрати більше одного варіанта відповіді

Важкі психологічні наслідки, негативний вплив війни на моє психічне здоров'я та моїх рідних	36,60%
Нанесення ракетних ударів по моему населеному пункту, обстріли мого населеного пункту	35,50%
Окупація мого населеного пункту	29,70%
Повна втрата доходу	21,10%
Втрата роботи	20,70%
Бойові дії в населеному пункті, в якому я проживав	19,80%
Нанесення ракетних ударів по сусіднім населеним пунктам, обстріли сусідніх населених пунктів	19,60%
Суттєве зменшення регулярного доходу	18,70%
Постійне/часте перебування у сховищі	17,00%
Роз'єднання сім'ї	16,70%
Бойові дії біля населеного пункту, в якому я проживав	15,00%
Неможливість виконувати фінансові зобов'язання (сплачувати кредити, іпотеку, орендувати житло, утримувати родичів)	14,80%
Енергетична катастрофа/криза (відсутність/часті відключення електроенергії)	14,30%
Страх техногенної катастрофи (ЗАЕС)	13,40%
Неможливість дітей в Україні відвідувати школу офлайн	11,00%
Неспроможність влаштуватися у відносно безпечних регіонах України (Захід)	10,60%

Вибір країни перебування

Вибір країни призначення, зі слів респондентів, зазвичай відбувався на основі різних критеріїв. Наявність сім'ї/родини за кордоном стала причиною вибору країни міграції для 22,4% українців. Переважно це близькі родичі, які перебували/працювали за кордоном на момент повномасштабного вторгнення росії чи задовго до цього, або ж ті, які виїхали у минулому за кордон на постійне місце проживання.

Жінка, 35 років, Львів → Італія (виїхала за декілька днів до початку повномасштабної війни до батьків): «Батьки 20 років працюють в Італії. Ми приїхали до батьків».

26,4% респондентів обирали країну через наявність там друзів чи знайомих з України, 9,7% – іноземних друзів чи знайомих. Для цієї категорії людей політика країни міграції не

відіграла дуже важливу роль. Саме наявність знайомих людей там давала їм відчуття впевненості, розуміння того, що вони матимуть, на кого покластися у перші дні життя в чужій країні, допоможуть розібратися їм з оформленням необхідних документів.

Жінка, 39 років, Київ ➔ Німеччина: «Основний критерій – це тому, що мене запросила подруга, яка домовилася про те, де ми там будемо перебувати. Я взагалі про це [політику Німеччини щодо вимушених мігрантів] не думала, просто виїхали туди».

Жінка, 47 років, Львів ➔ Польща: «Ми мали запрошення від родини поляків, що у зв'язку з початком війни ми можемо в них перебути».

9,1% опитаних українців прийняли рішення їхати в ту чи іншу країну через зв'язки по роботі, 8,3% – бо в цій країні велика українська діаспора/український сектор, 6% – давно мріяли відвідати ту чи іншу країну.

Жінка, 31 рік, Ромни (Сумська обл.) ➔ Польща: «І другий фактор – у мене на роботі в компанії, де я працювала, саме в Польщі є хаб, куди таких працівників, як я, приймали й забезпечували житлом, надавали допомогу й у подальшому – різноманітний саппорт, що мало для майбутнього гарантію того, що я залишуся працювати».

У цій країні надають певні пільги для українців на час війни (приваблива політика цієї країни щодо вимушених мігрантів) – такий варіант аргументації вибору країни міграції обрали 17,9% опитаних. Серед країн-лідерів, які пропонували найвигідніші умови, зі слів респондентів – Німеччина та Велика Британія.

Прийнявши рішення їхати за кордон, частина людей аналізували інформацію про політику країн світу щодо прийому вимушених мігрантів з України. Зокрема, найважливішими у цьому контексті стали умови, які пропонували приймаючі країни українцям – розмір виплат, можливість отримати безкоштовне житло та медицину, гуманітарна допомога, працевлаштування, правовий режим перебування тощо. Наприклад, у випадку Канади важливу роль відіграли також спрощені вимоги для отримання візи; Великої Британії – спонсорська програма, яка дала змогу громадянам України та їхнім родичам приїхати туди, якщо в них є спонсор – особа, готова надати вимушеним мігрантам своє житло (участь у програмі безкоштовна).

Жінка, 25 років, Київ ➔ Німеччина: «Німеччина реально надає шикарні умови для українців для реалізації. Все безкоштовно: вивчення мови, басейни, зал, відвідування музеїв, є соціальна допомога, оплата житла. Просто феноменальні можливості надає Німеччина».

Жінка, 26 років, Кривий Ріг ➔ Канада (переклад з російської мови): «Мої батьки побіжно згадували, що якби поїхати до Канади, то є сенс замислюватися про відїзд. Канада полегшила спосіб отримання візи для українців».

Володіння мовою країни стало фактором вибору країни для 11,4% респондентів. Серед респондентів, які зупинилися у Великій Британії, цей критерій називався найчастіше. Часто люди обирали ті країни, у яких громадяни володіють і користуються англійською мовою (переважно це члени ЄС). Часом причиною вибору країни було поширення російської мови

серед її громадян. Респонденти обґрунтовували це тим, що російська буде спільною мовою для них і громадян країни міграції, що дасть змогу порозумітися сторонам. Одним із аргументів вибору Польщі була лексична схожість української та польської мов.

Логістично зручне розташування країни та попередній досвід перебування у ній також зіграли певну роль у виборі напрямку для виїзду за кордон – ці варіанти обрали 13,1% та 11,4% опитаних відповідно. Переважно логістика слугувала аргументом для вибору територіально близьких до України держав (Польщі, Грузії, Угорщини). В окремих випадках люди зазначали, що виїжджали у найближчу до дому країну, оскільки очікували швидкого завершення війни та планували найближчим часом повернутися до України.

Щодо попереднього досвіду, то переважно йдеться про довготривале перебування в іноземній країні у зв'язку з роботою чи навчанням, адже, окрім розуміння менталітету, культури та стилю життя країни, у респондентів залишилася низка знайомств, на які вони могли розраховувати при переїзді. Частка тих, хто обирали країну для міграції через попередній досвід перебування у ній, серед жителів Сходу та Півдня є нижчою, ніж серед опитаних з інших регіонів України.

Жінка, 25 років, Київ ➔ Німеччина: «У результаті я обрала Німеччину, тому що шість років тому я була на обміні між нашим університетом і Гумбольдтським. Це був двотижневий обмін. У мене залишилися друзі, зв'язки. Я зв'язалася з організатором того обміну, і він допоміг і запропонував accommodation та German family, яка може мене хостити й підтримувати. Тому для мене було зрозуміло, що це шанс один на мільйон, який треба прийняти просто зараз, секундню».

21,2% респондентів зазначали, що на вибір країни міграції вплинула якість життя за кордоном. Для 13,4% – це економічна спроможність жити у цій країні. Можливості працевлаштування в обраній країні приваблювали 19,1% опитаних.

Жінка, 31 рік, Чернівці ➔ Канада: «Високий рівень життя. Можливо, не у всіх провінціях, не у всіх містах. Перспективна країна, дуже багато можливостей».

Чоловік, 29 років, Київ ➔ Польща: «Їхати далі (з Польщі) не хотів, оскільки тут вигідно жити з моїм рівнем доходу, схожа мова, ментальність».

32,6% респондентів їхали наосліп, куди була можливість. Люди зазначили, що не розглядали конкретні країни як варіанти для міграції. Хтось просто виїхав на Захід України, а з часом з'явилася можливість потрапити за кордон; хтось поклався на волонтерів чи церкву, котрі обрали їм доступні на певний момент часу варіанти; хтось лише після перетину кордону зрозумів, куди їде. Зокрема, це респонденти із зони підвищеної небезпеки – Сходу, Півдня та Півночі України. Значно менше таких – із Центру та Заходу України.

Жінка, 45 років, Конотоп (Сумська обл.) ➔ Іспанія: «Ні, це був такий вже акт відчаю. Ми доїхали до Західної, і потім уже наш знайомий волонтер анонсував, що з цієї точки волонтери забирають людей на кордоні і везуть то до Чехії, то до Словаччини, то до Польщі. Тобто ми сподівалися, що якимось автобусом з волонтерами і ми виїдемо, але ми не знали, куди».

Жінка, 27 років, Київ → Македонія: «Ніяк не обрали, ми їхали в нікуди. Ми не знали, куди їдемо. Ми їхали машиною, я не можу говорити деталі, але ми їхали. Ми так домовилися. Ми до останнього не знали, в яку країну їдемо. Ми перетнули кордон України в пункті пропуску «Сокиряни», це Чернівецька область. І ось коли ми перетнули «Сокиряни», я зрозуміла, що це Молдова».

Серед інших факторів, що впливали на вибір країни міграції – доступність житла, переважність українцями інших країн (серед тих, які розглядали для міграції), наукове стажування/навчання, медицина/лікування.

Серед учасників дослідження є люди, які змінювали країни міграції з тих чи інших причин. Наприклад, одна з респонденток виїхала у Чехію за покликом друзів, проте через певний час переїхала до Іспанії з огляду на особисте життя – туди покликав її чоловік-іспанець, з яким вона тривалий час вела листування через інтернет. В іншому випадку сім'я розвернулася по дорозі до родичів в Іспанію та поїхала до Німеччини, оскільки там запрацювала програма для вимушених мігрантів єврейського походження, до яких належить сім'я респондентки. А хтось переїхав із Польщі до Бельгії, оскільки ця можливість випала у зв'язку з роботою. Найчастіше транзитною країною для українців була Польща. Люди втікали туди у пошуку безпеки, а вже далі переміщувалися у країну, яка була більш привабливою для них. 5,5% опитаних українців за кордоном зазначили, що планують переїжджати в іншу країну. Найменше таких серед вимушених мігрантів, які перебувають у Німеччині (1,8%), найбільше – в Італії (9,1%).

Варто зазначити, що респонденти рідко відзначали один фактор вибору країни для переїзду. Переважно це було поєднання різних аспектів, які у сукупності стали аргументом для виїзду в ту чи іншу країну.

Жінка, 38 років, Київ → Туреччина: «Так склалися родинні обставини, що у мене чоловік може тут [у Туреччині] спокійно знаходитися, в Європу йому складніше отримати візу. Це основний фактор. Другий – ціна життя. Тут дешевше, ніж у Європі. Третій фактор – це близькість до України, до дому. І четвертий – це легкість знаходження житла».

Щодо регіонального розрізу вибору країни призначення, то мешканці Сходу дещо частіше обирали варіант «приваблива політика країн щодо біженців» – 12,7% проти 5,2% із Києва, 6,6% із Півночі, 4,2% із Заходу, 8% із Центру, 7,5% із Півдня. А критерій логістичного розташування країни призначення найменше поширений серед цієї категорії респондентів (3,4% проти 6,9%, 7%, 6%, 5,3%, 8,1% відповідно).

Опитані з Півдня та Сходу, обираючи країну для виїзду, найрідше користувалися попереднім досвідом перебування у ній – по 3%. Для порівняння, частка таких респондентів із Заходу становить 9,5%, із Києва, Півночі та Центру – по 6,2%.

Дещо схожою є ситуація і з наявними зв'язками по роботі у країнах призначення: респонденти зі Сходу, Півдня, а також Центру рідше обирали цей варіант, ніж із Заходу, Півночі та Києва (1,9%, 3,1%, 2,7% на протывагу 7,7%, 6,2%, 5,9% відповідно).

Мешканці Заходу значно частіше обирали країни призначення за критерієм знання її мови або можливостей працевлаштування там: 9,2% та 11,6%. Для порівняння, ці показники для опитаних із Києва становлять 5,9% та 6,5%, Півночі – 6,6% та 9,7%, Центру – 4% та 9%, Півдня – 4,9% та 7,1%, Сходу – 3,2% та 8,5%. Проте саме респонденти із Заходу найрідше їхали

туди, куди була можливість – 5,3% проти 12,8%, 15%, 13,3%, 17%, 18,3% опитаних із Києва, Півночі, Центру, Півдня та Сходу відповідно.

У контексті вікового розподілу респонденти віком старше 65 років топпричиною вибору країни призначення називали наявність там сім'ї/родини (39%). Тоді як усі інші вікові категорії найчастіше їхали туди, куди була можливість.

Натомість старші 65 років респонденти значно рідше керувалися такими аргументами, як: наявність друзів-українців чи друзів-іноземців за кордоном, логістично зручне розташування країни, зв'язки по роботі, економічна спроможність жити у цій країні та можливості працевлаштування там.

Наймолодші респонденти (18–24 роки) частіше, ніж інші вікові категорії, при виборі країни керувалися наявністю друзів/знайомих українців у ній (30,2%), привабливою політикою щодо біженців (24,8%), якістю життя (29,3%), економічною спроможністю жити у цій країні (18,9%) та знанням її мови (18,5%).

Цікаво, що приваблива політика приймаючих країн дещо частіше ставала підставою вибору тої чи іншої країни саме для наймолодших (18–24 роки) та найстарших (більше 65 років) респондентів – 24,8% та 21,2% відповідно. Для порівняння, серед таких вікових категорій, як 25–34 роки, 35–49 років і 50–65 років цей показник становить 16,3%, 16,1% та 18% відповідно. Такі самі подібності спостерігаються і у контексті вибору країни для виїзду через давню мрію відвідати її.

5.4. Інформація про перебування за кордоном

Легалізація в країні перебування

Переважна більшість українських вимушених мігрантів за кордоном у той чи інший спосіб легалізувалися або перебувають у стані легалізації у країні перебування. Так, дві третини українських вимушених мігрантів за кордоном отримали статус тимчасового захисту (63,9%), кожен п'ятий – статус біженця (18,7%), а ще 5,5% перебувають у процесі оформлення документів. Планують і знають, як легалізуватися в країні перебування, або не знають, як це зробити – 1,3% та 0,9% відповідно. Лише 4% не мають намірів легалізуватися у країні перебування, а ще 6% відмовилися відповідати.

Чи отримали ви легалізацію в країні, де зараз перебуваєте?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Так, отримав/ла статус біженця	18,72%
Так, отримав/ла статус тимчасового захисту	63,88%
Так, перебуваю в процесі оформлення документів	5,48%
Ні, не планую легалізуватися в цій країні	3,99%
Ні, але планую і знаю, як це зробити	1,32%
Не знаю, як можна отримати легалізацію в цій країні	0,85%
Відмова від відповіді	5,77%

Слід зазначити, що найчастіше про отримання статусу тимчасового захисту в країні перебування повідомляють українські вимушені мігранти в Чехії (75%). Натомість порівняно більша частка українських вимушених мігрантів у Німеччині повідомили про отримання статусу біженця (32,9%). Українські вимушені мігранти у Польщі в питанні легалізації виокремлюються тим, що серед них порівняно вищий відсоток тих, хто або перебувають у процесі оформлення документів (9,6%), або взагалі не планують легалізуватися там (7,9%).

66,5% вважають, що найближчим часом їм не загрожує втрата офіційного статусу за кордоном. Також окремі респонденти зазначають, що перебуватимуть за кордоном до моменту, поки матимуть таку можливість – офіційний статус і відповідні пільги: кожен третій респондент на момент опитування отримував допомогу в країні перебування (переважно це фінансова, гуманітарна, медична допомога та надання безкоштовного житла).

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом ви втратите офіційний статус за кордоном?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	37,51%
2	15,42%
3	13,57%
4	18,05%
5	6,65%
6	6,17%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	2,64%

Перші дні життя за кордоном

Перші дні життя за кордоном респонденти описують у контексті пережитого шоку від масштабів і наслідків війни в Україні, подекуди тривалого та виснажливого шляху за кордон, перших адаптаційних труднощів і дезорієнтації за кордоном.

Переважна більшість респондентів вказують, що їм допомагали після прибуття у країну призначення. Часто це були або безпосередньо їхні знайомі у країні призначення, або ж знайомі їхніх знайомих, які за домовленістю допомагали вимушеним мігрантам з України у перший період перебування за кордоном. Значно менше випадків, коли респонденти вказували, що у них зовсім не було знайомих у країні призначення. У такому випадку допомогу надавали місцеві волонтери, спеціально організовані на місцях служби, міжнародні організації (наприклад, Червоний Хрест), етнічні спільноти (наприклад, єврейська), церковні організації незалежно від конфесії.

Чоловік, 44 роки, село Броварського району (Київська обл.) ➔ Німеччина:
«Я б відзначив, напевно, церкву. Церква нашим допомагає вся, конфесія не має значення. І протестанти, і католики – всі вони якусь допомогу надають людям».

Незалежно від того, чи були за кордоном знайомі, майже всі респонденти говорять про те, що на початку війни їм допомагали після приїзду в країну призначення: якщо не було знайомих – люди, зокрема з української діаспори, заробітчани, такі самі вимушені мігранти, які виїхали за кордон раніше і з власного досвіду вже орієнтувалися у процесі оформлення підстав для перебування і влаштування побуту на початковому етапі перебування за кордоном.

Жінка, 31 рік, Київ ➔ Японія: «Українські біженці спілкуються між собою. Тому ми всі ходимо до волонтерських центрів. У Японії у великих містах почали формуватися центри для біженців, де працюють українці, які самі не біженці, тобто які жили в Японії. Також ті, які кооперуються з японськими волонтерами, і саме вони допомагають і консультують нас. Звичайно, вони не все можуть зробити, що тобі треба, але хоча б якось прояснити ситуацію вони можуть».

Найбільші труднощі, які респонденти відчували на початку свого перебування за кордоном, були через нерозуміння, як там все влаштовано, бюрократичні проблеми з оформленням статусу перебування за кордоном.

Жінка, 42 роки, Моршин (Львівська обл.) ➔ Німеччина: «Дуже довго оформляються документи в Німеччині. Якщо їхати, то треба розуміти, куди ти їдеш, і щоб хтось допоміг. Бо ця бюрократична система тебе дуже затягує».

Інколи, щоб полегшити апатію та важкість від перебування на початку за кордоном, вимушені мігранти шукали собі зайнятість: волонтерство чи іншу допомогу України.

Респонденти наголошують, що їм дуже допомагали в перший період перебування за кордоном: вирішували логістичні труднощі, шукали житло, пропонували варіанти роботи, допомагали з оформленням документів тощо. Наскрізний дискурс – вимушені мігранти з України не були покинуті напризволяще. Як тільки вони опинялися за кордоном на початку повномасштабного вторгнення, їм одразу пропонували допомогу, якою б вона не була. Респонденти зазначають, що якби не допомога місцевих (знайомих чи ні, українців чи іноземців), було б значно складніше.

Жінка, 30 років, Київ ➔ Німеччина: «Мабуть, найбільшу роль зіграв мій знайомий, у якого я могла жити перший місяць. Який мені знайшов можливість пожити наступні кілька місяців у комуналці. Це дійсно була велика для мене допомога, тому що не дуже хотілося займатися всім мені самій перші тижні».

Ця допомога спрощувала перший, найскладніший період перебування за кордоном. Натомість ті респонденти, які виїхали не на початку, а протягом війни, зокрема наприкінці 2022-го чи на початку 2023 року, вказують, що увага і волонтерська допомога українським вимушеним мігрантам поступово зменшується, і це вже доволі відчутно.

Чоловік, 44 роки, село Броварського району (Київська обл.) ➔ Німеччина: «Ні, уряд не допомагає. Волонтери вже трошки втомилися від біженців на цей час, але є певні люди, які деякі послуги надають. Є невеличка кількість німців, які дуже переймаються й не втомилися від біженців за цей час, вони все одно допомагають розв'язувати якісь питання».

Три чверті респондентів раніше бували за кордоном, і попередній досвід закордонних подорожей їм певною мірою спрощував орієнтування та перший адаптаційний період. Респонденти, які вказали, що до 24 лютого 2022 року жодного разу не були за кордоном, становлять 28,7% від усіх опитаних.

Чи виїжджали ви за кордон до 24 лютого 2022 року з таких причин?

Це запитання передбачало можливість обрати більше одного варіанта відповіді

Туризм	52,7%
Навчання	4,15%
Відрядження, робочі поїздки	11,31%
Робота за кордоном	18,67%

Інше	1,14%
У гості до родичів/дітей/друзів	2,21%
Ні, до 24 лютого 2022 року ніколи не виїжджав(ла) за кордон	28,69%

Дехто з людей, які попередньо перебували у закордонному середовищі, вказують, що відчували менші стрес і дезорієнтацію при облаштуванні свого перебування там.

 Жінка, 30 років, Київ ➔ Німеччина: «Оскільки я вже жила в Німеччині, я як мінімум розумію, як тут все функціонує, як працюють якісь бюрократичні речі з лікарями».

Житлові умови у країні перебування

Більшість українських вимушених мігрантів за кордоном (65,1%) проживають в окремому житлі. Переважно це *окреме орендоване житло* – квартира чи будинок (44%). При цьому, за словами респондентів, сплата оренди становить вагомую частку у структурі їхніх витрат. Кожен п'ятий мешкає в *окремому житлі, наданому безкоштовно державою/волонтерами/знайомими* (19,6%). Також до окремого житла належить власне житло в країні перебування (1,5%). Решта українських вимушених мігрантів за кордоном не мають окремого житла. Частина з них (13,7%) винаймають таке житло за власний рахунок – оренда кімнати (13%) або помешкання в готелі/хостелі/гуртожитку (0,7%). Частина проживають у друзів/знайомих чи родичів (9,7%) або в сім'ї/у господарів/спонсорів (0,68%), ще частина – у наданому житлі – притулках для біженців (8,6%) та житлі від роботодавця (1,6%).

Де ви зараз живете в країні перебування?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Притулок для біженців	8,56%
Окреме житло, безкоштовно надане державою/волонтерами/знайомими	19,59%
У друзів/знайомих чи родичів	9,7%
Орендную кімнату	13,04%
Орендную квартиру чи будинок	43,97%
Власне житло, придбане до початку чи після війни	1,46%
Інше	0,66%
Готель, хостел, гуртожиток за власний рахунок	0,65%
Житло, надане роботодавцем	1,57%
Проживання в сім'ї/у господарів/спонсорів	0,68%
Відмова від відповіді	0,1%

Оцінка житлових умов за кордоном розділилася порівну: 36,4% вказали, що їхні житлові умови зараз певною мірою гірші, ніж були в Україні, і 37% – що умови кращі. Четверть опитаних (26,5%) зазначили, що житлові умови за кордоном такі самі, як були в Україні. Із тих країн,

де згідно з результатами дослідження перебуває найбільше вимушених мігрантів, найвище житлові умови оцінили вимушені мігранти, які перебувають у Німеччині (на 4,5 за семибальною шкалою, де 1 – житлові умови набагато гірші, ніж були в Україні, а 7 – набагато кращі, ніж були в Україні). А найнижче – ті, хто перебувають в Італії – 3,18.

Як би ви оцінили ваші житлові умови за кордоном?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – набагато гірші, ніж були до повномасштабної війни в Україні	11,14%
2	8,7%
3	16,59%
4	26,54%
5	15,28%
6	6,27%
7 – набагато кращі, ніж були до повномасштабної війни в Україні	15,49%

Залежно від часу прибуття за кордон великі міста там вже були часто перенасичені вимушеними мігрантами з України, і знайти прихисток чи житло було складно. Тоді українцям рекомендували їхати у провінцію, в менш насичені вимушеними мігрантами регіони, де було більше шансів знайти іноземців, які були б готові надати прихисток, або й окреме помешкання.

На початку перебування за кордоном людей поселяли, куди була можливість: місцеві жителі у своїх будинках або надавали для життя будинки, в яких самі не проживають; у готелях чи хостелах на деякий час; у шелтерах; ті, хто мали знайомих, часто поселялися спочатку у них.

Жінка, 39 років, Київ → Німеччина: «Ми проживаємо в німецькій родині.

Це добудова до основного будинку. Одна кімната, одна кухня й коридор.

Це житло шукала моя подруга для нас. Ми їхали п'ять днів, і вона за ці п'ять днів знайшла житло».

Згідно з результатами опитування, кожен третій респондент вважає, що найближчим часом може втратити право на безкоштовне чи соціальне житло за кордоном (36,4%).

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом ви зіткнетесь із втратою права на безкоштовне чи соціальне житло в цій країні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	35,1%
2	8,1%
3	9,72%
4	10,65%
5	7%
6	7,33%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	22,09%

Через деякий час перебування за кордоном вимушені мігранти починали шукати окреме помешкання з різних причин: або люди, які дозволили пожити в себе, просили знайти інше помешкання, або ж респондентам ставало некомфортно жити з кимось і вони шукали можливість знайти окреме житло. Пошук окремого житла безпосередньо пов'язаний також із матеріальною спроможністю його оплачувати, якщо не йдеться про безкоштовно надане в користування житло місцевими мешканцями.

Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) → Франція: «Дочка моєї колеги знайшла для нас французьку родину, яка нас прийняла. На вокзалі зустріла нас і відвезла до них. Спочатку їм сказали, що це на три місяці, а потім нам дадуть житло соціальне і ми відселимося. Але ми в них прожили п'ять місяців, і вони вже сказали, що починається вересень, новий навчальний сезон, вони хочуть жити окремо і не можуть більше приймати. Тоді нам знайшли нову сім'ю».

Ті, хто мають досвід/спроби оренди житла за кордоном, часто наголошують на значних труднощах у процесі пошуку:

- ▶ висока вартість оренди житла;
- ▶ складні умови отримання житла в оренду (вимоги оплати наперед на тривалий період (пів року-рік), бюрократія);
- ▶ тривалий час пошуку через високий попит на орендне житло за кордоном;
- ▶ відмова здавати в оренду житло українцям із домашніми тваринами;
- ▶ труднощі у пошуку, зокрема через дискримінацію українців за національною ознакою тощо.

Так, респонденти говорили про необхідність мати поручителів/спонсорів, гарну кредитну історію, офіційний статус перебування за кордоном, подекуди – офіційне працевлаштування у країні призначення. І без допомоги місцевих мешканців (іноземців чи українців, які давно перебувають за кордоном) цей процес міг значно затягнутися. Про суттєві труднощі, пов'язані з пошуком житла, наголошували респонденти, які намагались орендувати житло у Німеччині. Також про труднощі вказували вимушені мігранти, які перебувають у Канаді, Японії, Великій Британії, Люксембурзі.

Жінка, 30 років, Київ → Німеччина: «Друга складність – це пошук житла, тому що в Берліні і взагалі у великих містах не найкраща ситуація із житлом. Житло досить складно шукати в принципі всім людям, а тут ще й люди, які тільки приїхали. В тебе немає банківської історії на німецькій карті чи ще якоїсь такої речі, яка показує, що ти людина, якій можна довіряти. А якщо це якесь житло на кшталт кімнати в комуналці, то тобі треба ходити на кастинги. У мене не дуже вистачало емоційної стабільності на ці всі речі, пов'язані з пошуком житла».

Окремо респонденти наголошували на високій вартості оренди житла за кордоном: кожен другий опитаний вказав, що оренда житла тією чи іншою мірою доступніша в Україні. Переважно про високу вартість оренди говорили ті респонденти, які перебували у високорозвинутих країнах Західної Європи. Проте у країнах із дещо нижчим, ніж у Західній Європі, рівнем життя, зокрема на Балканах, вартість оренди є доступнішою, «навіть нарівні з Києвом».

Оцініть різні аспекти/умови життя в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування для вас особисто

Це запитання передбачало один варіант відповіді

	Доступність оренди житла	Доступність купівлі житла
Точно краще в Україні	27,05%	30,46%
Скоріше краще в Україні	17,4%	15,47%
Трохи краще в Україні	11,17%	7,61%
Однаково	22,89%	20,71%
Трохи краще в країні перебування	6,12%	7,98%
Скоріше краще в країні перебування	8%	7,9%
Точно краще в країні перебування	7,37%	9,87%

Загалом кожен другий респондент (53,5%) зазначив, що в Україні придбання житла є доступнішим, ніж за кордоном. Про наявність власного житла за кордоном, придбаного до повномасштабного вторгнення, вказали 1,5% респондентів.

Подекуди навіть працевлаштовані люди зазначали, що не завжди могли сплачувати оренду житла, тому що інколи вона сягає більшої половини доходу і впливає на якість їхнього життя за кордоном.

 Жінка, 31 рік, Київ ➔ Польща: «Була проблема з орендою житла. Наприклад, заробітна плата 3000 злотих, така сама ціна і на житло. Зароблені кошти не покривали житло, харчування, медичні послуги тощо».

Також є випадки, коли умовою орендодавця була оплата орендної плати авансом на декілька місяців або й рік уперед.

 Жінка, 39 років, Київ ➔ Болгарія: «Коли приїхала, шукала житло через агентство. Це було дуже важко, оскільки болгар не хочуть здавати житло українцям. Вони хотіли оплату на рік вперед».

Або орендодавці категорично відмовлялися здавати в оренду житло, тому що його хотіли винаймати саме українці.

 Жінка, 31 рік, Тернопіль ➔ Болгарія: «Ми жили в готелі чотири місяці. Потім шукали квартиру. В цьому містечку під Софією, Банке називається, багато хто не хотів приймати тільки тому, що ми українці. Було так, що чоловік поїхав дивитися квартиру, вона коштувала 500 євро. Тобто це немало для болгар. Ми були готові погодитися на цю ціну. Він поїхав, подивився, люди, які її показували, погодилися, але це була не їхня квартира, а синова. Вони подзвонили синові, і він сказав, що українцям категорично ні».

Коли респонденти розповідають про свій досвід пошуку житла за кордоном, то часто використовують слово «пощастило». Тобто незалежно від докладених зусиль у процесі пошуку житла за кордоном не менш важливим є також фактор випадку, успіху.

Жінка, 22 роки, Київ ➔ Бельгія: «І мені теж пощастило, що знайшли квартиру через товариша співробітниці, який живе в Люксембурзі. Він нам здав свою порожню квартиру в Брюсселі. Попри мої очікування, він не взяв з мене гроші за оренду. Мені дуже пощастило, бо з житлом у Брюсселі велика проблема».

Жінка, 32 роки, Одеса ➔ Люксембург: «Мені дуже пощастило з житлом, тому що тут не погоджуються підписувати договір оренди з новоприбулими працівниками, дивляться на зарплату, вказану в контракті. Вимагають, щоб зарплата була мінімум у три рази більша, ніж орендна плата. Також не хочуть брати людей, які на випробувальному терміні, і якщо в тебе на руках немає дозволу на проживання. Мені цей дозвіл видали аж через чотири місяці мого перебування тут. Тому я написала в «Українці в Люксембурзі», це група у фейсбуці, декілька оголошень, і одна жінка відгукнулася, яка живе у Люксембурзі уже 20 років. Вона сама з України, приїхала дуже давно і вже тут облаштувалися, у неї свій будинок. І в цьому будинку я знімала і досі знімаю кімнату, ця жінка є моїм орендодавцем».

Значно вищі шанси орендувати житло є поза мегаполісами, у менш густонаселених зонах. Також респонденти зазначають, що вартість оренди там є прийнятнішою.

Жінка, 37 років, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Канада: «Сам Ванкувер дуже дорогий по собівартості – оренда і все решта, ну дуже дороге місто. Тому ми одразу вирішили, що будемо жити в якомусь меншому місті поблизу. Так і вийшло».

Подекуди респонденти вказують, що їм вдалося орендувати квартиру зі знижкою, наданою для українських вимушених мігрантів. У такому випадку у них була можливість фінансово оплачувати це помешкання. Проте термін дії цього дисконту з часом спливає, і тоді платити повну вартість житла в українців іноді немає можливості або ж ставить їх у складне матеріальне становище.

Жінка, 39 років, Жовква (Львівська обл.) ➔ Польща: «Якщо житло своє, то однозначно там краще. Коли я знімала там квартиру, вони мені давали 50% знижки на той період, а вже з жовтня планували підвищувати ціну знову до ринкової. Якщо брати співвідношення ціни й зарплати і якби я за цю квартиру платила би без знижки, у мене майже нічого не залишалося б на прожиття. У них первинка коштує, якщо порахувати мінімум на наші гроші, десь 20 000 грн. Зі всіма розрахунками у мене б залишалося 9000 грн – ти сильно не проживеш на ці гроші в Польщі. Це доведеться бідувати або витягувати із заощаджень своїх, тобто вижити нереально».

Якщо ж українцям «пощастило» орендувати помешкання за кордоном, то з'являється інша проблема – оплата комунальних послуг, яка, зі слів респондентів, зазвичай помітно вища, ніж в Україні, і є вагомим статтею витрат. Як зазначають респонденти, вартість комунальних послуг за кордоном, зокрема у Європі, поступово зростає, ймовірно, через економічну та енергетичну кризу, спричинену війною росії в Україні.

Жінка, 42 роки, Харків ➔ Німеччина: «Це [комунальні послуги] дуже дорого. В них інша система. Ми платимо кожного місяця. А тут вони надають платіжки не на власника, а на тебе. Газ, вода і вивіз сміття — це закладено в контракт. Вода була 120 євро на місяць, електроенергія — 100 євро на місяць, газ був спочатку 230, потім 250, зараз 270 євро. А після 1 січня вони зробили взагалі дурні ціни, тобто газ коштує 430 євро на цей будинок, а там десь 500 метрів».

Якщо ж нарахування оплати за комунальні послуги має фіксований тариф, тоді є обмеження щодо кількості використаних енергоресурсів. І респонденти вказують, що це є додатковим стресом, оскільки невідомо, чи вдасться вкластися у цей ліміт і скільки доведеться доплачувати у разі його перевищення.

Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) ➔ Франція: «Зняти квартиру тут дорожче, ніж у Києві. За студію комунальні, наприклад, мені сказали, що буде оплата електроенергії 80 євро на місяць і 20 євро — за воду, але я буду платити фіксований тариф, а потім вони через пів року перерахують. Якщо я використаю менше — вони компенсують, якщо я використаю більше, то я ще буду доплачувати. Я якось боюся цієї системи, тому що ти постійно думаєш про те, скільки ти використовуєш і чи вистачить тобі грошей».

Деякі країни мають внутрішні системи перегляду вартості комунальних послуг залежно від доходу сім'ї і можуть пропонувати знижки або нараховувати пільги на комунальні послуги. Для того щоб отримати знижку, важливо мати офіційний статус перебування і сплачувати на місці податки.

Жінка, 35 років, Львів ➔ Італія: «Комунальні послуги дуже дорогі, так само дорожчі за українські, але тут є один нюанс: кожного року всі, хто тут проживають (і я, коли буду працювати), здають річний звіт своїх доходів. Їхня податкова розглядає, який рівень доходів сім'ї, хто наразі проживає в сім'ї — і на комунальні приходить знижка, якщо наш дохід не витягує тих оплат. Вони дивляться по доходах, і сім'ям вразливим надають бонуси. Цієї зими нам так нараховували бонуси, що ми взагалі не платили за тепло. З електрикою в нас теж зараз запаси, навіть 400 євро вже зайві».

За оцінкою респондентів, якість комунальних послуг за кордоном вища, ніж в Україні: 58,6% на противагу 19,3%, хто значно вище оцінив якість комунальних послуг в Україні.

Оцініть якість комунальних послуг

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Точно краще в Україні	7,96%
Скоріше краще в Україні	6,07%
Трохи краще в Україні	5,27%
Однаково	22,11%
Трохи краще в країні перебування	14,97%
Скоріше краще в країні перебування	18,82%
Точно краще в країні перебування	24,8%

Загальний дискурс – безкоштовне житло для українських вимушених мігрантів є радше тимчасовою опцією: здебільшого після прибуття за кордон респонденти могли жити безкоштовно (в іноземців або у виділеному житлі) лише деякий час, а далі, якщо не було можливості/бажання повертатися в Україну, потрібно було шукати альтернативні варіанти помешкання: або орендувати, або поселитися в інші доступні і безкоштовні варіанти, зокрема табори для біженців, шелтери тощо.

Про життя у притулках, спеціальних таборах для біженців українці відгукуються не надто позитивно, особливо якщо в Україні або й перший час за кордоном у них були значно комфортніші умови і більше особистого простору.

 Жінка, 43 роки, Київ ➔ Польща: «Спочатку жили у знайомих. З кінця вересня ми живемо у контейнері у не дуже гарних умовах: мала площа, проживає три сім'ї разом. Оренда житла дуже дорога».

Респонденти, яким вдалося поселитися в окремих/суміжних помешканнях, краще оцінюють свої умови перебування, ніж українці, яким довелося жити у притулках для біженців чи інших місцях загального поселення українців, які втікали від війни за кордон. Ця категорія респондентів зазначає, що все було добре, але вони не звикли жити в таких умовах і відчували від цього дискомфорт.

 Жінка, 31 рік, Київ ➔ Польща: «Ми жили в таборі для біженців. Він був поділений на кімнати, в кожній кімнаті було по два-три-чотири двоярусні ліжка, це на вісім осіб. Гарні умови, нас прийняли добре, годували три рази на день. Там була їдальня. Складнощі в тому, що ми не звикли так жити. Ми звикли жити у квартирі, де у нас є зручності. Там також були зручності, але дуже багато людей. В середньому 700 осіб було в тому таборі».

Високозабезпечені респонденти, які не втратили джерела доходу після переїзду за кордон або ж мали суттєві заощадження, значно менше акцентують увагу на труднощах з пошуком житла за кордоном. Вони частіше при пошуку житла керувалися критеріями комфорту. Вартість оренди та комунальних послуг не була для них визначальним фактором. Натомість важливою була якість життя – не гірша, ніж до війни в Україні.

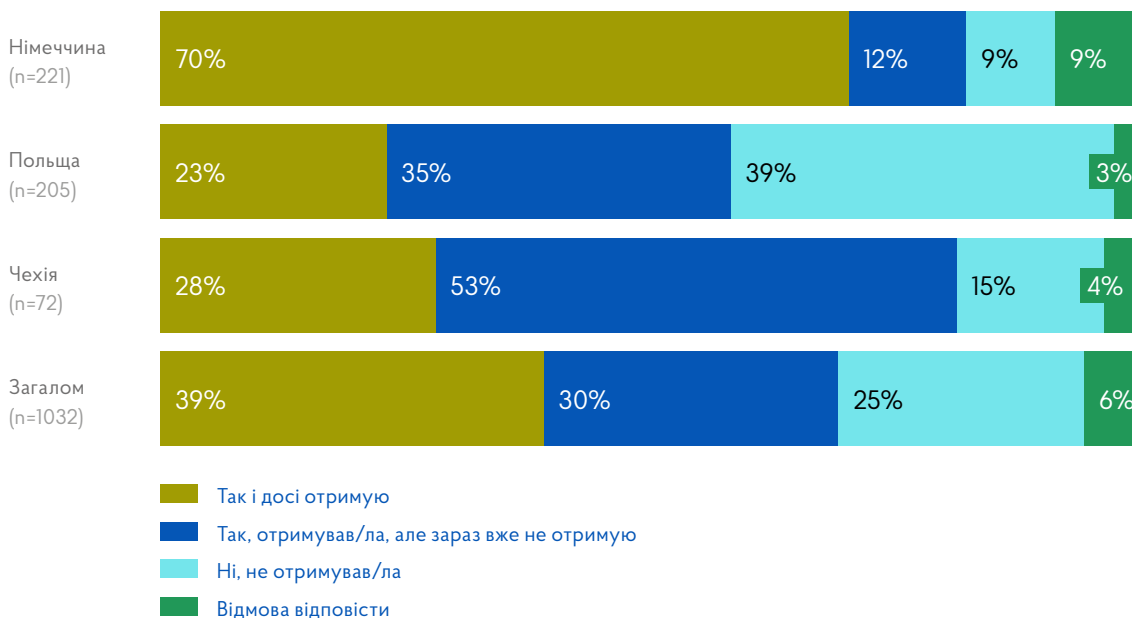
Попри усі адаптаційні труднощі за кордоном, респонденти вказують, що за деякий час перебування рівень дискомфорту і стресу знижується, відбувається звикання, люди починають більш об'єктивно оцінювати умови перебування та перспективи. Проте часто респонденти кажуть, що вдома все одно жили краще і досі мають тісний емоційний зв'язок з Україною.

5.5. Оцінка вимушеними мігрантами політики приймаючих країн

Одразу з початком повномасштабного вторгнення допомагати нашим громадянам, які вирішили перетнути державні кордони, кинулися як невеликі волонтерські громади, так і великі міжнародні організації. До цього списку додаються і країни, які почали приймати українців. Кожна приймаюча країна на державному рівні запроваджувала різні ініціативи для підтримки України. Попри те, що не всі респонденти обирали країну для еміграції залежно від її політики щодо вимушених мігрантів з України, більшість опитаних заявляли, що користувалися наданою їм допомогою – 68%.

Зокрема, на час проведення дослідження 38,2% респондентів вказали, що досі отримують допомогу від приймаючої країни. Серед них найбільша частка українців у Німеччині – майже 70% – і людей старше 65 років – 62,6%. Третина опитаних (30,2%) зазначили, що у минулому отримували допомогу від країни, у якій вони перебувають, але на момент опитування уже її не отримують. Кожен четвертий за кордоном (25%) взагалі не отримував допомогу від країни перебування. 6,3% відмовилися відповідати на це запитання.

Між українцями в трьох основних країнах перебування є низка відмінностей у питанні отримання допомоги: переважна більшість у Німеччині й досі отримують допомогу (70%), відповідно серед цієї категорії значно менше тих, хто допомогу вже не отримують (12%) або не отримували (9%). Серед українців у Польщі дещо більша частка тих, хто не отримували допомогу від країни перебування (39%), а українці у Чехії відрізняються тим, що серед них найбільше тих, хто отримували допомогу раніше, але зараз ні (53%).

Г2. Скажіть, будь ласка, чи отримували Ви будь-яку допомогу від країни перебування з початку перебування в цій країні? (одна відповідь)

Та частина опитаних українців, які досі отримують допомогу від країни перебування, основним видом такої допомоги назвали фінансову (майже 80%). Далі серед видів допомоги називалися такі:

- › безкоштовне забезпечення житлом – 55%;
- › медична допомога – 53,9%;
- › допомога з оформленням документів для легалізації – 43,3%;
- › гуманітарна допомога – 40,7%;
- › освіта для неповнолітніх – 36,3%;
- › освіта для дорослих – 31,4%;
- › покращення побутових умов – 27,7%;
- › допомога з працевлаштуванням – 25,4%;
- › психологічна допомога/підтримка – 18%;
- › безплатний проїзд – 15,8%;
- › допомога у догляді за дітьми – 6,1%.

Примітка. Далі блок звіту міститиме детальніший опис отриманої допомоги вимушеними мігрантами з України у різних країнах світу за результатами якісного етапу дослідження – глибинних інтерв'ю. Перші три країни (Німеччина, Польща та Чехія) – це ті, в яких, згідно з опитуванням, перебуває найбільше українців; інші країни, політики яких тут описано коротко – ті, в яких перебувають інші учасники дослідження і чийі думки ми можемо представити на основі можливостей дослідження.

В інтерв'ю респонденти, які поселилися у Німеччині, зазначили, що країна виділила щомісячні грошові виплати у розмірі від 400 до 520 євро на дорослу особу та 340 євро на дитину. Зі слів респондентів, сума на дорослого відрізняється залежно від того, скільки батьків перебуває з дитиною: обоє чи тільки хтось один із них. Наприклад, якщо у Німеччину виїхала жінка з дитиною, а чоловік залишився на території України, їй належить більший розмір виплат.

Окрім цього, у Німеччині є так звана допомога на дитину *Kindergeld*. Українці, які офіційно перебувають у Німеччині, мають право на оформлення цієї допомоги на рівних умовах із громадянами Німеччини. Це фінансова підтримка, спрямована допомогти дорослим забезпечити дитині повноцінне життя й хороше майбутнє. Зі слів респондентів, її розмір коливається від 200 до 250 євро на одну дитину до досягнення 18-річного віку. Якщо ж дитина продовжує навчатися, то продовжуються і виплати до завершення навчання.

Окремі респонденти зазначили, що уряд Німеччини не допомагав знайти їм житло. Вони робили це самотужки, укладали контракт і тільки після цього витрати на житло компенсувалися державою. Інші ж вказували, що їм надавали безкоштовне житло. Часом це були окремі будинки чи квартири, часом – місця загального поселення. Компенсувалися і витрати на газ, проте електрику українці оплачують за власний кошт.

Чоловік, 44 роки, село Броварського району (Київська обл.) ➔ Німеччина:
«У Німеччині система інша – тут біженець шукає собі житло, підписує контракт, тобто це роблю повністю я, і потім держава компенсує вам гроші, які ви оплачуєте за оренду житла».

У Німеччині з вересня 2022 року українців зобов'язали відвідувати мовні курси. Зі слів респондентів, до цього моменту це було добровільною справою кожного. Оскільки без знання мови працевлаштуватися у Німеччині практично неможливо, більшість українців жили на соціальні виплати від держави. Учасники дослідження припускали, що, можливо, зобов'язанням вчити німецьку мову уряд країни намагається стимулювати працевлаштування українців.

Офіційні мовні курси, як їх називали респонденти, тривають по шість годин на день та оплачуються центром зайнятості Німеччини. Пройшовши певний рівень навчання, українці складають екзамен з німецької мови. Так українці можуть дійти до необхідного для працевлаштування рівня володіння мовою. Мовні курси не виключають часткового працевлаштування. Респонденти вказують на те, що за бажанням можна працювати на так званих мініджобах по три години на добу після занять з німецької мови. Респонденти старшого віку, які стоять на обліку не у джоб-центрах, а у відповідних соціальних відділах, не мають права працювати навіть після проходження мовних курсів.

Жінка, 42 роки, Мелітополь → Німеччина: «У вивчення мови німці вкладають дуже багато. Ми ходили спочатку на ознайомчі неофіційні курси, вони тривали чотири години кожного дня. Офіційні курси займають шість годин, і це еквівалентно роботі, центр зайнятості в Німеччині оплачує це так, ніби ми працюємо, і проговорюють, що перед тим, як ви підете працювати, ви маєте вивчити мову. Працівники джоб-центру кажуть, що для чорнової роботи в них більш ніж достатньо людей, їм потрібні освічені, які зможуть працювати за своєю спеціальністю, і для цього заохочують нас вчити мову».

У Польщі майже через кілька годин після початку війни запустили «машину допомоги»: спонтанно з'явилися пункти збору одягу, їжі та ліків. Багато людей вирушили на кордон, щоб допомогти транспортувати або роздавати допомогу українцям. Тисячі людей заявили про готовність прийняти вимушених мігрантів з України до своїх домівок. Українці знаходили житло як у приватних будинках, так і в місцях загального поселення.

Українці, які зупинилися у Польщі, також отримували фінансову допомогу від уряду. Найчастіше респонденти згадують програму 40+ (програма «40 злотих»). Це добові виплати, які спрямовані на забезпечення/відшкодування витрат на житло і харчування для українців, які втекли від війни. У першій редакції спеціального закону Польщі про допомогу громадянам України було встановлено термін 60 діб на виплати 40 злотих на особу. З 27 квітня 2022 року були внесені зміни у законодавство. Зокрема, було збільшено термін виплат на 120 діб. З 1 липня 2022 року у Польщі обмежили перелік категорій українців, які можуть отримувати ці виплати понад 120 діб³⁰. Зі слів респондентів, переважно ці кошти виплачували родинам, які погодилися прихистити у себе вимушених мігрантів з України.

Респонденти з дітьми зазначали, що на момент дослідження вони користувалися також програмою 500+, яка спрямована на утримання кожної дитини у сім'ї, котрій не виповнилося 18 років. Проте, як зазначили учасники дослідження, на цю допомогу могли подаватися лише ті українці, хто оформили номер PESEL UKR. Це документ, що дозволяв отримувати соціальні виплати, користуватися державними медичними послугами, офіційно працювати і навчатися.

30 URL: <https://lexukraine.com.ua/programa-40-zlotih-v-polshhi>.

Жінка, 47 років, Київ ➔ Польща: «У березні я рівно тиждень пожила у родині, яка нас прийняла. Потім уряд Польщі організував таку програму для українських переселенців. Він виплачував 40 злотих на день на людину тим полякам, які нас приймали».

Жінка, 31 рік, Ромни (Сумська обл.) ➔ Польща: «Моїй мамі тут допомагають отримати безкоштовне медичне лікування, послуги різноманітні... Тобто можемо на цьому сконцентруватися: допомога фінансова, якісь пільги тощо».

У Чехії діє схожа до Польщі політика відшкодування власникам житла, котрі прийняли вимушених мігрантів України. Зі слів респондентів, ці виплати не є великими, що могло знижувати мотивацію чехів приймати людей з України. Також респонденти отримували у Чехії медичну допомогу, допомогу з працевлаштуванням та можливість відвідувати мовні курси.

Жінка 58 років, Суми ➔ Чехія: «Нам зробили страховку медичну, допомагали з влаштуванням на роботу. Всім, які залишилися там, допомогли з працевлаштуванням. І вони говорили так: ми хочемо, щоб ви працювали не якимись чорноробами, а щоб ви працювали за спеціальністю, які у вас дипломи. Тому ми хочемо, щоб ви вчили нашу чеську мову й працювали за спеціальністю. І багато українців там почали працювати».

Респонденти, котрі виїжджали до Канади за програмою CUAET, отримали одноразову допомогу у розмірі 3000 канадських доларів на дорослого та 1500 — на дитину. Українці, котрі зупинилися у США, розповідали, що умовою для їхнього переїзду туди був спонсор, який гарантував допомогу із поселенням і фінансову підтримку. Найімовірніше, йшлося про програму Uniting for Ukraine (U4U) або ж «Єднання заради України», яка була запроваджена президентом США Джо Байденом та розрахована на прийом 100 000 мігрантів з України. За умовами цієї програми українці отримали право на візд та проживання в Америці до двох років³¹.

Інформація від респондентів щодо фінансової допомоги у США була різною: одні учасники дослідження зазначали, що її можна було отримати у розмірі 300–400 доларів, але вони на неї не подавалися; інші ж вказували, що країна запропонувала лише безкоштовні страхування, медицину та харчування. Ймовірно, різниця у розмірі допомоги зумовлена різною політикою щодо вимушених мігрантів з України на рівні штатів.

Жінка, 31 рік, Чернівці ➔ Канада: «Допомогу дають 3000, це коли прибувають новоприбулі з України чи звідки вони приїжджають. Дається одноразова допомога 3000 на дорослого, 1500 — для дитини. Ті гроші ми отримали ще минулого року, десь у червні, напевно, або в липні. Ми отримали приблизно 7500. У нас був старший син, йому було два роки, і я була вагітна».

Чоловік, 33 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ США: «Вони [батьки] йдуть так, як спонсор, і по цій програмі мусить бути так, що ти до когось їдеш. Мусить бути спонсор, який оплатить тобі тут харчування, наприклад, на той перший час, поки ти не зробиш всі документи, поки ти не зможеш піти на роботу. Житло — ось оце є спонсор, ми живемо поки що в них».

³¹ URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/922/ssa-pravila-vizdu-ta-prozivannya-shho-potribno-znati-ukraincyu>.

Схожою до США, зі слів респондентів, є система прийому вимушених мігрантів з України у Японії. Туди неможливо потрапити без так званого гаранта, який зобов'язується взяти українців під опіку. Фінансова допомога становить 500 євро на місяць, але виплачують її раз у три місяці у розмірі 1500 євро за умови, якщо є гарант. У разі втрати гаранта – 1000 євро на місяць. Респондентка, яка на момент дослідження перебувала у Японії, зазначила, що згідно офіційних заяв програма підтримки українців діятиме доти, доки у країні не буде більше 2000 громадян України. Японія у контексті оформлення допомоги, на її думку, надто бюрократична та виявилася зовсім не готовою приймати вимушених мігрантів з України.

Розмір виплат для українців у Швейцарії становить 1500 франків, це приблизно на рівні 1500 євро. З цих коштів вираховується частка на медичне страхування, страхування життя та оплату житла. Решту (а це, зі слів респондентів, приблизно 400–500 франків) віддають українцям готівкою для задоволення інших потреб. Респонденти вважають, що сума залишку не є привабливою для проживання у Швейцарії, яка, за їхніми оцінками, є дуже дорогою країною для життя. Респонденти вважають, що у Швейцарії вигідніше шукати роботу, оскільки оплата праці є досить високою і навіть на низькокваліфікованих посадах можна отримувати заробітну плату, вищу за передбачену для українців фінансову допомогу. Працевлаштування не анулює допомогу у разі, якщо зарплата не перевищує розмір допомоги. Якщо ж українець чи українка працює у Швейцарії та заробляє більше 1500 франків, соціальні гарантії втрачаються.

Респондент, котрий виїхав до Швейцарії з Маріуполя, зазначив, що відмовитися від виплат на користь роботи вигідно лише самотнім хлопцям і дівчатам або ж парам без дітей. Водночас це не вигідно для сімей з дітьми, особливо якщо переїхала лише мати з дитиною. Респондент пояснює це тим, що у Швейцарії дитячі садки є надто дорогими. Відповідно якщо українка відмовляється від виплат і йде на роботу, вона змушена віддати дитину в заклад дошкільної освіти й оплатити його послуги. В кінцевому результаті, оплативши дитячий садок, оренду житла та страхування життя, їй залишається не так уже і багато.

Схожою до Швейцарії є політика Франції. Якщо українець безробітний, то йому належать певні гарантії від держави (виплати, продукти, соціальне житло, безкоштовні проїзд і медицина), якщо йде працювати – платить за все самотужки. Тому тут, як сказала українка у Франції, «навіть вигідніше не працювати». На початку війни Франція виплачувала вимушеним мігрантам з України 520 євро та надавала безкоштовне житло. З часом із задекларованої суми почали відраховувати частину коштів на житло. Це змусило респондентку звернутися в асоціацію, яка допомагає українцям, щоб та надала їй соціальне житло. Так їй вдалося зберегти виплати у розмірі 520 євро.

Болгарія виплачувала українським сім'ям одноразову допомогу у розмірі 375 євро. Респондентка з Італії розповідала про іншу систему виплат для українців – по 2,5 євро в день на кожного члена родини. Окрім цього, Італія забезпечувала гуманітарні потреби людей з України.

 Жінка, 35 років, Львів → Італія (виїхала за декілька днів до початку повномасштабної війни до батьків): «І плюс раз у місяць виділяється певна сума грошей і соціальні працівники їдуть з ними [українцями] у великі міста й купують одяг для дітей. Чи взуття треба, чи одяг, ось ними й опікуються ті соціальні працівники в тому містечку, де вони знаходяться. Два рази на тиждень приходять, забезпечують продуктами, засобами гігієни, порошками для прання, хімією, досить так добре дають. Ніхто ще не казав, що погано. І м'ясо, для дітей йогурти, з харчуванням проблем немає».

Українці у Грузії отримують 345 ларі на місяць (1 ларі дорівнює приблизно 14 грн), в Іспанії – 400 євро. Українці у Люксембурзі отримали тимчасовий захист, їм надали безкоштовне житло, можливість працювати й інтеграційні курси. А українці у Румунії зазначили, що отримували допомогу лише від релігійних спільнот. Туреччина та Нідерланди, зі слів респондентів, не передбачили жодних виплат для вимушених мігрантів з України.

5.6. Економічне становище і перспективи вимушених мігрантів з України: добробут, робота і дохід, рівень життя українців за кордоном

Повномасштабна війна стала моментом, який розділив життя респондентів на до і після та змусила людей шукати можливості, по-перше, рятувати своє життя, по-друге, шукати ресурси для існування. В одних респондентів фінансове становище змінилося несуттєво, в інших навпаки погіршилося або покращилося. Це раніше високозабезпечені люди, які втратили все в Україні та намагаються за кордоном відновити своє фінансове становище, або ж малозабезпечені, які вирішили скористатися можливістю виїхати за кордон і цим покращити своє матеріальне становище.

Наявність матеріальних ресурсів прямо чи опосередковано впливає на процес адаптації респондентів за кордоном. Достатня фінансова спроможність дає можливості, покращує перспективи перебування за кордоном, а також змогу стати активним учасником процесу адаптації – обирати варіанти, а не погоджуватися на те, що пропонують.

Оцінка матеріального становища

За оцінкою матеріального становища до війни в Україні та за кордоном відсоткове співвідношення фактично незмінне³²: низьке матеріальне становище в Україні до повномасштабної війни декларують 26,1% опитаних, середнє – 69%, високе – 4,9%; за кордоном – 29,3%, 66,9% та 3,8% відповідно. Але відбулися певні зміни між самими категоріями респондентів: хтось мав в Україні вищий дохід, але поїхав за кордон і його втратив, а хтось навпаки переїхав за кордон і покращив своє матеріальне становище. Зокрема, на запитання про оцінку матеріального становища за кордоном 10,8% опитаних вказали, що їхнє матеріальне становище значно погіршилося порівняно з тим, яким воно було в Україні до повномасштабного вторгнення, 21,4% – дещо погіршилося, 23,8% – залишилося на приблизно тому самому рівні, 21,9% – дещо покращилося, а 22,6% зазначили, що їхнє матеріальне становище за кордоном значно покращилося³³.

Яке з цих тверджень найкраще відображає дохід вашої родини?

Ці запитання передбачали по одному варіанту відповіді

	До повномасштабної війни в Україні	Зараз за кордоном
Нам не вистачало/вистачає грошей навіть на їжу	1,76%	1,15%
Нам ледь вистачало/вистачає грошей на їжу, проте мали/маємо економити на інших повсякденних потребах	7,37%	8,34%

³² Із врахуванням статистичної похибки.

³³ Ймовірно, такий показник пов'язаний із тим, що емігрувала значна частина низько платоспроможних українців, і соціальна допомога за кордоном є вищою, ніж їхній дохід в Україні.

	До повномасштабної війни в Україні	Зараз за кордоном
У нас було/є цілком достатньо грошей на їжу та інші повсякденні потреби, але купити одяг було/є вже проблематично	16,98%	19,84%
Наших доходів було/є достатньо на харчування та одяг, але щоб купити телевізор, холодильник чи пральну машину, потрібно було заощаджувати чи позичати	36,09%	38,54%
Грошей цілком вистачало/вистачає на велику побутову техніку, але щоб купити, наприклад, машину, треба було заощаджувати чи позичати	32,88%	28,34%
У нас були/є великі доходи, ми не мали/не маємо жодних обмежень у грошах	4,92%	3,79%

Як би ви оцінили ваше матеріальне становище за кордоном?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – набагато нижче, ніж було до повномасштабної війни в Україні	10,84%
2	7,43%
3	13,96%
4	23,76%
5	16%
6	5,38%
7 – набагато вище, ніж було до повномасштабної війни в Україні	22,63%

На запитання про можливість забезпечити належний рівень життя із поточним рівнем доходів більшість вказала, що за кордоном це реалізувати реальніше, ніж в Україні (62,8%).

Дві третини опитаних (67,6%) вказали, що, перебуваючи за кордоном, мають більше можливостей допомагати фінансово рідним, ніж коли перебували в Україні до війни, натомість 17% мали більше можливостей допомагати рідним фінансово, коли проживали в Україні.

Більше половини опитаних зазначили, що за кордоном ситуація щодо можливості заощаджувати для них є кращою, ніж була в Україні до війни (61,6%). Тоді як 22,9% вказали, що мали кращі можливості заощаджувати гроші, коли жили в Україні до війни, а 15,4% не вбачають різниці.

А зараз, будь ласка, оцініть різні аспекти/умови життя в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування для вас особисто

Ці запитання передбачали по одному варіанту відповіді

	Можливість забезпечити належний рівень життя з моїм рівнем доходів	Можливість фінансово допомагати рідним	Можливість заощаджувати гроші
Точно краще в Україні	14,13%	8,84%	11,4%
Скоріше краще в Україні	8,23%	6,24%	6,43%
Трохи краще в Україні	4,78%	1,87%	5,1%
Однаково	10,06%	15,46%	15,44%
Трохи краще в країні перебування	12,26%	13,75%	10,97%
Скоріше краще в країні перебування	20,64%	19,17%	20,55%
Точно краще в країні перебування	29,89%	34,68%	30,11%

Найбільшу фінансову скруту зазвичай відчувають ті респонденти, які, перебуваючи за кордоном тривалий час, не можуть оформити офіційний статус та отримати соціальні виплати і не мають доходу, а живуть на власні заощадження.

 Жінка, 45 років, Конотоп (Сумська обл.) ➔ Іспанія: «Так, у мене були заощадження в Україні. Виплат в Іспанії не було. Це нереально складно. Червоний Хрест там давав якийсь, може, один раз, і то не мені».

Деякі респонденти говорили під час інтерв'ю про те, що спочатку єдині кошти, за які вони могли жити за кордоном, були ті, що надсилали їм рідні з України (наприклад, чоловік чи інші родичі). У такому випадку респонденти найчастіше погоджуються на ті умови перебування, які їм пропонують, і не мають можливості забезпечити собі бажані умови життя. Це значною мірою негативно впливає на психологічний стан людей, які були краще фінансово забезпечені в Україні до війни.

Коли вдається оформити соціальні виплати або знаходять роботу – в дискурсі розмови відчутне значне полегшення, адже люди стають вільніше себе почувати, за умови, що у них було безкоштовне житло. На побутові витрати їх цілком вистачало, навіть вдавалося частково заощаджувати. Зокрема, про це частіше говорили вимушені мігранти в Німеччині.

 Жінка, 39 років, Київ ➔ Німеччина: «З матеріального погляду тут можна сидіти дуже довго, тому що виплат, які платять у Німеччині, вистачає на те, щоб нормально харчуватися, одягатися. Якщо не шикувати, а нормально розподіляти кошти, то цього вистачає, і сидіти тут можна дуже довго».

Відчутним є дискурс градації фінансової ситуації: коли було дуже скрутно у матеріальному плані – відчували себе прогнозовано погано, на всьому економили, використовували лише те, що було доступне безкоштовно.

Жінка, 65 років, Львів → Польща: «Ми навіть не могли дозволити часто піти в магазин. Їли те, що нам давали, звичайно, тому що ти знаєш, що якщо ти не будеш їсти, то тобі треба піти купити щось і зварити їсти, а ти не маєш фактично таких ресурсів».

І коли фінансова ситуація поступово покращується, з'являються певні амбіції, по-іншому оцінюється навколишня атмосфера, оскільки базові потреби задоволені.

Респонденти, переважно старшого віку, яким було б складно знайти роботу і отримати додаткове джерело доходу, зазначають, що зможуть перебувати за кордоном лише доти, доки матимуть безкоштовне житло там. Тому що, за їхніми словами, сплачувати за оренду наявний обсяг соціальної допомоги не дає змоги.

Попри те, що часто за кордоном, залежно від країни призначення, є багато програм для вимушених мігрантів з України, які повністю або частково покривають витрати на проживання, харчування (продуктові картки, як у США), проїзд, мобільний зв'язок тощо, респонденти подекуди наголошують, що зараз у них за кордоном не такий рівень життя, як був в Україні до війни.

Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) → Франція: «Якщо ти живеш безкоштовно, ти не платиш ні за що. Навіть проїзні нам видали і зв'язок мобільний був безкоштовний. Зараз я працюю, і ми живемо в соціальному житлі. Але зарплата в мене мінімальна, і це, звісно, не той рівень життя, що в Україні».

Які спеціалісти виїхали за кордон

До війни кожен третій (36,1%) серед вимушених мігрантів з України був кваліфікованим робітником, 14,4% – приватними підприємцями, 12,9% – спеціалістами технічного чи гуманітарного профілю, кожен 10-й – керівником різного рівня (10%). Пенсіонери становлять 7,2%, безробітними до війни були 6,1% опитаних вимушених мігрантів.

За сферою зайнятості 11,8% вимушених мігрантів були працевлаштовані у сфері торгівлі, 10,2% – освітяни, 8,2% – IT-спеціалісти, 7,7% – працівники медичної сфери.

Ким були респонденти до повномасштабної війни в Україні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Керівник підприємства/установи/підрозділу	10,04%
Підприємець	14,37%
Спеціаліст технічного профілю/гуманітарного профілю/природничих наук	12,93%
Кваліфікований робітник	36,09%
Некваліфікований робітник	4,44%

Фрілансер	4,44%
Учень, студент	10,46%
Вів/вела домашнє господарство, декретна відпустка	7,65%
Пенсіонер	7,21%
Непрацездатний (зокрема люди з інвалідністю)	2,16%
Шукав/шукала роботу	6,11%
Інше	0,38%
Відмова від відповіді	2,88%
Сільське господарство	0,27%

Сфера зайнятості респондентів до повномасштабної війни в Україні³⁴

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Будівництво/архітектура	5,6%
Бухгалтерія та фінанси	6,63%
Громадське харчування	3,36%
Державна служба	2,72%
Дизайн (інтер'єру/одягу/графічний)	2,3%
Економіка	2,39%
Менеджмент	4,47%
Житлово-комунальне господарство	0,98%
Засоби масової інформації (ЗМІ)	0,67%
ІТ (програмісти/розробники/дата-спеціалісти)	8,21%
Культурно-розважальна галузь	1,47%
Маркетинг	2,29%
Оптова і роздрібна торгівля	11,83%
Освіта	10,18%
Охорона здоров'я (медицина)	7,74%
Промисловість або енергетичний сектор	5,87%
Сільське господарство	2,08%
Транспорт і логістика	5,27%
Туризм і готельне господарство	1,61%
Харчова промисловість (виробництво продуктів харчування)	2,45%
Юриспруденція	1,99%

³⁴ Перелік індикаторів запропоновано компанією Info Sapiens.

Інше	1,52%
Відмова від відповіді	6,33%
Сфера обслуговування	2,05%

Окремі молоді висококваліфіковані спеціалісти, які отримали офіційну роботу за спеціальністю (або наближеної спеціальності) за кордоном і мають високий і стабільний дохід, вказують, що можуть допомагати рідним, які залишилися в Україні. Такі респонденти задоволені своєю якістю життя, дуже оптимістично налаштовані щодо перебування за кордоном, розглядають варіант залишитися там.

 Жінка, 31 рік, Київ ➔ США: «Зараз я вже працюю, я вже заробляю і навіть маю можливість платити за свій кредит в Україні. Я плачу за квартиру, де я живу, і я заощаджую, і плачу за квартиру в Києві. Ти собі можеш більше дозволити в Америці. Ти йдеш у магазин і не економиш на харчах. Ти хочеш купити – ти йдеш і купуєш. І так само з одягом. З подорожами я трошки зав'язала, тому зараз я можу говорити тільки про харчування, якийсь досвід, одяг і розваги. В цьому плані тут краще трошки. Працюючи на двох роботах в Україні, я могла собі менше дозволити, ніж працюючи зараз на одній в Америці».

Працівники ІТ-сфери, які можуть продовжувати працювати за кордоном дистанційно, зазвичай не поспішають змінювати місце праці, хоча вказують, що за умови незмінного рівня доходу їхні витрати значно зросли, подекуди у два-три рази, переважно тому, що для них важливо забезпечувати високу якість життя. Окрім того, респонденти зі сфери ІТ наголошували, що вони не є донорами, а навпаки – реципієнтами за кордоном, оскільки приносять країні призначення дохід: якщо не через сплату податків (а часто й через сплату податків), то принаймні через витрати свого доходу на місці.

 Жінка, 30 років, Львів ➔ Польща: «Ми нічого не просили в жодній країні, фактично навпаки. Платимо за оренду, тут живемо, тобто це теж приносить в їх економіку якийсь плюс».

Деякі працівники освітньої чи медичної сфери вказували, що орієнтувалися на роботу за спеціальністю за кордоном, проте, за їхніми словами, отримати роботу за кордоном за їхньою спеціальністю є зазвичай або надто складно, або неможливо. Переважно їм пропонували низькокваліфіковану фізичну роботу, на яку вони чи були змушені погодитися, чи відмовлялися. У такому випадку часто респонденти були більше схильні повернутися в Україну і продовжити працювати за своєю спеціальністю.

Зайнятість у країні перебування

Кожен другий серед опитаних вимушених мігрантів вказав, що має роботу (53,1%). Серед них 12% продовжують працювати дистанційно на роботі, на якій працювали до війни в Україні, 2% знайшли нову дистанційну роботу в Україні, а 39,1% влаштувалися на роботу за кордоном.

Кожен п'ятий респондент зараз перебуває у пошуку роботи за кордоном (22,5%). Стільки ж (22,1%) вирішують побутові питання та адаптуються до життя в новій країні. Майже п'ята частина українських вимушених мігрантів за кордоном займається доглядом за дітьми (18,1%).

Приблизно така сама частка вимушених мігрантів (16,7%) за кордоном зайняті навчанням або самоосвітою (вивчають мову):

- ▶ навчаються у навчальних закладах країни перебування – 11,1%;
- ▶ навчаються дистанційно в українських навчальних закладах – 4,7%;
- ▶ вивчають мову країни перебування – 0,9%.

Нарешті, кожен 12-й український вимушений мігрант за кордоном задіяний у волонтерській діяльності (8,4%). Пенсіонери і непрацездатні серед українських вимушених мігрантів за кордоном становлять лише 2,8%.

Який поточний статус вашої зайнятості?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Продовжую дистанційно працювати на роботі, на якій працював/ла до війни	11,97%
Знайшов/ла нову роботу в Україні і працюю дистанційно	2,04%
Займаюся волонтерством	8,42%
Влаштувався/лася на роботу в цій країні	39,06%
Шукаю роботу в цій країні	22,48%
Навчаюся дистанційно в українських навчальних закладах	4,66%
Навчаюся в навчальних закладах країни, в якій я перебуваю	11,13%
Вирішую побутові питання та/або адаптуюся до життя в новій країні	22,06%
Доглядаю за дитиною/дітьми	18,1%
Інше	1,34%
Вивчаю мову/мовні курси	0,85%
Пенсіонер/непрацездатний	2,82%
Відмова від відповіді	0,2%

Загалом структура зайнятості українських вимушених мігрантів у трьох найбільших країнах перебування характеризується більшою подібністю українських вимушених мігрантів у Польщі й Чехії та відмінністю у Німеччині. Так, серед українських вимушених мігрантів у Німеччині значно меншою є частка тих, хто влаштувалися на роботу в цій країні (20,2%), але більше тих, хто вирішують побутові питання й адаптуються (33,3%), навчаються в навчальних закладах Німеччини (29,4%) та шукають роботу (25%). Натомість частка тих українських вимушених мігрантів, хто знайшли роботу в Польщі, становить 51,5%, а в Чехії – 61,8%. Показово, що серед українських вимушених мігрантів у Польщі більше, ніж у Німеччині та Чехії, тих, хто продовжують довоєнну роботу дистанційно (14%) або знайшли нову дистанційну роботу в Україні (4,4%). Українські вимушені мігранти у Чехії вирізняються тим, що серед них помітно менша частка тих, хто вирішують побутові питання й адаптуються (8,8%), доглядають за дітьми (10,3%), також вони не зайняті у волонтерстві і не навчаються в українських навчальних закладах.

Більшість (66,1%) українських вимушених мігрантів за кордоном серед тих, хто дистанційно продовжують працювати або знайшли дистанційну роботу в Україні, досить високо

оцінюють свою роботу (зважаючи на рівень заробітної плати, умови праці, можливості кар'єрного зростання тощо), 15,5% дають середні оцінки, а невисокі — лише 18,4%. За семибальною шкалою оцінка українцями своєї теперішньої роботи в Україні становить 5,06 бала — вище середнього.

Оцініть, будь ласка, наскільки загалом вам подобається ваша робота в Україні (зважаючи на рівень заробітної плати, умови праці, можливості кар'єрного зростання тощо)

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – зовсім не подобається	4,92%
2	2,07%
3	11,45%
4	15,5%
5	19,19%
6	22,62%
7 – дуже подобається	24,25%

65,8% серед працевлаштованих опитаних вважають, що найближчим часом вони не втратять роботу за кордоном, а 17,9% — що таке може трапитися з ними.

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом у країні перебування ви стикнетесь з втратою роботи в цій країні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	38,78%
2	13,73%
3	13,31%
4	16,26%
5	5,64%
6	4,26%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	8,02%

Процес пошуку роботи

Згідно з результатами опитування, 40,6% респондентів вказали, що можливості працевлаштування за кордоном певною мірою гірші, ніж були до повномасштабної війни в Україні, 32% — що вони кращі за кордоном, а 27,3% не вбачають суттєвої різниці.

Як би ви оцінили умови та ваші можливості працевлаштування за кордоном?*Це запитання передбачало один варіант відповіді*

1 – набагато гірші, ніж були до повномасштабної війни в Україні	15,52%
2	10,12%
3	15%
4	27,32%
5	12,41%
6	5,49%
7 – набагато кращі, ніж були до повномасштабної війни в Україні	14,14%

Половина опитаних вище оцінюють можливості працевлаштування в Україні, ніж за кордоном: 47,1% на противагу 33,7%, які вважають, що кращі можливості працевлаштування за кордоном.

Оцініть можливість працевлаштуватися на гарну, кваліфіковану роботу в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування для вас особисто*Це запитання передбачало один варіант відповіді*

Точно краще в Україні	22,53%
Скоріше краще в Україні	17,53%
Трохи краще в Україні	7,01%
Однаково	19,24%
Трохи краще в країні перебування	8,93%
Скоріше краще в країні перебування	11,68%
Точно краще в країні перебування	13,07%

Кожен другий серед опитаних зазначив (52,2%), що, ймовірно, не зможе отримати висококваліфіковану роботу без знання мови в країні перебування. 35% налаштовані більш оптимістично.

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом у країні перебування ви стикнетеся з неможливістю отримати висококваліфіковану роботу без знання мови в цій країні?*Це запитання передбачало один варіант відповіді*

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	18,47%
2	7,73%
3	8,84%
4	12,73%
5	10,69%
6	13,38%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	28,14%

Респонденти зазначають, що якщо в людини є необхідність і бажання працювати, роботу за кордоном можна знайти, подекуди й доволі швидко. Звичайно, йдеться радше про низькооплачувану та зазвичай фізичну роботу, аніж за фахом чи одразу високооплачувану. Такі позиції доводиться шукати довше.

Жінка, 42 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Чехія: «Якщо людина стає на біржу праці, вони тобі пропонують роботу, і роботи є досить. Якщо людина хоче працювати, хоче заробляти, то проблем нема. Головне бажання».

Також вказують, що на початку 2022 року після перших хвиль міграцій вимушених мігрантів з України закордонні роботодавці були лояльніші, тож часто вони брали українців на роботу навіть з початковим рівнем знання іноземної мови, переважно англійської. Зараз, за словами респондентів, які мають досвід пошуку роботи за кордоном, роботодавці стали більш вимогливими та вибірковими.

Умовою для отримання роботи часто є проходження курсів (переважно мовних). Якщо рівень знання мови низький, то можна претендувати, як правило, на низькооплачувану непрестижну роботу, якщо високий – оплачувану і престижну. Без бодай базового знання мови знайти роботу за кордоном вимушеним мігрантам з України складно.

Чоловік, 65 років, Слов'янськ ➔ Велика Британія: «Єдине, що тут дуже складно влаштуватися на роботу без знання англійської мови, наскільки я зрозумів. Як тільки приїхали, мені хотілося зразу знайти роботу, але в мене, на жаль, нічого не вийшло. Тому що тут потрібно зрозуміти, що тобі кажуть. Тут у будь-якому разі будуть якісь менеджери. І якщо ти не розумієш, що тобі кажуть, то хто ж тоді тебе візьме працювати, нащо такі працівники здалися?».

Часто респонденти відтягують початок пошуку повноцінної роботи через невпевненість у знаннях іноземної мови.

Жінка, 31 рік, Київ ➔ США: «Якщо рахувати пошук роботи на фултайм, то я шукала три тижні. Бо з жовтня, відколи я переїхала, до лютого я підпрацьовувала прибиранням. Гроші на прожиття та оренду я відповідно мала. Я досі ще соромилася своєї англійської, я не могла наважитися. Мав пройти якийсь час. Я не скажу, що це була адаптація, це таке щось у мене в голові було».

Також є випадки, коли для роботи за спеціальністю потрібна нострифікація (підтвердження) диплома або проходження додаткового навчання.

Жінка, 35 років, Львів ➔ Італія: «Тут дуже весела тема, тому що наші дипломи тут не визнаються повністю. У мене є знайома з медичною освітою, каже, приїхала від війни, втікала з дітьми, і вона має медичний диплом. Так ніби говорили, що італійці хоча б будуть приймати медичні дипломи. Але це дуже тяжка тема все одно. Воно не так легко, як здається. Завірити – це одне, але все одно дивляться, що це український диплом, і особливо дуже хорошу роботу не знайдеш. І ось вона переклала, завірила і подає всюди резюме, але все тихо. А з моїми дипломами економічними – і поготів. Вони тут не визнаються. Хіба що йти у вечірню школу й цілий рік провчитися, там усі предмети – математика, їхня мова, фізика. Тобто це буде як закінчена середня освіта».

Респонденти, які шукали не фізичну роботу або й за фахом вказують, що процес отримання роботи, особливо якщо є ціль отримати високооплачувану, триває довго: потрібно розіслати резюме на велику кількість вакансій, чимало часу займає розгляд резюме, процес співбесідування також часто є тривалим, подекуди – декілька етапів відбору. Але бувають і винятки, коли вимушеним мігрантам з України скорочують цей шлях.

Жінка, 26 років, Кривий Ріг ➔ Канада (переклад з російської мови): «Тут дуже довго відповідають на твоє резюме. Багато етапів відбору, якщо хочеш працювати на хорошу компанію. Мені просто пощастило. Дали номер телефону фінансової директорки. Вона призначила мені особисту співбесіду. Тут люблять проводити онлайн чи по телефону перший етап інтерв'ю. Потім мене одразу взяли на роботу. Мене моя робота влаштовує. До мене добре ставляться – не просто як до робочої сили, навчають».

Серед вагомих умов, які сприяють пошуку роботи за кордоном – наявність вищої освіти, сертифікати міжнародного зразка, попередній досвід роботи за кордоном, високий рівень знання мови.

Подекуди респонденти кажуть, що за кордоном не було сенсу навіть починати пошук роботи через неможливість підлаштувати свій побут під робочу зайнятість або через невигідні умови праці (низькі зарплати, які, наприклад, не покрили б навіть вартість дитячого садка). Про це переважно говорили матері, які виїхали з України з дітьми і наглядали за ними та/або забезпечували дітям процес навчання (якщо навчання офлайн – супровід до/з навчального закладу, якщо онлайн – часто допомога у налаштуванні техніки та зв'язку).

Жінка, 32 роки, Гостомель (Київська обл.) ➔ Велика Британія (переклад з російської мови): «У мене двоє маленьких дітей, і я не могла би працювати, доки їм не виповниться три роки, і тоді їм починають надавати у садочку місця хоча би декілька годин, а до цього це садочок, який коштував десь 70 фунтів на добу. Це ніяка робота мені не перекриє».

Жінка, 39 років, Київ ➔ Німеччина: «У мене були плани просто пересидіти декілька місяців і все. Тобто я не планувала там щось такого грандіозного – вивчати мову чи йти на роботу. Тому що все одно вірила в те, що це ось-ось – місяці два, і ми зможемо повернутися. Спочатку я дізнавалася, де б я могла працювати, і, можливо, якби я їхала сама, без дитини, я пішла б працювати. А тут річ у тім, що я прив'язана до того, щоб завести її в школу, забрати зі школи. Вона там знаходиться з 8 до 12 години. А в нашому містечку десь влаштуватися без знання мови – це просто нереально. Тут нічого немає, ніяких таких підприємств чи складів. А до великого міста мені потрібно ще їхати, і поки я туди доїду, то це вже майже потрібно повертатися назад, забрати її зі школи, тому що забрати її немає кому. Тому це питання відпало само собою».

Респонденти вказують, що прийняли рішення залишатися за кордоном без роботи, отримувати соціальні виплати і опікуватися дітьми замість того, щоб шукати варіанти, як організувати процес догляду за дітьми, поки працюватимуть. Кажуть, що знайшовши роботу, довелось б «жертвувати дитиною/дітьми». Респонденти були б готові піти працювати лише у випадку пропозиції дуже цікавої для них і високооплачуваної роботи або ж втрати соціальних виплат.

Якщо ж вимушені мігранти свідомо, без причин не поспішають шукати роботу і більше орієнтовані на соціальну допомогу, ймовірно, це безпосередньо негативно впливає на імідж українців за кордоном і може спричиняти те, що рівень підтримки українців за кордоном поступово знижується.

 Чоловік, 33 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ США: «Тут проблеми є тільки з тими, хто не хочуть ходити на роботу, є такі люди. Вони хочуть отримувати допомогу від держави, бути залежними від держави, щоб держава за них думала. Є такі люди, які хочуть тільки жити за чужий рахунок».

Умови праці за кордоном

Половина опитаних вище оцінюють можливості кар'єрного зростання в Україні, ніж за кордоном: 46,5% на противагу 31,5%, які вважають, що кращі можливості кар'єрного зростання за кордоном. Натомість щодо оцінки грошового розміру оплати праці переважна більшість вище оцінила закордон – 74,1% проти 17,9%.

А зараз, будь ласка, оцініть різні аспекти/умови життя в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування для вас особисто

Ці запитання передбачали по одному варіанту відповіді

	Можливості кар'єрного зростання	Грошовий розмір оплати праці після сплати податків
Точно краще в Україні	22,48%	8,64%
Скоріше краще в Україні	19%	4,19%
Трохи краще в Україні	4,98%	5,06%
Однаково	22,02%	7,98%
Трохи краще в країні перебування	7,61%	9,74%
Скоріше краще в країні перебування	11,6%	18,41%
Точно краще в країні перебування	12,31%	45,99%

Окремі респонденти, які не планують повертатися в Україну, зазначають, що на більш престижних роботах в Україні вони б ніколи не заробили стільки, як на робітничих позиціях за кордоном, і цілком усвідомлюють, що дійти до того рівня кар'єри, який мали в Україні, буде або дуже складно, або неможливо. Тому шукають переваги від тих умов праці, які мають: вища зарплата, менше стресу. Незалежно від того, чи працював на момент опитування хтось один із подружжя чи обоє, наголошували, що вже зараз цілком задоволені рівнем доходу і можуть собі дозволити значно більше, ніж працюючи на престижніших роботах в Україні.

 Жінка, 37 років, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Канада: «Він [чоловік] взагалі працює не за спеціальністю, оскільки середній рівень англійської, і за спеціальністю він не міг поки що піти. Спеціальність – банківський працівник. Адміністративна робота, фінансова сфера – це все, а він пішов на таку роботу, як ремонтувати тенти,

намети. То навіть не намети – тенти для вантажів, кораблів, ось їх потрібно підшити, залатати. Тобто рахується, ніби більше фізична робота, але відносно не дуже складна».

Глибинні інтерв'ю показують, що окремі респонденти, налаштовані осідати за кордоном, вважають пошук роботи ключовим фактором успіху, адже це одразу дає їм багато переваг: страхівка, можливість швидкої легалізації через сплату податків, швидша адаптація та інтеграція тощо. Водночас вони постійно шукають варіанти покращити своє становище на ринку праці.

Окремі респонденти, які виїхали передусім через безпекові причини, трактують своє перебування за кордоном як тимчасове – радше надають перевагу тому, щоб поки є така можливість, жити за рахунок соціальних виплат приймаючої країни. Пошук роботи вони або відкладають (поки є фінансові ресурси і немає значної матеріальної скрути), або ж чекають привабливої для них пропозиції праці.

Переваги та недоліки роботи за кордоном

Респонденти, які виїжджали з України без відносного поспіху, часто мали можливість оцінити ринок праці приймаючої країни і ще до виїзду підібрати більш прийнятну для себе вакансію. Але часто їм доводилося стартувати зі значно нижчої позиції через, по-перше, відсутність досвіду роботи саме за кордоном, по-друге, розуміння трудової культури та специфіки роботи компанії, по-третє, досконалого знання іноземної мови.

У випадках, коли респонденти знаходять роботу за спеціальністю за кордоном, вони починають зі значно нижчої позиції, ніж та, якої досягали в Україні, як самі кажуть, умовно починають «з низів». Але навіть за таких обставин вбачають перспективи професійного росту і навіть на нижчих позиціях задоволені заробітною платою значно більше, ніж в Україні. І навіть якщо заробляли стільки ж або приблизно стільки, для цього в Україні доводилося буквально жити роботою. Це часто молоді висококваліфіковані спеціалісти, неодружені/незаміжні, з високими кар'єрними амбіціями та матеріальними потребами. Якщо у цієї категорії респондентів не буде вагомої причини повертатися в Україну, є висока ймовірність, що значна частина з них залишиться після завершення війни за кордоном.

Жінка, 32 роки, Одеса ➔ Люксембург: «В Україні я вже була на середньому рівні, наближеному до старшого юриста, а тут, за кордоном, я прийшла працювати на джуніор-позицію. Тобто для мене це також було дуже морально важко прийняти, тому що ти був кимось в Україні. Але ти зараз приїхав сюди і працюєш в колективі, в якому на тому рівні асистента-джуніор-спеціаліста працюють випускники університетів 24–25–26 років. Але я не боюся, я відчуваю, що я зможу в цій компанії за цей рік вирости».

Жінка, 31 рік, Київ ➔ США: «Були моменти, коли я [в Україні] працювала на двох роботах, але ще інколи в мене були проекти дистанційно. І перед війною, кажу чесно, я заробляла так, як заробляю зараз в Америці. Тобто я мала хороший зарібок, але в мене не було часу ні на що. Я просто працювала, працювала, працювала. І всі гроші, які заробляла, я відкладала на житло або на ремонт. Тобто за ці останні місяці перед війною, коли я дуже гарно заробляла, я змогла жити декілька місяців в Америці. Але це було в Україні дуже важко, тому що не порівняти рівень життя в Америці і в Україні».

За критерієм інтенсивності робочого навантаження та вимог роботодавців кожен другий вище оцінив умови праці за кордоном (48%), чверть вказали, що в Україні було краще (25,3%), стільки ж – що робота в Україні та за кордоном нічим не відрізняється з погляду робочого навантаження (26,6%).

Оцініть інтенсивність робочого навантаження, вимоги роботодавців в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування для вас особисто

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Точно краще в Україні	10,05%
Скоріше краще в Україні	10,14%
Трохи краще в Україні	5,15%
Однаково	26,63%
Трохи краще в країні перебування	13,69%
Скоріше краще в країні перебування	13,76%
Точно краще в країні перебування	20,58%

Окремі респонденти наголошують, що за кордоном повільніший робочий темп, значно менший рівень стресу, більша підтримка на початкових етапах працевлаштування, менторська підтримка, чіткий і в нормований робочий графік.

Жінка, 32 роки, Одеса ➔ Люксембург: «Мені подобається колектив, ставлення, тобто дотримання роботодавцем норм трудового права в плані відсутності стресу, нормований робочий день. Якщо ти маєш працювати вісім годин, то ти будеш працювати вісім годин, а не 12-15. Бо в Україні у мене було всяке. І це дуже організовано, мені це подобається, враховуючи, що і так достатньо іншого стресу в житті, то принаймні через роботу я тут не стресую».

Про такий досвід працевлаштування переважно говорили молоді люди, висококваліфіковані спеціалісти, які в Україні вже мали суттєве кар'єрне зростання і втратили роботу й дохід через звільнення внаслідок повномасштабної війни. Саме пошук роботи і потреба у стабільному високому доході стали основним поштовхом виїзду за кордон. Частина з них не планують повертатися в Україну, оскільки вбачають за кордоном значно більші кар'єрні перспективи і можливості доходу. Умовою їхнього повернення може бути затребуваність їх як спеціалістів після завершення війни і активної відбудови України.

Жінка, 32 роки, Гостомель (Київська обл.) ➔ Велика Британія (переклад з російської мови): «У нас роздають посади, але немає підкріплення зарплат».

Вагомим аргументом при пошуку роботи за спеціальністю за кордоном є високий рівень знання мови. Респонденти, які планують шукати роботу за спеціальністю, наприклад, у Німеччині, мають пройти тривалі мовні курси, підтвердити рівень знання мови, подекуди – диплом про вищу освіту, пройти курси на кшталт підвищення кваліфікації, щоб адаптувати свою професію під місцевий ринок праці.

Жінка, 42 роки, Моршин (Львівська обл.) ➔ Німеччина: «По роботі я наразі взагалі не розумію, що я можу робити. Виходить так, що в Німеччині спеціалісти, які були задіяні у б'юті-сфері, швидше знайшли роботу й працюють. А спеціалістам, які мають вищу освіту – лікарі, економісти – їм зараз навпаки тут дуже важко. Тому що спочатку мені треба вивчити мову до рівня B2. Я вже майже рік тут, і я ще не закінчила B1. А тоді ще мені треба пройти якісь курси по бухгалтерії, тому що у них зовсім інша програма, ніж у нас, інші закони. І я не розумію, чи я зможу працювати бухгалтером, чи ні. Я досі ще не можу це зрозуміти. І це мене гнітить. Але німці дуже зацікавлені в тому, щоб ми йшли на роботу».

Деякі респонденти з малих міст України говорять про різницю у пошуку роботи: в малих містах України для працевлаштування дуже часто потрібно мати протекторат і знайомства, а за кордоном, за їхніми словами, система більш справедлива та прозора.

Жінка, 37 років, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Канада: «Життя не можу порівнювати, тому що в Україні зовсім по-іншому ведеться пошук роботи і зовсім по-іншому ти йдеш на роботу. Як в Україні прийнято – закінчив навчальний заклад, за тебе домовилися на роботі, і ти пішов на роботу. Ну, так у нас працює ця система. Тут ти пишеш свої резюме, розписуєш свої плюси, свої якості, вміння, навички і розсилаєш по тих вакансіях, куди ти хотів потрапити. Відповідно так і оцінюються твої шанси потрапити на ту чи іншу роботу – зовсім інша система».

Коли вимушені мігранти працювали в Україні на низькокваліфікованій роботі і мали низький заробіток, а потім за кордоном знаходять таку саму роботу, але із суттєво вищим заробітком, це може впливати на рішення залишатися чи повертатися в Україну. І для повернення додому має бути вагомий аргумент.

Жінка, 30 років, Львів ➔ Польща: «В Україні, працюючи в магазині продовольчому, ти не будеш заробляти 800 євро».

Серед недоліків працевлаштування за кордоном – складний шлях її пошуку, подекуди – нестабільність, дискримінація за віковою ознакою (перевагу при працевлаштуванні надають молоді) або за ознакою національної приналежності (перевагу надають місцевим мешканцям).

Жінка, 47 років, Львів ➔ Польща: «Не подобається те, що тут (у Польщі) потрібно весь час шукати роботу, немає стабільності».

Респонденти, які в Україні до війни мали високе матеріальне становище, втратили джерела доходу і не можуть знайти за кордоном роботу зі звичним обсягом доходу, скаржаться на низький рівень зарплат, який не покриває необхідних витрат і не забезпечує бажаного рівня життя.

Люди, які не звикли до важкої фізичної чи низькокваліфікованої роботи, не можуть так довго працювати, шукають інші можливості.

Чоловік, 24 роки, Маріуполь ➔ Швейцарія: «Я змінив шість вакансій. Не тому, що мене звільняли, а тому, що вони мені не подобались у плані зарплати та умов праці. Тому що вдома в тебе є ресторан та IT-компанія, а тут ти працюєш прибиральником».

Це дуже великі зміни. Але я ось працював прибиральником. Тут мінімальна заробітна плата – 3500 франків. Це дуже нормальна сума. Потім я змінив ще на одну. І остання робота, на якій я зараз зупинився – я працюю барменом у казино».

Також респонденти вважають, що за кордоном на більш кваліфіковані посади надають перевагу місцевим мешканцям.

Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) → Франція: «Тут багато клінінгових агентств. Я влаштувалася прибиральницею в будинки. Це робота важка й не така, як ми звикли працювати в Україні. Зараз я збираю інтернет-замовлення в кошики і віддаю на склад. Щодо кваліфікованої праці, я думаю, що можна спробувати, але для цього треба рівень мови не А2, як у мене. І, я думаю, все-таки вони віддадуть перевагу французам».

Респонденти артикулюють стереотипи, що українці і українки працюють лише на заводах або прибиральниками. Вони зазначають, що за кордоном часто система пошуку праці влаштована так, що роботодавці не заохочують працювати і радше пропонують українцям та українкам низькокваліфіковану роботу.

Жінка, 41 рік, Херсон → Польща: «Ні, я постійно в пошуку роботи. Я взяла і диплом, і всі свої таланти – тут це нікому не потрібно, бо українці взагалі тільки працюють на заводах, фабриках, на складах по 10–12 годин на добу, уявляєте? Ну як це так можна? Хоча там, наприклад, жінка може 800–1000 доларів заробити. Але ж це здохнути, якщо чесно».

Жінка, 39 років, Жовква (Львівська обл.) → Польща: «Але це ставлення все-таки до українців трошки такого плану – ось ви приїхали, ось зараз займете наші всі посади, тому влаштовуйтеся на прибирання. Я не відмовляюся, я можу поприбирати, я можу все, але коли розумієш, що є брак медсестер, і ти подаєш документи – я прошуся на роботу в лікарню, просто не мити унітази. І це отак мене відкинуло на правду».

Дехто з тих респондентів, які виїхали в основному з безпекових причин і стикнулися з труднощами в пошуку роботи за кордоном, часом не бачать перспектив влаштувати комфортне життя за кордоном і більшою мірою налаштовані повертатися в Україну.

Дистанційна робота в Україні

14% респондентів зазначили, що, перебуваючи за кордоном, продовжують працювати дистанційно в Україні (з них 12% продовжують дистанційно працювати на роботі, на якій працювали до війни, і 2% знайшли нову роботу в Україні і працюють дистанційно). У деякого цей досвід позитивний, і компанії всіляко підтримують (зокрема допомагали з виїздом і влаштуванням за кордоном). Деякі говорять про вкрай негативний досвід, наприклад, через різницю в часі і необхідність працювати у нічний час за потреби в комунікації з колегами, недостатній рівень заробітної плати для життя за кордоном, подекуди – понаднормову роботу.

Жінка, 31 рік, Київ → Японія: «Було дуже незручно працювати через різницю у часі (приблизно шість-сім годин). Тому виходить, що я працювала до другої ночі приблизно. Хоча був повний робочий день, майже 12 годин, з українською

заробітною платою, для Японії це не гроші. Коли я сказала компанії, що це надто низька зарплата, то вони замість мене найняли двох стажерів».

Ті респонденти, які не планують інтегруватися за кордоном, продовжують працювати дистанційно, щоб не мати труднощів із пошуком роботи після повернення в Україну.

Ведення бізнесу за кордоном

Згідно з результатами опитування, 14,4% респондентів вказали, що до повномасштабної війни були підприємцями. 11,7% зазначили, що в Україні у них досі залишається придатний для ведення бізнесу. Ті, хто мають бізнесовий бекграунд в Україні, часто оцінюють бізнес-клімат за кордоном і порівнюють його із довоєнним бізнес-середовищем в Україні. Вони також зважують можливості: відновити власну справу там або ж продовжити після повернення в Україну. Це значною мірою залежить від того, де вони вбачають менше ризиків і більше переваг.

Гнучкість і легкість ведення бізнесу респонденти оцінюють так: 41,6% вище оцінюють умови для ведення бізнесу в Україні, 36,1% – за кордоном, 22,3% зазначили, що умови і там, і там однакові.

Оцініть гнучкість, легкість ведення бізнесу до повномасштабної війни в Україні та в країні перебування для вас особисто

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Точно краще в Україні	15,03%
Скоріше краще в Україні	15,42%
Трохи краще в Україні	11,14%
Однаково	22,31%
Трохи краще в країні перебування	12,86%
Скоріше краще в країні перебування	14,01%
Точно краще в країні перебування	9,22%

Щодо можливостей для відкриття власного бізнесу 36,2% вказали, що для цього в Україні кращі умови, ніж за кордоном, 40% дали вищі оцінки умовам за кордоном, 23,8% зазначили, що в Україні і за кордоном умови однакові.

Оцініть можливості для відкриття власного бізнесу в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Точно краще в Україні	15,18%
Скоріше краще в Україні	13,82%
Трохи краще в Україні	7,19%

Однаково	23,76%
Трохи краще в країні перебування	13,21%
Скоріше краще в країні перебування	14,23%
Точно краще в країні перебування	12,6%

Серед переваг ведення бізнесу за кордоном респонденти виділяють надійність, прозору і чітку законодавчу базу, надійну судову та чітку податкову систему.

Серед недоліків ведення бізнесу за кордоном – складні умови для старту бізнесу, зокрема через необхідність мати значний стартовий капітал. Порівняно з Україною за кордоном вища вартість оренди комерційної нерухомості, власникам бізнесу доводиться економити на наймі робочої сили на старті й виконувати багато функцій самостійно. Зі слів респондентів, захищеність найманих працівників – це значна перевага для ринку праці, але суттєва складність для починаючого бізнесу.

Жінка, 32 роки, Гостомель (Київська обл.) ➔ Велика Британія (переклад з російської мови): «Свій бізнес я не можу там розвинути. Ось що найголовніше. Там оренда божевільна. Я не беру цей рівень старту, я думаю, там в десятки разів більше потрібно вкладати. Там, мені здається, дуже складно і не буде такого вихлопу, як у нас».

Серед переваг ведення бізнесу в Україні, зі слів респондентів:

- » дешевша вартість чи оренда комерційної нерухомості, тому на старті потрібно вкласти менший капітал;
- » нижчі витрати на оплату праці найманих працівників;
- » в Україні швидша окупність бізнесу – можна значно швидше вийти на прибутковість бізнесу, ніж за кордоном.

Серед недоліків ведення бізнесу в Україні:

- » недосконале та неадаптоване під реалії воєнного часу законодавство, що регулює ведення бізнесу;
- » негнучка і непрозора податкова політика;
- » відсутність податкових канікул;
- » ризики в залученні кредитів для розвитку бізнесу через високі відсоткові ставки;
- » незахищеність бізнесу через хаотичні перевірки та незавершена судова реформа;
- » труднощі із поставками товарів, пов'язані з війною;
- » потреба часто навчати персонал через звільнення і переїзди (зокрема за кордон);
- » зниження купівельної спроможності населення;
- » інші ризики, пов'язані з війною і неможливістю прогнозувати на тривалу перспективу.

Жінка, 38 років, Київ ➔ Туреччина: «Це великий ризик, якщо ти береш кредит. Якби вони давали під якусь мінімальну ставку, 2–3% – це ще можна якось оправдати, розпродати свій актив. До того ж у нас податкова на початковому етапі навіть не дає

підприємцям нормально робити щось, тому що зразу накладають дуже великі штрафи. Було б дуже добре, якби підприємствам дали можливість працювати один-два квартали без сплати податків. І за рік ти вже будеш бачити наступні п'ять років, що буде з твоїм бізнесом, а в Україні ти не можеш побачити навіть через місяць».

Якісні зміни у сфері регулювання ведення бізнесу в Україні могли б стати одним із вагомих аргументів щодо рішення залишатися за кордоном чи повертатися в Україну для людей, які орієнтовані на ведення власної справи.

Водночас респонденти, які втратили бізнес в Україні внаслідок війни, вважають, що зараз їм перспективніше вкладати гроші та розвивати бізнес за кордоном.

 Чоловік, 24 роки, Маріуполь → Швейцарія: «Я зараз більше хочу вкладати у Швейцарію гроші, ніж в Україну, тому що я знаю, що я вкладу в Україну якусь певну суму, і ця сума за рахунок падіння гривні зменшиться набагато. Тобто я вкладу 200 000 грн, а через рік вони перетворяться на 100 000 грн. Тільки якщо у Швейцарії в мене все складеться, буде гарний дохід, я зможу зняти нормальну квартиру в Україні і все життя почати знову. І забути про цю німецьку, бо вона просто жахлива».

Опитані також зазначають, що спеціально шукають працівників серед українців, оскільки вважають українців кращими виконавцями, аніж іноземців.

 Чоловік, 24 роки, Маріуполь → Швейцарія: «Якщо все піде дуже добре, я думаю, я намагався б зостатися тут, тому що я вже почав звикати до людей та менталітету. А в Україні можна знайти якусь довірену особу, з якою ти можеш працювати і відтворювати мережу. Зараз усі працівники, яких я буду набирати – я вже почав пошуки – вони з України, тому що наші кадри ідеальні. Наші люди дуже досвідчені».

Респонденти, які мають можливість повернутися в Україну і не втратили, а наприклад, призупинили бізнес, вважають, що в Україні у них більше перспектив для його відновлення, аніж відкриття за кордоном з нуля.

Щодо перспектив розвитку бізнесу в Україні після війни, то респонденти припускають, що під час відбудови для малого бізнесу навряд чи будуть створені сприятливі умови, тоді як «великий бізнес буде себе добре почувати, як і почував, тому що держава чомусь займається великим бізнесом, а не маленьким». 7,1% опитаних вказали, що вони більш ймовірно повернуться в Україну, якщо відбуватиметься розвиток підприємництва і будуть пільги для бізнесу/інвестиції.

Оцінюючи ймовірність повернення в Україну, вони аналізують потенційні виклики, які стоять перед бізнесменами, і відповідно це може впливати на їхнє рішення чи повертатися і намагатися відновити бізнес, чи залишатися за кордоном. І якщо респонденти зможуть влаштувати собі комфортні умови за кордоном до завершення війни і вважатимуть, що відновлення бізнесу в Україні є надто ризикованим, це може вплинути й на рішення не повертатися.

5.7. Якість життя: довоєнна Україна vs закордон

Основні умови свого життя у країні перебування (матеріальне становище, житлові умови, можливості працевлаштування та загальний рівень життя) українці за кордоном оцінили за семибальною шкалою: від 1 – за кордоном набагато гірше, ніж в Україні, до 7 – за кордоном набагато краще, ніж в Україні, так:

- › матеріальне становище – 4,33³⁵ бала (44% вказали, що краще за кордоном, 32,2% – краще в Україні, 23,8% – на однаковому рівні);
- › житлові умови – 4,07 бала (37,1%, 36,4% та 26,5% відповідно);
- › можливості працевлаштування – 3,84 бала (32%, 40,7% та 27,3% відповідно);
- › рівень життя за кордоном загалом – 4,35 бала (44,9%, 27,3% та 27,8% відповідно).

У розрізі країн перебування слід виокремити такі особливості: українці у Польщі дещо нижче оцінюють своє матеріальне становище (4,22 бала; 38,4% – краще, ніж було в Україні) та загальний рівень життя в країні перебування (4,2 бала; 38% – краще, ніж було в Україні). Натомість українці в Німеччині дещо вище оцінюють свої житлові умови (4,49 бала; 43,9% – краще, ніж було в Україні) та загальний рівень життя (4,62 бала; 53,1% – краще, ніж було в Україні). А українці у Чехії порівняно вище оцінюють можливості працевлаштування в цій країні (4,13 бала; 44,1% – краще, ніж було в Україні).

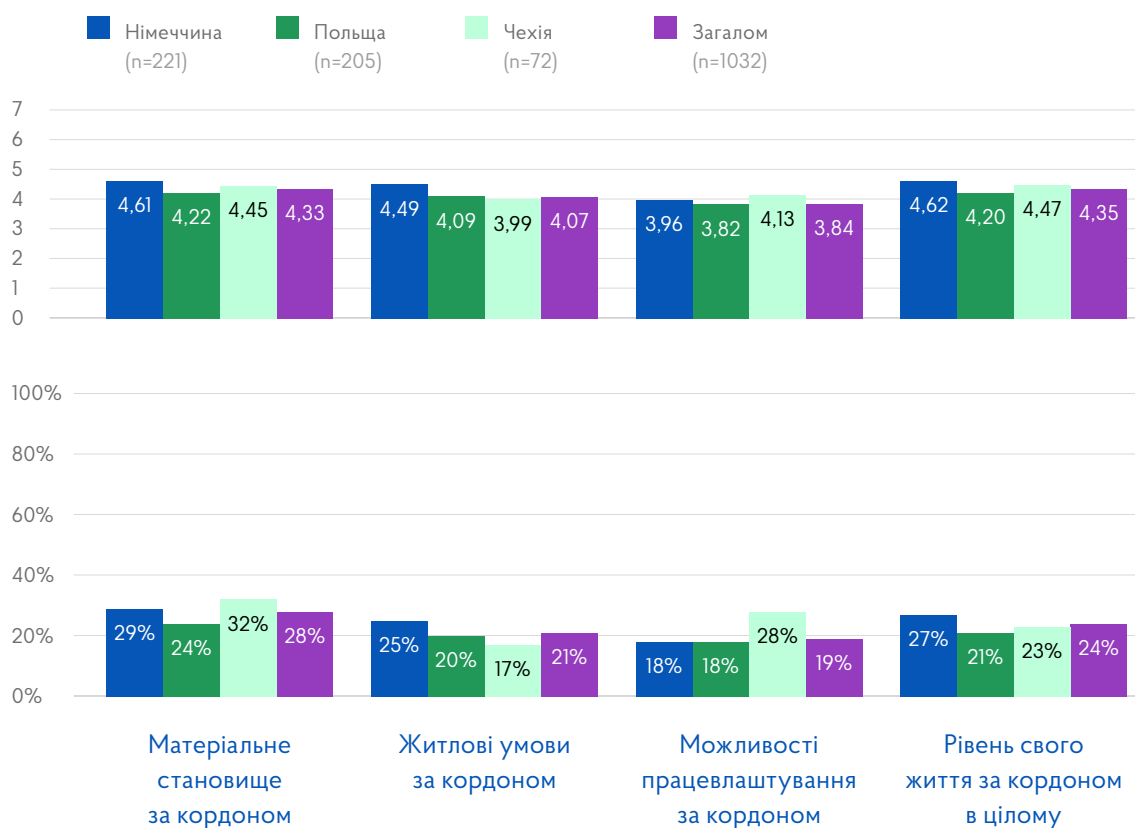
Окрім цього, під час дослідження респондентам пропонували оцінити різні аспекти/умови життя (перелік із 37 позицій) до повномасштабної війни в Україні і станом на момент опитування у країні перебування. За оцінкою українців, ці аспекти/умови життя можна поділити на п'ять груп³⁶. Першу і другу групи сформували аспекти, які респонденти оцінили як «значно краще» та «дещо краще» в Україні; третю групу – ті, що в Україні та за кордоном оцінили приблизно однаково; четверту і п'яту групи – ті аспекти, які опитані українці оцінили як «дещо краще» та «значно краще» за кордоном.

Перша група – аспекти, де оцінка «краще в Україні» у два й більше разів перевищує оцінку «краще у країні перебування»:

- › коло друзів, спілкування – 78,2% – краще в Україні проти 5,6% – краще за кордоном;
- › розклад роботи магазинів – 78,4% проти 9,7%;
- › доступність медичних послуг – 73,4% проти 19,3%;
- › якість цифрових послуг – 67,3% проти 16,5%;
- › якість послуг у приватному секторі – 64,5% проти 23%;

35 Показник демонструє середній рівень оцінки за шкалою від 1 до 7, де 1 – за кордоном набагато гірше, ніж в Україні; 7 – за кордоном набагато краще, ніж було в Україні. Відповідно значення показника може коливатися від 1 до 7. Чим вище значення показника, тим вищою є оцінка умов за кордоном порівняно з Україною.

36 Примітка для дизайнера: рекомендуємо зробити візуалізацію із шальками терезів, де з одного боку буде «краще в Україні», з іншого – «краще за кордоном» і відповідно таким чином візуалізувати всі наступні 5 груп.

Д7.1. Як би Ви оцінили Ваше матеріальне становище за кордоном?

Д7.2. Як би Ви оцінили Ваші житлові умови за кордоном?

Д7.3. Як би Ви оцінили умови та Ваші можливості працевлаштування за кордоном?

Д7.4. Як би Ви оцінили рівень Вашого життя за кордоном в цілому, приймаючи до уваги всі аспекти Вашого життя (матеріальне становище, житлові умови, працевлаштування, медицина, соціальні зв'язки, тощо)?

(оцінка за шкалою 7 балів та % краще ніж було в Україні до широкомасштабної війни – 6+7 балів)

- › розвиненість сфери послуг – 64% проти 22,8%;
- › якість медичних послуг – 60,8% проти 26,6%;
- › доступність оренди житла – 55,6% проти 21,5%;
- › доступність та якість інтернету – 53,8% проти 13,5%;
- › доступність придбання житла – 53,5% проти 25,8%.

До другої групи належать ті фактори, які в Україні до вторгнення росії були для опитаних дещо кращими, ніж зараз у країні перебування³⁷:

- › швидкість та якість логістичної сфери, поштових/кур'єрських відправлень – 51,4% – краще в Україні проти 25,8% – краще за кордоном;
- › можливість працевлаштування на гарну/кваліфіковану роботу – 47,1% проти 33,7%;
- › можливості кар'єрного зростання – 46,5% проти 31,5%.

³⁷ З урахуванням статистичної похибки.

Третю групу становлять аспекти/умови життя в Україні до вторгнення росії і в країні перебування, які, за оцінкою респондентів, є більш-менш зіставними:

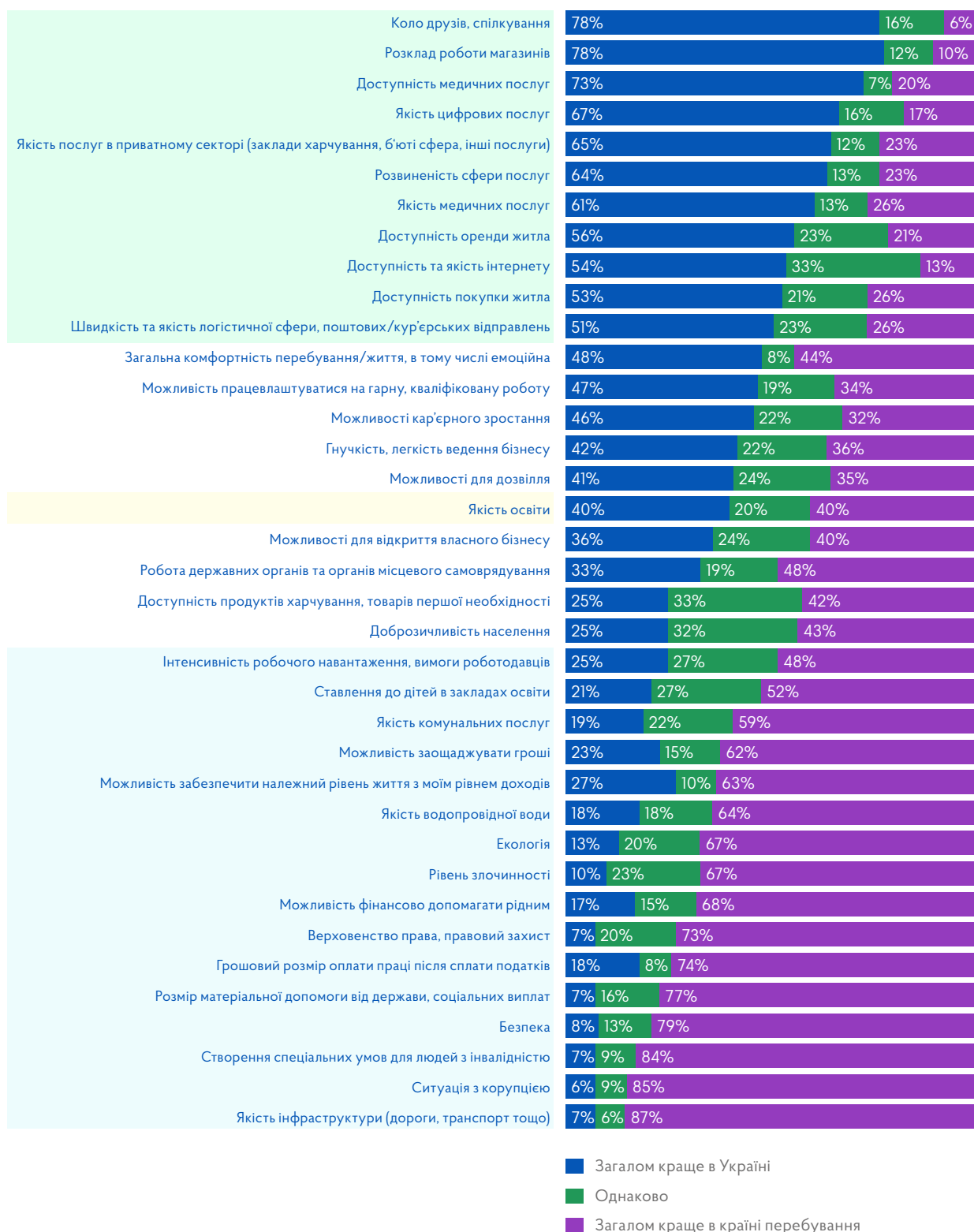
- › загальна комфортність перебування/життя в Україні і за кордоном – приблизно однаково: 47,7% і 43,6%;
- › гнучкість/легкість ведення бізнесу – 41,6% і 36,1%;
- › можливості для дозвілля – 40,7% і 35,5%;
- › якість освіти – 40,1% і 40%;
- › можливості для відкриття власного бізнесу – 36,2% і 40%.

Четверту групу порівнюваних аспектів/умов життя становлять ті з них, які українці за кордоном оцінили дещо вище у країні перебування:

- › робота державних органів/органів місцевого самоврядування – 33% – краще в Україні проти 48,3% – краще за кордоном;
- › доброзичливість населення – 25,5% проти 42,5%;
- › доступність продуктів харчування/товарів першої необхідності – 15,6% проти 41,7%.

До п'ятої групи порівнюваних аспектів/умов життя належать ті з них, які респонденти оцінили суттєво вище у країні перебування (оцінка «краще у країні перебування» у два й більше разів перевищує оцінку в Україні):

- › ситуація з корупцією – 5,7% – краще в Україні проти 85,5% – краще за кордоном;
- › розмір матеріальної допомоги від держави, соціальних виплат – 6,8% проти 76,7%;
- › верховенство права, правовий захист – 7,1% проти 73,4%;
- › якість інфраструктури (дороги, транспорт тощо) – 7,3% проти 86,7%;
- › створення рівних умов для людей з інвалідністю – 7,4% проти 83,9%;
- › безпека – 8,5% проти 78,8%;
- › рівень злочинності – 9,7% проти 66,9%;
- › екологія – 13,3% проти 66,7%;
- › можливість фінансово допомагати рідним – 17% проти 67,6%;
- › грошовий розмір оплати праці після сплати податків – 17,9% проти 74,1%;
- › якість води з водогону – 18,1% проти 63,7%;
- › якість комунальних послуг – 19,3% проти 58,6%;
- › ставлення до дітей у закладах освіти – 21% проти 52,1%;
- › можливість заощаджувати гроші – 22,9% проти 61,6%;
- › інтенсивність робочого навантаження, вимоги роботодавців – 25,3% проти 48%;
- › можливість забезпечити належний рівень життя з власним рівнем доходів – 27,1% проти 62,8%.

Д4. А зараз, будь ласка, оцініть різні аспекти/умови життя в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування для вас особисто. (одна відповідь)

Далі розділ містить короткий опис окремих аспектів якості життя за кордоном, на яких наголошували респонденти під час інтерв'ю³⁸.

Освіта

41,2% українців виїхали за кордон з дітьми. Відповідно частині з них довелося зіштовхнутися з функціонуванням освіти у різних країнах.

Порівнюючи якість освіти за кордоном та в Україні до повномасштабної війни, оцінки респондентів розділилися: 40,1% сказали, що освіта є кращою в Україні, рівно стільки ж — що за кордоном (40%), 19,7% опитаних вважають, що освіта в Україні не поступається закордонній, як і навпаки.

Більшість опитаних українців, у яких є діти дошкільного віку, мали труднощі при влаштуванні дітей у дитячі садки. По-перше, для відвідування садочків необхідна попередня реєстрація дитини задовго до моменту її зарахування. По-друге, респонденти зазначають, що за кордоном заклади дошкільної освіти є переважно приватними. По-третє, приватні садки дуже дорогі та відповідно не по кишені усім вимушеним мігрантам з України. У державні садочки складно потрапити, але подекуди для українців роблять винятки і беруть дітей.

Жінка, 42 роки, Мелітополь ➔ Німеччина: «У садочок не ходили, там дуже наповненість велика, тому не можна було влаштуватися. Треба було записуватися майже за рік. Я приїхала, записалася, і мені аж на наступний травень було назначено, що я можу прийти в садочок і привести дитину».

Жінка, 31 рік, Чернівці ➔ Канада: «Садочки всі платні. Це не для українців, а взагалі для всіх. До цього року, до квітня місяця, вони коштували від 1300 доларів на місяць і до 2200 — це те, що я дізнавалася. Тобто ми шукали садочок, різні садочки. І католицький, і єврейський, і звичайні садочки — всі дуже дорогі, платні, нема тут державних садочків».

Серед тих респондентів, чиї діти все ж таки потрапили до садочків, більшість батьків задоволені якістю надання послуг та, зокрема, ставленням до дітей з України. В окремих випадках діти відвідують український садочок (США). Одна з респонденток поділилася досвідом відвідування її дитиною закладу дошкільної освіти для дітей з особливими освітніми потребами у Німеччині. Жінка дуже задоволена професійністю персоналу та заявляє про видимий результат роботи з її дитиною.

Жінка, 31 рік, Ромни (Сумська обл.) ➔ Польща: «Він [садочок] мене влаштовує більш ніж на 100%. Дуже задоволена підходом. Я думаю, тут не важливо — біженець ти чи ні, важливо, що до тебе тут ставляться з любов'ю. Я всім задоволена, і психоемоційним станом моєї дитини. Все чудово в цьому аспекті психологічному. Немає жодних ознак, щоб я могла подумати, що щось може йти не так, що потрібна якась особлива адаптація для біженців».

³⁸ Важливо врахувати, що при оцінці умов життя за кордоном респонденти переважно керуються особистим досвідом (конкретними випадками, часто одноразовими). Тому одні й ті самі аспекти можуть трактуватися одними респондентами як позитивні, а іншими — як негативні.

Щодо середньої освіти деякі батьки з України, які віддали дітей на навчання у школи за кордоном, зазначають про нижчий рівень знань, які дають іноземні школи порівняно з українськими. Помітними є труднощі, з якими зіштовхуються українські діти у навчанні через незнання мови країни, в якій вони перебувають. Водночас більшість українських батьків задоволені комфортним середовищем перебування у школах за кордоном. 52,1% опитаних сказали, що ставлення до дітей у закордонних закладах освіти є кращим, ніж в Україні. Зокрема, респондентам подобається здорова міжособистісна взаємодія дітей із вчителями, яка базується на повазі до учня, врахуванні особливостей кожної дитини, тобто на підході «у кожній дитині потрібно бачити особистість».

Респонденти називають різні особливості навчання у школах залежно від країни, у якій вони перебувають. Наприклад, у *Німеччині* подекуди для українських дітей створювали спеціальні класи з вчителями, які володіють українською мовою, та забезпечували більше годин для вивчення німецької мови. Імпонує українцям у Німеччині відсутність домашніх завдань та профорієнтаційна робота з дітьми, яка починається уже з шостого-сьомого класів.

Жінка, 42 роки, Мелітополь ➔ Німеччина: «Супер школа. Дуже подобалась їм, зовсім інший підхід до навчання, в них є направлення, вже починаючи з шостого-сьомого класу беруф – це професія, вони починають вивчати професії. Їх возять по фермах, по фабриках, по державних установах і прямо показують, як вони працюють. Діти вже обирають собі саме профільність, адже вони знають, куди хочуть йти, бо розуміють, як воно працює».

З недоліків, які помічені респондентами – мала кількість годин на вивчення англійської мови та суттєве відставання за рівнем складності завдань з математики порівняно з аналогічним класом навчання в Україні. Окремі респонденти зазначали, що були змушені віддавати дітей у німецькі школи незалежно від того, чи навчалися вони паралельно в Україні онлайн. З такою самою ситуацією зіткнувся і респондент з *Нідерландів*. Він зазначив, що нідерландські школи дають нижчий рівень знань, ніж в Україні. Проте цікавим для нього став підхід, спрямований на забезпечення дітям розуміння процесів, а не вивчення формул.

Серед особливостей у *Великій Британії* – велика кількість помічників у вчителя, які допомагають дітям засвоїти матеріал, поданий вчителем; багато креативу на уроках та особлива увага до дітей як особистостей.

Жінка, 32 роки, Гостомель (Київська обл.) ➔ Велика Британія (переклад з російської мови): «Початкова школа, система, ставлення викладачів до дитини набагато кращі у Британії. Тут [в Україні] я не можу такого і близько знайти ні в приватних школах, ніде. Там дитину поважають, вона одразу особистість, там дуже багато для творчості, для креативу, багато помічників у вчителя, тобто якщо ти десь не встигаєш, тобі допоможуть обов'язково, асистент безкоштовно буде займатися з твоєю дитиною, вчити її читати, тому що вона не знає англійської. Там набагато гнучкіше, креативніше, дуже багато класних іграшок і різного креативу для дослідів. Загалом набагато краща початкова школа так точно».

У *Польщі* дітям з України на уроках надавали перекладачів, організовували багато безкоштовних активностей після занять у школі. З негативного для батьків – дуже лояльне ставлення до дітей у контексті навчання, що, на їхню думку, негативно позначається на якості отриманих знань, та менше навантаження на заняттях з математики.

Жінка, 39 років, Жовква (Львівська обл.) ➔ Польща: «Навчання однозначно в Україні краще. Я як після Польщі прибула в Україну, всім це розкажую. Українська школа – на вищому рівні. В мене тут дитина ходить в інтелект-клас, то це не порівняти. І там, правда, вона вчилася у найкрутішій школі, нам так пощастило. Це ніби великий плюс у них, але ми звикли дітей більше тримати в тонусі – треба і англійська, і гімнастика, і плавання, треба і друге, і десяте. А вони дуже лояльні до дітей, не заставляють, не напружують їх дуже, а ще особливо до українських дітей почали добре ставитися через війну».

Українці у США зазначили про безкоштовне матеріальне забезпечення шкіл (зокрема і харчування для учнів), а також можливість для дітей самостійно обирати предмети для вивчення, у Канаді – про відсутність оцінювання.

У системі вищої освіти українці бачать перевагу отримання за кордоном диплома європейського зразка, який дає змогу працевлаштуватися у будь-якій країні ЄС, а також у США, Канаді, Австралії, Новій Зеландії.

Медицина

60,8% опитаних українців сказали, що якість медицини краща в Україні, 26,6% – за кордоном, 12,6% – на приблизно однаковому рівні.

Багато країн, які погодилися приймати вимушених мігрантів з України, після отримання статусу тимчасового захисту надали українцям безоплатне медичне страхування. Проте, зі слів респондентів, воно покриває витрати лише на певний (часом мінімальний/базовий) набір послуг. Ймовірно, так відбувається через розмір соціальних виплат, які отримують офіційно українці від країни, в якій вони перебувають.

Жінка, 64 роки, Миколаїв ➔ Німеччина (переклад з російської мови): «Тут я просто сподіваюся, що не втрачу здоров'я, бо якщо щось серйозне, то це дуже-дуже дорого. До того ж страхівка це не покриває, вона покриває лише найпростіше. А якщо щось серйозне, наприклад, операція, то я навіть не уявляю, як з цим бути».

Більшість українців незалежно від країни перебування вказують на труднощі з доступом до медичної допомоги за кордоном: 73,4% опитаних сказали, що медицина в Україні доступніша. Респонденти зазначали, що візиту до профільного лікаря потрібно чекати й по декілька місяців, часом і довше. Окрім того, щоб потрапити до нього, необхідне направлення від сімейного лікаря, доступ до якого також не характеризується особливою оперативністю. Щодо доступу до додаткового медичного обстеження (МРТ, КТ, УЗД тощо), отримати його безкоштовно за кордоном можна лише за направленням профільного лікаря, якщо той бачить таку необхідність. Але навіть при отриманні направлення такого обстеження, за словами респондентів, також можна очікувати дуже довго.

У контексті доступу до медицини респонденти називали і такі проблеми, як раннє зачинення лікарень та відсутність достатньої кількості поліклінік/лабораторій у населених пунктах, де вони зупинилися. Часто, щоб отримати медичну допомогу, респондентам доводилося їхати у більші міста чи навіть обласні центри. Звісно, рішенням швидкого доступу до медичних послуг є приватна медицина. Проте для українців, особливо малозабезпечених, вона є недосяжною. 20,9% опитаних зазначили, що бояться втратити право на безкоштовну медицину за кордоном.

Жінка, 39 років, Жовква (Львівська обл.) ➔ Польща: «Якщо чекати – так, там все безкоштовно буде. Все інше, екстрене – то там треба вмирати, щоб до тебе хтось приїхав. Я дитині хотіла око перевірити – просто банально перевірити зір, нічого мені більше не було потрібно. Мене записали аж на листопад місяць, а це було в лютому. І ціна була така, що я не вважала за належне. Тобто це захмарні суми. У нас приватна клініка – це в два рази дорожче, ніж ти в державну підеш, а там зразу захмарні ціни».

У дослідженні виявлено і труднощі з доступом до ліків за кордоном. Зокрема, часто респонденти не могли купити необхідні їм ліки без рецепта від лікаря. Водночас тим, хто отримали рецепт і придбали ліки, одразу ж відшкодували їх вартість за умовами страхового поліса.

Жінка, 42 роки, Мелітополь ➔ Німеччина: «Мала досвід, коли у сусідів дитина випала з другого поверху з вікна, і буквально за вісім хвилин після того, як це сталося, приїхали два екіпажі поліції, три реаніобілі на одну дитину і прилетів гелікоптер! Ми думали, там усе дуже погано, раз прибула санавіація. Виявилось, що дитина просто подряпала підборіддя. І це все було безкоштовно, швидко й оперативно. Ще й психолог приходив, але не для того, щоб присоромити матір, а навпаки для того, щоб допомогти їй впоратися з цією ситуацією».

Жінка, 42 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Чехія: «Наприклад, якщо ти хочеш до якогось спеціаліста потрапити, можеш чекати дуже довго, по кілька місяців на прийом. Але якщо людина хвора або щось раптове сталося, то медицина тут на вищому рівні, тобто якщо серйозна хвороба, вони вилікують і зроблять все можливе».

Ще однією особливістю медичної системи за кордоном, яку називали респонденти, є інше, ніж в Україні, ставлення лікарів до симптомів хвороб. Зазвичай за кордоном лікарі не призначають лікування при першому візиті, а рекомендують спостерігати певний час за станом пацієнта. Навіть ті респонденти, які зверталися до спеціалістів із високою температурою та підозрою на інфекційне захворювання дихальних шляхів, отримували від лікаря призначення лише на симптоматичне лікування. Часом українці чули відмову від госпіталізації навіть у важких випадках. Дехто навпаки скаржився на оперативне призначення антибіотиків дитині без будь-яких додаткових обстежень.

Жінка, 31 рік, Чернівці ➔ Канада: «Медицина тут є мінусом. Мінусом чому? Тому що якщо, наприклад, у дитини кашель, застуда, тут ніхто не буде описувати ніякі вади, ніякі противірусні препарати. Тобто зовсім інакше відношення і ставлення до медицини. Українці звикли, що якщо дитина хвора, то вона йде до лікаря, лікар прописує 20 препаратів, і мама щаслива, і всі щасливі. Тут, коли ти йдеш до лікаря з такими симптомами, він рекомендує провітрювати кімнату, багато гуляти, купити дитину і багато пити води – все».

Жінка, 31 рік, Тернопіль ➔ Болгарія: «Ну, вони що не що – зразу антибіотик. В мене дітти тут хворіють уже я не знаю, який раз. Донька з вітряною зараз дома, а син тільки сьогодні вийшов на навчання, він місяць просидів вдома, вони хворіють дуже часто. І тут зразу антибіотик. Там [в Україні] було, коли дитина захворіла, ми здавали аналіз крові, аналіз сечі, щоб знати, що це є. Тут аналізи ми жодного разу не здавали...

Ми прийшли, на нас лікарка подивилася, розписала, і все. У нас якимось по-іншому ставляться, не знаю».

Чоловік, 42 роки, Харків → Нідерланди: «А в мене зараз у дружини працює половина легенів. І в неї бували напади кашлю годину чи більше, це переходило у блювоту. Я дзвонив в онкологію, питав, що робити. Мені відповідали, що якщо немає лихоманки й температури, то нічого. Одного разу під час такого нападу я не витримав і привіз її в лікарню. Її оглянули, побачили, що в неї критичний стан, і видали направлення на госпіталізацію. Тільки після цього вона почала одужувати».

Незадоволені українці за кордоном і бюрократією у медичній сфері. Наприклад, у Німеччині респондентка не змогла отримати результати аналізів дитини на електронну пошту. Їй запропонували приїхати у клініку і забрати їх особисто, а коли вона відмовилася – їх прислали лікуючому педіатру факсом. Відповідно це зайняло багато часу, а аналізи були потрібні терміново. Серед інших респондентів, яким доводилося здавати аналізи за кордоном, багато незадоволених довгим очікуванням їх результатів на відміну від України.

Жінка, 42 роки, Харків → Німеччина: «І ще в них [у Німеччині] такий прикол є – вони просто мені виносили мозок, коли я просила показати мені наживо аналізи дитини. Я хотіла їх показати одному професору. Мені телефонує якась медсестра й пропонує приїхати за ними. Я кажу, що за 45 км не можу їхати, надішліть мені їх на е-мейл або на вайбер. А вони кажуть: «Ми так не можемо, ми можемо переслати їх поштою»... Отже, що вони зробили – вони аналізи відправили на нашу лікарню педіатру факсом. Я факс вже 20 років не бачила. Я кажу їм, кому вони потрібні, окрім мене, ну ви що? А вони ж тут усі оберігають типу приватну інформацію, але це дуже вже ту мач. Я ці аналізи отримала й із цими роздруківками потім вже поїхала до професора. Це просто смішно».

У дослідженні українці розповідали і про позитивні аспекти функціонування медичної системи за кордоном. Зокрема, у більшості з позитивного – це оснащеність медичних закладів сучасним обладнанням і висококваліфікований персонал. Деякі учасники дослідження заявляли також, що їм не доводилося довго чекати на візит до лікаря, прийом відбувався швидко, якісно та зручно, інші оцінили практику превентивної медицини за кордоном.

Жінка, 45 років, Конотоп (Сумська обл.) → Іспанія: «Коли людина доходить до верхнього рівня, коли вона потрапляє до рук кардіохірургів, нейрохірургів, тут роблять дуже складні операції по заміні суглобів, на відкритому серці, на мозку відкритому. Тобто обладнання, рівень фахівців дуже високий, складність операцій висока».

Жінка, 64 роки, Миколаїв → Німеччина (переклад з російської мови): «Що мені подобається в медицині Німеччини – це те, що вони розсилають запрошення пройти обстеження, наприклад, з мамології чи перевірки слуху. І це безкоштовно. Вони так турбуються про те, щоби запобігти раку».

Щодо невідкладної медицини, то респонденти високо оцінили оперативність і якість роботи відповідних служб у високорозвинених країнах. Українці, які зупинилися у Німеччині та Польщі, розповідали про можливість у цих країнах візиту до лікаря у порядку живої черги, якщо виникає екстрена ситуація. Також респонденти наголошували, що важкохворих

пацієнтів серед вимушених мігрантів з України, зокрема онкохворих, за кордоном клініки приймали на безкоштовне лікування.

Окремі респонденти, які взяли участь у дослідженні, вказують, що їм імпонує загальна концепція страхової медицини, оскільки це гарантія спокою та впевненості у завтрашньому дні (особливо для людей, які не можуть дозволити собі дороговартісне лікування, коли виникає гостра необхідність).

Основні недоліки медицини за кордоном, на які вказували респонденти, виявляються у порівнянні з медициною в Україні. Попри реалізовану у 2016 році медичну реформу, українці часто зіштовхуються зі схожими проблемами в українській медицині, як і за кордоном: бюрократія, черги тощо. Але в Україні легше обійти ці моменти. Наприклад, українці частіше звертаються до приватної медицини, оскільки з фінансового погляду вона доступніша, ніж за кордоном. Нерідко вдома українців виручають і неформальні зв'язки (знайомства, можливість домовитися тощо), що непросто зробити за кордоном. Тому часто наші люди у країнах світу звертаються по допомогу до волонтерів. Дехто навіть їздить лікуватися в Україну.

Жінка, 42 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Чехія: «Якщо ти маєш медичне страхування, то воно, можна сказати, все покриває. Єдине, що не покриває – це стоматологія, там трошки покривається, але не повністю. Не дай боже щось стається, то людина знає, що їй 100% нададуть повністю безкоштовну медичну допомогу. В нас на роботі чоловік важко захворів, то його повністю лікували. Він каже, якщо б він був в Україні, то не знає, чи міг би дозволити собі лікування».

Жінка, 42 роки, Харків ➔ Німеччина: «Ми звикли, що платимо за медичні послуги в Україні. Нам там щось привиділося чи не привиділося, ми вирішили дітей обстежити, зробити аналізи тощо, і ми за це заплатили, по мірках Німеччини невеликі гроші, маленькі гроші, але ми маємо можливість обрати спеціаліста серед знайомих, по сарафанному радіо, ми можемо вийти від спеціаліста, перейти дорогу й піти в будь-яку приватну лабораторію, здати аналізи, які назначили або які тобі хочеться. Тут такого немає від слова зовсім».

Безпека

Під час дослідження українцям за кордоном пропонували оцінити поточну ситуацію з безпекою в Україні загалом та зокрема у населеному пункті, де вони жили до повномасштабної війни. Рівень безпеки у країні респонденти оцінили нижче, ніж у своїх населених пунктах – на 2,47 та 3,38 бала відповідно (за шкалою від 1 до 7, де 1 – дуже важка ситуація із безпекою, в таких умовах неможливо жити, а 7 – ситуація загалом нормальна, можна адаптуватися).

Найнижчу оцінку безпеці в Україні дали респонденти зі Сходу та Півдня – 42,9% та 45,5%. Серед представників Центру, Півночі та Києва таких 35,4%, 34,3% та 34,7% відповідно, серед вимушених мігрантів із Заходу – 19,6%. Щодо безпеки у населених пунктах відповіді респондентів зі Сходу та Півдня майже не змінилися – мінімальне значення обрали 43,3% та 47,7%. Але частка респондентів, які дали найнижчу оцінку безпеці у своїх населених пунктах, з Центру, Півночі та Києва значно нижча – 4,8%, 9,1% та 8,5% відповідно. Опитані

із Заходу України значно оптимістичніші при оцінці безпеки у своїх населених пунктах – кожен другий обрав максимальне значення на шкалі.

Порівнюючи безпекові умови життя у приймаючій країні та в Україні до повномасштабної війни, 76,2% опитаних зазначили, що ситуація з безпекою краща за кордоном (незалежно від країни їх перебування). Українці відчувають себе у безпеці за кордоном завдяки освітленим вулицям у темну пору доби, встановленим камерам відеоспостереження, забезпеченню постійного патрулювання вулиць чи інших об'єктів громадського скупчення (шкіл, парків, спортивних комплексів тощо), забороні вживати спиртні напої у громадських місцях, курсуванню транспорту за встановленим графіком руху.

Відчуття безпечного середовища дають вимушеним мігрантам з України і самі люди за кордоном. Так, українці у Німеччині, Швейцарії та Польщі характеризують громадян цих країн як дисциплінованих, законослухняних. Відповідно рівень злочинності, на думку респондентів, там нижчий, ніж в Україні до війни – так сказали 66,9% опитаних. Наприклад, у Німеччині люди не зачиняють двері будинків і гаражів, для них не притаманно встановлювати високі огорожі, оскільки випадки крадіжок чи пограбувань там трапляються рідко. Звернули увагу респонденти і на відсутність серед іноземців практики перевищення швидкості на дорогах.

Жінка, 42 роки, Харків → Німеччина: «Це вперше в житті, коли в мене рівень відчуття безпеки стовідсотковий. Я взагалі не хвилююся, де моя дитина. Вона відкрила двері, пішла кудись гуляти, побігла сама на тренування – і я взагалі не маю жодної поганої думки».

Чоловік, 24 роки, Маріуполь → Швейцарія: «Але багато що залежить від самих людей, від самого менталітету. Тобто у Швейцарії безпечно не тому, що поліція працює, а тому, що люди не роблять нічого, вони законослухняні. Тут усі перед законом рівні, зокрема машини різного класу на дорогах. І штрафи дуже великі. Тут зареєстрований найбільший штраф – 1 200 000 франків за перевищення швидкості».

Жінка, 30 років, Львів → Польща: «Умовно я не закрила машину в Польщі і в Україні. Я в Польщі на 100% впевнена, що все буде добре. Принаймні там, де я живу. В Україні я б переживала».

5,8% опитаних вказали, що все ж таки ситуація з безпекою краща вдома. На низьке відчуття безпеки українців за кордоном часто впливають конкретні випадки, з якими вони зустрічалися на вулиці. Наприклад, у Канаді учасники дослідження помічають багато людей під дією наркотичних речовин. Причиною цього, на їх думку, є легалізація легких наркотиків у Канаді та їх зловживання серед місцевих безхатьків. У США респондентка зазнала расової дискримінації. Українка у Франції говорить про досвід пограбування її знайомих, розслідування якого не мало успіху. Велику Британію учасники дослідження також характеризують як країну з високим рівнем крадіжок. Особливо небезпечними у Лондоні є території поселення темношкірих, оскільки рівень злочинності, зі слів респондентів, там вищий, ніж у інших районах столиці.

Жінка, 31 рік, Київ → США: «І він [темношкірий чоловік] на червоне світло ззаду переходить дорогу, підходить до мене, починає сваритися і каже: «You're a white bitch!». Це те, що я почула і зрозуміла, що я white bitch. Це був, вибачте, афроамериканець. І отак у іноді мені страшно. У деяких місцях є райони Чикаго такі, в які не можна йти, які дуже не рекомендують, особливо білим людям. І це для мене був шок».

Жінка, 32 роки, Гостомель (Київська обл.) → Велика Британія (переклад з російської мови): «Наприклад, у Лондоні я не впевнена, що ніхто не вкраде в мене гаманець, у Києві я практично впевнена, що в мене його не вкрадуть. Щодо якихось ситуацій, аварій чи ще щось, то в правовій сфері у Британії, звичайно, добре. Так, у нас найсильніший той, хто багатший, там все чітко».

Транспорт

На думку 86,7% опитаних українців, якість інфраструктури за кордоном краща, ніж була в Україні до повномасштабного вторгнення росії. Частка тих, хто так вважають серед українців, які перебувають у Німеччині, Польщі та Чехії, становить понад 90%. І лише 7,3% респондентів зазначили, що якість інфраструктури була кращою в Україні.

Учасники дослідження говорять про ефективну, сталу та багатофункціональну систему транспорту за кордоном. Серед переваг – якість транспортних засобів (далі – ТЗ), чистота, інтенсивність і дотримання графіків руху. Більшість громадського транспорту у Європі представлена новими ТЗ, що забезпечує там комфортне перебування пасажиром. Хороше враження справила на українців і система проїзних карток, які дають змогу здійснювати декілька пересадок на потрібному маршруті за одним квитком (США, Швейцарія). З одного боку, це зручно, а з іншого – це суттєва економія витрат на проїзд. У Канаді, за словами респондентів, весь громадський транспорт облаштований для людей з інвалідністю. Серед інших переваг, які помітили українці за кордоном – жорсткий контроль за так званими зайцями – пасажирами без квитків – та цифровізація у транспортній інфраструктурі.

Жінка, 65 років, Львів → Польща: «Якість [транспорту] – ми були вражені дуже. Якщо написано, що він приходить о 13:17, він приходив рівно о 13:17. І вони дуже комфортабельні, чисті, великі. Порівняно зі Львовом кращі».

Чоловік, 24 роки, Маріуполь → Швейцарія: «В мене є проїзна картка, з нею ти економиш дуже багато грошей. Вона дає 50% на проїзд по всій Швейцарії, ти на рік платиш 150 євро. Проїзна картка по одному місту коштує близько 60 франків до 25 років та 80 франків – після 25 років. Ти платиш один раз і їздиш на будь-якому транспорті, фунікулерах тощо. Тобто я економлю близько 100 євро у місяць з цією картою».

Жінка, 41 рік, Херсон → Польща: «По якості всі новенькі, всі гарні, приємні. І наприклад, квиток купуєш у телефоні, у якомусь додатку. Ти приходиш на зупинку, тобі показують, яка потрібна. На зупинку приїжджає автобус, і він просто сканує і пропускає без ніяких документів, без нічого. Все за розкладом».

Категорія українців, які оцінюють транспорт за кордоном гірше, ніж в Україні, аргументують це передусім часовими параметрами його функціонування. Це і режим роботи громадського транспорту (наприклад, остання маршрутка відправляється о 17 год.), і відхилення від графіка (подекуди час очікування займає до 40 хв), і великий інтервал між транспортними засобами, і критична ситуація із завантаженнями у години пік. Наприклад, у Німеччині також є проблема із залізничним транспортом, у Бельгії – засмічене метро, у Великій Британії – загалом погана транспортна розв'язка за межами мегаполісів.

Жінка, 31 рік, Київ → США: «Громадський транспорт в Америці – це найгірше, що тільки може бути, скажу вам чесно. В тебе є графік. Кожен автобус, громадський транспорт має свій графік. Інколи цей графік зовсім не відповідає дійсності. В час пік може бути затримка на пів години, на 20–30 хвилин, може бути відміна однієї маршрутки, а через 20 хвилин аж буде наступна маршрутка. Щоб мені добратися на роботу, мені потрібно їхати двома видами транспорту – метро і маршруткою. Я виїжджаю за півтори години до початку роботи. Один раз я чекала на маршрутку 40 хвилин. І карта мені показала, що приїхали дві маршрутки. А не було жодної. Якість громадського транспорту дуже погана. Там сплять дуже часто безхатьки. Якщо афроамериканець захотів – тому що я не бачила, щоб ні одна біла людина дозволила собі таке зробити – покурити, він сів у вагоні й покурив. Чи траву, чи сигарети – тут уже дуже індивідуально. І там брудно дуже, правда. Сказати нічого хорошого порівняно з українським транспортом».

Щодо оцінки вартості проїзду у громадському транспорті переважна більшість респондентів вказували на те, що за кордоном це значно дорожче, ніж в Україні. Часто рятувало українців те, що їм як вимушеним мігрантам пропонували безкоштовний проїзд. Зокрема, цією можливістю користуються чи користувалися 15,8% респондентів.

Навколишнє середовище

Як зазначено вище, 66,7% опитаних українців вважають, що екологія за кордоном тою чи іншою мірою краща, ніж була в Україні до повномасштабної війни. Найбільша частка задоволених станом екології – у Німеччині. Серед переваг за кордоном респонденти називали наявність більшої кількості урн для сортування сміття, ніж в Україні (США, Польща), помітно прибрані вулиці (Люксембург, Нідерланди, Швейцарія), незасмічені парки (Німеччина), переважające покриття трав'яними настилами, що не продукують пил у містах (Нідерланди), чисту воду (Італія).

У багатьох країнах світу українці звернули увагу на практику миття вулиць (Люксембург, Чехія, Швейцарія). Позитивним українці вважають зобов'язання громадян Швейцарії здавати для переробки пластикові пляшки.

Респонденти зазначили, що війна має негативний вплив на екологію в Україні. Передусім акцентували на таких наслідках, як нераціональне поводження з ресурсами та шкідливі викиди у повітря.

Жінка, 41 рік, Херсон → Польща: «У Польщі є сортування, в кожному будинку по три баки: жовтий, зелений і чорний. При кожному магазині все сортують і вивозять. Тут усе чистенько, травичку всі обов'язково косять, щоб рівненька була. Гарне таке селище, доглянуте».

Жінка, 32 роки, Одеса → Люксембург: «За чистотою тут дуже слідкують, миють вулиці, постійно прибирають сміття, якщо навіть порівняти із сусідніми Францією чи Німеччиною. Люксембург – такий маленький, і вони за ним, ніби за власним будиночком, дуже доглядають».

Чоловік, 42 роки, Харків → Нідерланди: «Там, де я живу, це фермерська провінція, чудова екологія. Дуже зелене все, качки, гуси, лебеді літають. Нема відкритого ґрунту, тобто всюди, де їздять авто, там асфальт чи бруківка. І майже немає пилу».

ніякого. Машина в мене чиста, хоча я її тут майже не мив. Якщо ходити в кросівках з білою підошвою, то вона так і залишиться білою. І я вже не пам'ятаю, коли останній раз чув вихлопи на дорогах».

Чоловік, 24 роки, Маріуполь → Швейцарія: «Тут обов'язково потрібно переробляти сміття й здавати пляшки, інакше буде штраф».

Натомість 13,3% опитаних зазначили, що екологія краща в Україні. Зокрема, деякі респонденти вказали, що за кордоном брудніше, ніж в Україні. Чистими є тільки центральні частини міст, чим далі від центру – тим більше сміття. Особливо це зауважили українці, котрі перебувають у Франції, Болгарії, Німеччині. Задекларований догляд за тваринами під час вигулу, за спостереженнями респондентів, також не відповідає дійсності. Серед інших проблем, наприклад, у Німеччині помітили незачищені після вирубки дерев галявини. В українців, котрі зупинилися у Болгарії, склалося враження, що навколо «всі курять: від дорослих до дітей». Відповідно там постійно відчувається запах тютюну на вулиці.

Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) → Франція: «Чесно, спочатку здається, що дуже чисто і все ідеально. Насправді з часом помічаєш, що і за тваринами вони не так прибирають, як нам розказують, що ось у Європі з пакетиком ходять – це неправда. І сміття. Такої прямо чистоти немає».

Жінка, 31 рік, Тернопіль → Болгарія: «У Болгарії дуже брудно. Напевно, в Україні краще. У нас нема стільки сміття. У нас якось так не курять, як тут всюди курять всі. У нас краща екологія. Нема таких цих димів скрізь, де ти ходиш. І плюс дуже брудно. Дуже. Вони викидають сміття скрізь. У нас більше намагаються вчити, що сміття потрібно кидати в урну».

20% респондентів не змогли визначитися, де екологія краща. Адже, на їхню думку, це залежить від місця, в яке ти потрапив, від місцевої політики та індивідуальних стандартів чистоти.

Сфера послуг

У цьому розділі респонденти оцінювали сервіс на прикладі таких сфер: цифрові послуги, приватний сектор (зокрема і сферу закладів громадського харчування), логістику і поштові відправлення, банківську сферу, якість засобів зв'язку, б'юти-індустрію.

Загалом 64% українців за кордоном вважають, що сфера послуг розвинена в Україні краще, аніж за кордоном. Стільки ж опитаних дотримуються аналогічної думки при порівнянні якості послуг у приватному секторі.

Зокрема, 67,3% опитаних зазначили, що якість цифрових послуг в Україні краща, ніж за кордоном. 16,5% – протилежної думки, 16,1% вважають, що вона однакова.

Розклад роботи магазинів в Україні також організований краще, ніж за кордоном – так вважають 78,3% опитаних.

Більш ніж половині опитаних українців (53,8%) доступність і якість інтернету в Україні подобається більше, ніж за кордоном, 32,7% вважають, що вони на однаковому рівні, 13,5% зазначили, що ці аспекти забезпечуються краще за кордоном.

Подібними є думки українців і щодо швидкості та якості логістичної сфери, поштових/кур'єрських відправлень. 51,4% опитаних вважають, що вона краще функціонує в Україні, 25,8% – за кордоном, 22,8% сказали, що ці послуги надаються на однаковому рівні.

Також українці говорять про такі недоліки роботи банківської системи, як суттєве обмеження розміру готівки, яку можна зняти на добу; бюрократія; повільна робота інтернет-банкінгу та мінімальний набір опцій у ньому; необхідність попереднього запису для візиту у банк; довготривале виготовлення банківської картки та її отримання через фізичну поштову адресу; неможливість здійснювати фінансові операції у банку, якщо у тебе там немає відкритого рахунку.

Чоловік, 24 роки, Маріуполь ➔ Швейцарія: «У нас банківська система просто ідеальна. Тому що в Україні є Монобанк, там можеш відправити за секунду гроші. А тут так не зробиш. Тут ви повинні закладати три-чотири дні, тут треба мати чотири-п'ять додатків, щоб зробити одну транзакцію».

Чоловік, 42 роки, Харків ➔ Нідерланди: «Україна також попереду. Бо в Україні можна в банках робити все, що завгодно, перераховувати тощо. А тут, наприклад, проблема з обміном валют дуже величезна. Нідерландці ж просто користуються євро, то і все. Та й узагалі, тут собі замовляєш картку – за декілька днів вона приходить. У нас все легше й зручніше, краща підтримка, той самий Монобанк і Приватбанк. А тут у мене був культурний шок, коли в банківському закладі не було каси взагалі. Щоб поміняти долари на євро, треба було їхати до обласного центру».

Незадоволені українці і закладами громадського харчування. Зокрема, респондентам бракувало різноманітності у виборі страв, смачної їжі та якісного сервісу.

Б'юті-індустрія за кордоном пропонує, на думку респондентів, також неякісні, зате дорогі послуги. Для досягнення бажаного рівня якості обслуговування респонденти шукали майстринь серед інших вимушених мігранток з України, які знаходилися у тому самому населеному пункті, що й вони.

Чоловік, 42 роки, Харків ➔ Нідерланди: «В Україні десь разів у п'ять краще, а то і в 10. Дівчата кажуть, що манікюр, педикюр, зачіски та все таке інше краще в Україні. Українська б'юті-індустрія взагалі набагато більше розвинена – і сервіс, і ставлення, і якість набагато кращі».

Жінка, 42 роки, Харків ➔ Німеччина: «У них узагалі погано із сервісом. Я постійно німцям кажу: слухайте, ви просто приїдьте в Україну й подивіться, як це працює».

Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) ➔ Франція: «Ходили в музеї, замок тут дуже гарний. Але в Україні кращий рівень сервісу. Навіть тиждень назад в сусіднє містечко привезли мінізоопарк. Там були гойдалки для маленьких дітей, всякі смаколики їхні, національні танці й шатер із наливками. У нас краща організованість. Навіть у магазині, де я працюю, коли проводиться дегустація, там дівчинку якусь ставлять, три склянки – і це дегустація».

5.8. Інтеграція вимушених мігрантів з України в іноземне середовище

Загальна комфортність

Інтеграція у соціум приймаючої країни значною мірою залежала від таких факторів:

- › рівня знання іноземної мови;
- › ставлення місцевих жителів до українців;
- › проявів ксенофобії та/чи дискримінації;
- › менталітету, стилю (укладу, темпу) життя за кордоном;
- › наявного оточення (соціалізації);
- › долучення до активностей приймаючого соціуму;
- › психоемоційного стану вимушених мігрантів з України.

Згідно з результатами опитування, 47,7% респондентів вказали, що їм тією чи іншою мірою було комфортніше жити в Україні, 43,6% – зараз комфортніше за кордоном, 8,7% не вбачають різниці. 60,5% зазначили, що найближчим часом їх навряд чи спіткає розчарування життям у країні, де вони зараз перебувають, тоді як кожен п'ятий (20%) вважає, що таке можливе. І стільки ж (21,1%) вказали, що найближчим часом можуть стикнутися із небажанням рідних продовжувати перебування у цій країні.

Оцініть загальну комфортність перебування/життя, зокрема емоційну, в Україні та за кордоном

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Точно краще в Україні	25,7%
Скоріше краще в Україні	14,2%
Трохи краще в Україні	7,77%
Однаково	8,74%
Трохи краще в країні перебування	9,74%
Скоріше краще в країні перебування	12,95%
Точно краще в країні перебування	20,89%

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом ви стикнетесь з розчаруванням від життя в цій країні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	26,95%
2	17,7%
3	15,85%
4	19,51%
5	8,43%
6	3,81%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	7,74%

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом ви стикнетесь з небажанням рідних продовжувати перебування в цій країні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	41,64%
2	13,57%
3	11,33%
4	12,32% ²
5	5,84%
6	4,14%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	11,15%

Мовне питання

Дві третини опитаних зазначили, що не знають мови держави, в якій вони зараз перебувають (66,4%). З них 20% зовсім не знають мови. Вільно володіють іноземною мовою країни перебування лише 4,1% респондентів.

Оцініть, будь ласка, ваш рівень знання мови держави, в якій ви перебуваєте

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – зовсім не знаю мову	19,62%
2	22,08%
3	24,73%
4	16,96%
5	9,58%
6	2,96%
7 – вільно володію	4,07%

Розподіл щодо рівня знання мови країни перебування залежно від рівня освіти респондентів

Рівень освіти/рівень володіння мовою країни перебування	Мінімальний рівень знання мови	Середній рівень знання мови	Високий рівень знання мови
Незакінчена середня	88,9%	11,1%	0%
Загальна середня	68,2%	13,6%	18,2%
Середня спеціальна	66,3%	21,5%	12,2%
Вища або незакінчена вища	65,5%	16,2%	18,3%
Науковий ступінь (кандидат, доктор наук)	71,1%	18,4%	10,5%

Переважає більшість українських вимушених мігрантів незалежно від країни їхнього перебування стикнулися з труднощами через незнання або низький рівень знання мови. Особливо мовний бар'єр відчувався у перші дні життя за кордоном. Якщо ж на побутовому рівні українцям вдавалося пристосуватися (наприклад, здійснити покупку необхідних речей чи продуктів харчування, порозумітися із сусідами тощо), то комунікація з офіційними установами (оформлення документів, при працевлаштуванні тощо) стала для респондентів справжнім викликом.

 Жінка, 39 років, Київ ➔ Німеччина: «Так, звичайно є, я не знаю німецьку. І постійно стикаюся з мовним бар'єром. Якщо у побуті, наприклад, купити продукти, то проблеми немає. А ось коли вже йдеш вирішувати якісь питання, наприклад, соціальні, чи коли постійно приходять листи із запрошеннями кудись іти, якісь документи показувати, щось пред'являти – тоді так, звичайно, мовний бар'єр є. Користуюся перекладачем, але він перекладає не завжди коректно, тому з цим є проблема».

Часто мовний бар'єр був перешкодою для професійної та освітньої соціалізації українських вимушених мігрантів. Саме неволодіння іноземною мовою стало однією з перепон щодо відвідування українськими дітьми школи за кордоном. Для більшості дорослих респондентів це було перешкодою для працевлаштування, особливо на висококваліфіковані посади, де вимагається високий рівень знання мови.

 Жінка, 47 років, Львів ➔ Польща: «Мовний бар'єр був, оскільки вони [роботодавці] потребують людей, які вміють читати і писати польською».

Також мовний бар'єр значно обмежує коло спілкування українців за кордоном. Респонденти свідомо не заводили знайомств серед іноземців, оскільки, з одного боку, бракувало знань для висловлення власних думок, а з іншого – вони часто наштовхувалися на повне нерозуміння співрозмовника.

Загалом інтеграція у суспільство приймаючої країни є важливим фактором повноцінного життя українців поза домом. А мовний бар'єр, зі слів респондентів, не сприяв їхній успішній інтеграції за кордоном.

Жінка, 64 роки, Миколаїв → Німеччина (переклад з російської мови): «Мова – це основне, що людині потрібно, щоби інтегруватися. Мова та діяльність. Діяльності в мене також немає. Тому є синдром емігранта, який потрапив у чуже мовне середовище. Тому я почуваюся відірваною від звичайного способу життя, оточення тощо».

Жінка, 22 роки, Київ → Бельгія: «Тому що в Бельгії все одно я іммігрантка, яка не володіє мовою, і тому не можу почувати себе повноцінно вільно. В Україні я в себе вдома, у своїй квартирі. Якись такі базові речі – для мене це важливо. Тобто відчувати свою автономність, незалежність».

Для подолання мовного бар'єру українці активно користувалися сервісами для автоматичного перекладу (наприклад, Google перекладачем). Для візиту до офіційних установ респонденти заздалегідь готували «шпаргалку» – ймовірний сценарій розмови. Частина українців рятувало знання англійської мови.

Жінка, 27 років, Київ → Македонія: «Тут їх македонська мова. Ми її не знаємо, але у нас у всіх є англійська, тут добре знають англійську, тому що тут багато американських університетів і багато студентів з різних країн. І взагалі, якщо ти почуєш, що хтось щось говорить македонською, то якісь окремі слова ти розумієш, тому що вони схожі з російською мовою. Тут кирилиця. Якщо говорять не дуже швидко, то я розумію. Мову я не вчила. У нас Червоний Хрест місцевий зробив мовні курси, але на це немає ні сил, ні часу, тому що ми всі працюємо».

Водночас англійська мова не була рішенням для порозуміння українців та іноземців у тих країнах, де вона не є популярною та поширеною (наприклад, у Японії).

Жінка, 31 рік, Київ → Японія: «Тут англійською не розмовляють. Тобто я тут нічого не можу зробити, навіть в еміграційній службі заповнити бланки, оскільки вони всі японською. Японська значно відрізняється, і перекладачі не дуже допомагають».

Країни, які приймають вимушених мігрантів з України, зі свого боку також зробили певні кроки для мовної інтеграції українців. Передусім часто у місцях загальних поселень та адміністративних установах, де вимушені мігранти оформлювали необхідні документи, працювали перекладачі. Більшість країн Європи ввели безкоштовні мовні курси для українців. Респонденти зазначали, що, окрім мовної інтеграції, такі курси мали б сприяти працевлаштуванню людей з України, оскільки довготривале фінансове утримання великої кількості вимушених мігрантів негативно впливатиме на економіку приймаючої країни.

Німеччина запропонувала вимушеним мігрантам інтеграційні курси, які передбачають не тільки вивчення німецької мови, а й історії, культури, основних прав та обов'язків. За словами респондентів, створили такий інтеграційний курс з метою допомогти адаптуватися до життя у Німеччині. Наприкінці курсу обов'язковим є іспит з німецької мови для мігрантів.

Жінка, 64 роки, Миколаїв → Німеччина (переклад з російської мови): «Нам під егідою єврейської громади була надана можливість пройти так звані інтеграційні курси, які проводяться для того, щоби інтегрувати й адаптувати українських біженців. Вони від того теж профіт мають. Окрім того, що вони їх інтегрують, після проходження інтенсивних курсів вони залучають українських біженців

працездатного віку до роботи. Тому вони зацікавлені в тому, щоби біженці проходили ці інтеграційні курси. Соціальні служби надають такі курси безкоштовно. Вони тривають від шести до дев'яти місяців та включають три етапи вивчення мови – А1, А2 и В1».

Оскільки більшість країн пропонували мовні курси на добровільній основі, частина українців скористалися можливістю безкоштовно вчити іноземну мову одразу, інші ж прийняли рішення відвідувати їх через конкретні умови. Наприклад, у одних респондентів виникла потреба влаштуватися на роботу, бо «на виплати не проживеш». А працювати без знання мови вкрай складно, а часто і неможливо. Деякі учасники дослідження не реєструвалися на мовні курси, оскільки сподівалися на швидке повернення в Україну, і лише коли зрозуміли, що війна надовго, змінили своє рішення. Окремі респонденти вирішили вчити мову, коли відчували, що це необхідно для їхнього виживання в чужій країні.

Жінка, 42 роки, Моршин (Львівська обл.) ➔ Німеччина: «Так, я була впевнена, що я повернуся. І вже до літа я розумію, що я без мови тут нічого не можу робити. І що мені треба щось робити. Мій син займався онлайн, я працювала онлайн, і я вирішила йти на мовні курси».

Частина респондентів зазначили, що проблем через мовне питання у них не виникало. Переважно це українці, які зупинилися у Польщі. Ймовірно, успіх порозуміння можна пояснити лексичною схожістю польської та українською мов.

Жінка, 39 років, Жовква (Львівська обл.) ➔ Польща: «Ми у Львові більше розуміємо польську. Ми з перших днів практично все розуміли, а через кілька місяців уже говорили».

Мовного бар'єру не виникало й тоді, коли українці знали мову країни, яку вони обрали для міграції, але таких випадків меншість.

Жінка, 37 років, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Канада: «Я спілкуюся вільно англійською, у чоловіка середній рівень. Тобто він може пояснити, але робить якісь помилки. Потім складали тест на рівень англійської, так само отримали результат, в принципі, що і підтвердилося, оскільки ми приблизно уявляли, який у нас рівень».

Ставлення до українців

Більшість українських вимушених мігрантів говорять про переважно позитивне ставлення іноземців до них. Майже половина опитаних (42,5%) вказали, що за кордоном більш доброзичливе населення, ніж в Україні, чверть (25,5%) навпаки зазначили, що більш доброзичливі люди – в Україні, а 32% не вбачають різниці.

Оцініть, будь ласка, доброзичливість населення в Україні до повномасштабного вторгнення та у країні перебування

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Точно краще в Україні	9,39%
Скоріше краще в Україні	9,43%
Трохи краще в Україні	6,67%
Однаково	32,05%
Трохи краще в країні перебування	14,36%
Скоріше краще в країні перебування	12,64%
Точно краще в країні перебування	15,47%

Солідарність з Україною за кордоном відчувалася як на загальнонаціональному, так й індивідуальному рівнях. У багатьох країнах Європи респонденти зустрічали українську символіку, спостерігали масові демонстрації на підтримку України, масштабні збори для українців — цивільних і військових. Щодо індивідуального рівня, то респонденти згадують такі приватні ініціативи, як гуманітарна допомога (продукти харчування, одяг, побутові речі тощо), допомога з житлом (дехто віддавав безкоштовно свої вільні квартири, а дехто навіть ділився кімнатою у власному житлі), супровід при оформленні документів, фінансова допомога. Висока готовність підтримувати Україну в Польщі, на думку окремих респондентів, пов'язана з негативним ставленням поляків до росіян.

Жінка, 41 рік, Херсон → Польща: «Слава богу, вже дев'ять місяців ми тут, і не було нічого такого. Польща любить українців і ненавидить русню. Наші сусіди — це ж село, тут усі знають, звідки ми приїхали — зразу кричать: «путін курва!», це вони так вітаються. Картоплю нам приносять, яйця, молоко, допомагають нам. Я вам ще скажу, що хазяйка нашого дому навідується, переживає, чи є гроші. Каже, що якщо не маєте грошей, можете не давати зараз. Тобто ставлення до нас тут класне, ми не відчуваємо, що тут нам погано».

Не менш важливою для українців була й емоційна підтримка іноземців, особливо у перші дні війни. Українці, які вже повернулися додому, часто говорили, що досі підтримують зв'язок з іноземцями, які допомагали їм за кордоном.

Жінка, 31 рік, Київ → США: «Розкажу одну історію. У мене на роботу було дві співбесіди: одна проводилася з кошторисником і фінансовим директором, а друга була з ейчаром. Коли я прийшла на другу співбесіду, я прийшла трошки раніше, бо боялася запізнитися, і чекала в коридорчику. І тут збоку стоїть якась жінка маленького зросту, дуже старша жінка, я б сказала, років 60-ти. І такої, знаєте, більше чоловічої статури. І вона мене питає: «Ти з України?». Я кажу: «Так». — «З Києва?». Кажу: «Так, я з Києва». — «О, то у вас там Зеленський, чи як ви правильно вимовляєте?». Кажу: «Так, Зеленський». І вона мене так сильно обняла і сказала: «Тримайтеся, Америка з вами!». Ще назвала Трампа якимись дуже негарними словами і мене так обняла сильно, що я не могла дихати. Я не знала, що це за жінка, я думала, ця жінка — якась робоча. А це, виявляється, була власниця компанії».

Українці за кордоном зазначили, що з часом частка прихильників надання допомоги вимушеним мігрантам серед іноземців зменшується. Деякі респонденти вважають, що готовність підтримки падає на тлі економічних наслідків для жителів приймаючих країн. Окремим представникам іноземних країн, зі слів опитаних, не подобається пасивність українців у пошуку роботи і бажання жити лише за рахунок їхньої держави та їхніх податків. Не відкидають респонденти і вини самих українців у зміні ставлення до них. Зокрема, йдеться про надто вимогливі позиції з боку вимушених мігрантів до приймаючих країн і часто негідну поведінку людей з України за кордоном. Деякі респонденти кажуть, що «ми їм просто набридли», тому частина іноземців бажають повернення українців додому.

Жінка, 31 рік, Чернівці ➔ Канада: «Коли тільки почалася війна і почали приїжджати українці, дуже класно ставилися, допомагали із заселенням, зі школами, з роботами, з меблями, з усім – просто привозили, допомагали. Але, звичайно, не всі українці такі класні, не всі такі розумні. Багато хто сюди приїхав і поводить себе не дуже гарно, і багато хто з канадців розчарувалися в українцях. І тепер вже, мені здається, набагато менше допомагають і хочуть допомагати. Тому що є трошки таких історій, де канадці допомагали, робили, а потім ще їм претензії виставляли, що хтось тут має, не має. Шкода, звичайно, але всюди є такі люди».

Жінка, 35 років, Львів ➔ Італія: «Знаєте, італійці такі люди – всі добрі, всі посміхаються. Але ми вже з дівчатами відчули і бачимо, що набридли їм. Тут дуже багато таких змішаних національностей: і пакистанці, і африканці, і молдовани, і китайці. Тут стільки націй, що ми їм вже набридли, якщо чесно. Вони кажуть, що за рахунок їхніх податків ми живемо, що нам виділяє міська рада такі кошти, а вони тут ледве кінці з кінцями зводять. Вони не дозволяють більше однієї дитини народжувати, бо такий тяжкий час, економіка дуже в Італії спала».

Частина вимушених мігрантів з України зіткнулися за кордоном з дискримінацією: 15,6% опитаних респондентів вказали, що випадки дискримінації вже траплялися з ними або можуть трапитися найближчим часом.

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом у країні перебування ви зіткнетеся з проявами дискримінації з боку жителів цієї країни?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	35,57%
2	20,21%
3	15,57%
4	13,1%
5	6,43%
6	3,34%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	5,78%

Наприклад, респонденти говорили про її прояви на ринку праці. Українці, які прагнули працевлаштуватися за кордоном, були змушені конкурувати за робочі місця з місцевими жителями. Відповідно часто перевагу надавали саме громадянам країни, у якій зупинилися

українці. Також йшлося про випадки, коли іноземні роботодавці користувалися складним становищем українських вимушених мігрантів і пропонували їм лише низькокваліфіковану та низькооплачувану працю.

Жінка, 47 років, Львів ➔ Польща: «Щодо дискримінації... на роботі є перевага за поляками. Українці у хиткому становищі, оскільки у будь-який момент тебе можуть звільнити».

Жінка, 31 рік, Київ ➔ Японія: «Я займаюся в різних школах різними курсами. У двох школах по два дні на тиждень. Це дуже незручно, бо я не могла взяти нормально інтенсивний графік в офіційній школі, там, де п'ять днів на тиждень по шість годин. Через гаранта [спонсора] я не могла піти у таку школу, оскільки він хотів відкрити свій бізнес і щоб я відпрацьовувала йому все те, що він в мене вклав».

Частих випадків мовної дискримінації у дослідженні не зафіксовано. Зі слів респондентів, інколи іноземці могли навмисно не переходити на англійську мову, розуміючи, що мають справу з українськими мігрантами. А українка, яка втекла від війни у Канаду, зазнала мовної дискримінації від іншої українки, яка проживає у Канаді уже багато років.

Жінка, 26 років, Кривий Ріг ➔ Канада (переклад з російської мови): «Хоча було, що одна жінка, яка вже багато років живе в Канаді – вона з Київської області – сказала мені, що якщо я вже в Канаді знаходжуся, то після всіх подій я зобов'язана говорити українською мовою».

Щодо проявів ксенофобії, то, наприклад, українці у Німеччині вказували на упереджене ставлення німецьких хлопців до українських дівчат; у Нідерландах – до дітей у школах і чоловіків, оскільки, на думку нідерландців, вони мають бути на фронті та воювати в Україні, а не перебувати за кордоном. У Польщі українці чули нецензурну лексику у свій бік від чоловіків у стані алкогольного сп'яніння. Про найкардинальніші випадки ворожнечі говорили українці, які зупинилися у Болгарії (крадіжки, хуліганство тощо). У Болгарії негативне ставлення до українців респонденти пояснювали великою часткою громадян, які є прихильниками росії, а також політичною пасивністю та неосвіченістю населення.

Чоловік, 42 роки, Харків ➔ Нідерланди: «Вони можуть, наприклад, не переходити на англійську, знаючи, що ти не розумієш нідерландську. Також я чув історію про сварки у школі у дітей через те, що «ви українці, а ми нідерландці». Потім навіть скандували: «путін молодець!». І це не тому, що вони проросійські, а просто звичайний булінг. Я брав участь в обговоренні цього всього, перекладав, і керівництво школи мене запевнило, що цього більше не буде і вони таке не толеруватимуть. Також ще стикався з тим, що нідерландці літнього віку не раді чоловікам-біженцям – питають, мовляв, чого ти тут сидиш, чого не воюєш. Я пояснюю, що в мене дружина хворіє. Я б, чесно кажучи, хотів піти на фронт, але не можу. Хоча тут є чоловіки, які виїхали влітку через Херсон і працюють тут, заробляють гроші, купують айфони».

Жінка, 31 рік, Тернопіль ➔ Болгарія: «Був випадок у Варні [Болгарія] того року, коли почалася ця війна. Ми вийшли з магазину, і на нас їхала машина, сигналила. Вони побачили українські номери, показали середній палець. Були випадки в дорозі. Спеціально нам сигналили і гальмували перед нами, щоб ми спричинили аварію».

Ось так було декілька разів у мене і мого тата. Зараз трохи заспокоїлися. Коли це був тільки початок, то було дуже багато всього, дуже багато в українців знімали номери. Це було всюди. Не можна було залишити свою машину без ніякого нагляду. Вища категорія людей, яка є – і бізнесмени, і ті, які працюють у державних сферах, то вони навпаки проти росії, проти цього всього, що відбувається, підтримують нас, але їх меншість».

Різниця в менталітетах

Ділячись думками про життя за кордоном, вимушені мігранти з України говорять про різницю у менталітетах. Багатьом українцям важко інтегруватися у нове суспільство саме через ментальні відмінності. Про такі труднощі заявляли навіть ті респонденти, які володіють мовою країни перебування.

Жінка, 33 роки, Чернігів ➔ Німеччина: «Це передусім ментальний, культурний аспект. Можна мову не розуміти – ніби знати, але не розуміти, що тобі говорять. І взагалі незвичний уклад життя».

Вимушені мігранти з України характеризують європейців як закритих, консервативних, скромних, стриманих і неемоційних людей. Там «люди правил», кажуть респонденти. Тому українцям, яких завжди описували як дружній, щирий, гостинний і відкритий народ, важко інтегруватися у протилежний цим характеристикам простір.

Жінка, 39 років, Київ ➔ Німеччина: «З психоемоційного погляду важче. Тому що це зовсім інший менталітет, зовсім інші правила. Мабуть, рік з тої дати, коли я виїхала – це найбільше, на що я готова. Мені здається, що більше я просто не витримаю».

Жінка, 32 роки, Одеса ➔ Люксембург: «Мені в Україні подобається, якщо брати конкретно моє життя, мені подобалося саме місто, атмосфера, можливість спілкуватися рідною мовою, менталітет не такий консервативний, не такий строгий. Тут люди правил, вони дуже закриті. Вони гуртуються своїми компаніями, своїми сім'ями, нікого у своє коло не пускають зі сторони. Ми більш відкриті».

Щодо інших ментальних особливостей, то українці звернули увагу на патріархат і високу цінність сім'ї у Македонії, нейтральне та навіть байдуже ставлення до зовнішнього вигляду оточуючих у США та Македонії, помірний темп життя людей у Болгарії та Великій Британії, неохайність у Болгарії. Канадців виділяють як дуже щирі і відкриті. Українці у Польщі говорять про ментальну близькість між поляками й українцями.

Жінка, 32 роки, Гостомель (Київська обл.) ➔ Велика Британія (переклад з російської мови): «Вони не хвилюються, як ми – завтра в нас одне, післязавтра інше, тобто в нас гойдалки, постійні гірки – то дуже багато, то дуже мало. Там все чітко, стабільно, скромно, й тому люди дуже розслаблені, я взагалі, до речі, не бачила якихось нервових. Кричать на дітей там або наші, або африканці. Місцеві взагалі дуже врівноважені, спокійні, у них все добре, вони нікуди не поспішають».

Жінка, 31 рік, Тернопіль → Болгарія: «Просто мені здається, що тут люди такі – вони не переймаються, вони ніколи не спішать. Тут немає такого темпу життя, як у нас. Так, ми постійно кудись біжимо, нам щось треба, ми не маємо, коли лежати, відпочивати, а в них якось так все... Вони ні про що не турбуються, у них так життя йде, тобто вони не заморочуються нічим».

Третина опитаних (33,6%) вказали, що найближчим часом навряд чи зможуть пристосуватися до нової країни, відчуті себе в ній, як вдома, на противагу 49%, які протилежної думки.

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом у приймаючій країні ви стикнетеся з нездатністю пристосуватися до нової країни, відчуті себе в ній, як вдома?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	20,18%
2	12,22%
3	16,65%
4	17,38%
5	11,26%
6	7,41%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	14,89%

Коло спілкування

Коло спілкування респондентів визначається передусім такими факторами: час перебування за кордоном, знання іноземної мови, наявність родичів/друзів/знайомих за кордоном, працевлаштування, активність та активізм. Важливу роль у цьому процесі відіграє й психологічний комфорт, і потреба в комунікації, а також тип темпераменту людей.

Щодо оцінки кола спілкування в Україні та за кордоном переважна більшість респондентів (78,2%) зазначили, що коло їхнього спілкування було кращим в Україні, і лише 6% опитаних вище оцінили своє коло спілкування за кордоном, ніж в Україні.

Оцініть, будь ласка, різні аспекти/умови життя в Україні до повномасштабної війни та в країні перебування для вас особисто: коло друзів, спілкування

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Точно краще в Україні	58,55%
Скоріше краще в Україні	14,38%
Трохи краще в Україні	5,24%
Однаково	15,88%
Трохи краще в країні перебування	2,28%
Скоріше краще в країні перебування	1,9%
Точно краще в країні перебування	1,77%

Логічно, що зі збільшенням тривалості перебування респондентів за кордоном розширюється і їхнє коло спілкування, але це лише у випадку відкритості респондентів та налаштування на активну комунікацію. Також важливим є фактор того, чи планують (і коли планують) респонденти повертатися в Україну.

Респонденти, які не планують повертатися в Україну, більш відкрито комунікують, частіше встановлюють контакти, адже, зокрема, від активної соціалізації залежить їхня успішна адаптація та інтеграція за кордоном.

Респонденти, які радше налаштовані на повернення в Україну, часто обмежуються звичним колом спілкування – родичами/знайомими в Україні та за кордоном, а нові знайомства заводять не так активно.

Коло спілкування часто обмежується україномовними/російськомовними³⁹ людьми – родичами, які перебувають в Україні та/або які прийняли (запросили) за кордон; українцями, які перебували за кордоном. З місцевими мешканцями спілкування зазвичай дещо поверхневе та ситуативне, адже потребує або посередництва знавців обох мов для допомоги в перекладі, або використання застосунків для перекладу, що не завжди сприяє ґрунтовній бесіді й порозумінню. Через недостатній рівень знання іноземної мови респонденти часто соромляться спілкуватися та не поспішають знайомитися з місцевими мешканцями.

Також вибір кола спілкування, де переважають українці, сприяє, за словами респондентів, умовному скороченню дистанції з Україною.

Жінка, 31 рік, Київ ➔ США: «Мої родичі – я з ними спілкуюся. Але я комунікабельна, тому я вже маю багато – я не можу сказати, що це друзі, але це хороші знайомі, з якими я інколи проводжу час, гуляю. Це й українці зокрема. І ти так скорочуєш певну відстань з Україною, спілкуючись із українцями».

Розширення кола спілкування відбувається тоді, коли у респондентів виникає потреба включитися у різні соціальні групи та мережі у процесі облаштування свого життя за кордоном незалежно від того, тимчасового чи більш тривалого. Зокрема, це відбувається, коли люди шукають і влаштовуються на роботу, пробують налагодити власну справу за кордоном, коли діти відвідують місцеві навчальні заклади, є потреба у медичній допомозі тощо. Якісна комунікація та соціальні зв'язки зазвичай позитивно впливають на процес адаптації. І навпаки – потреба у спілкуванні часто стимулює вимушених мігрантів з України шукати можливості працевлаштування чи долучення до різних локальних ініціатив.

Жінка, 31 рік, Тернопіль ➔ Болгарія: «Я тільки тому й пішла на роботу, щоб з кимось спілкуватися, тому що я сиділа вдома, різні думки йшли в голову, не хотілося нічого, і тому, що я не мала, з ким спілкуватися, я все-таки почала шукати роботу, бо не вистачало спілкування. Дуже сильно відчувалося».

Українські вимушені мігранти шукають додаткові канали комунікації у випадку, коли їм не вистачає спілкування з тими, хто залишилися в Україні. Зокрема, про обмежене спілкування із родичами/друзями/сусідами говорили респонденти, які виїхали з окупованих частин України. Причину вони пояснюють тим, що це спілкування дуже поверхневе через небажання

³⁹ Залежно від того, носієм якої мови – української чи російської – є респондент.

нашкодити тим, хто залишилися в окупації (припускаємо, що причина полягає у тому, що ці розмови не є конфіденційними і можуть прослуховуватися окупантами).

Чоловік, 59 років, Маріуполь → Велика Британія (переклад з російської мови): «Спілкуємося у Великій Британії і з сусідами, і в магазинах, і на курсах. А в Україні якщо йдеться про тих, хто в Маріуполі... тут у телефонних розмовах треба говорити дуже обережно й загальними фразами, щоби не нашкодити їм».

Навіть якщо респонденти знають іноземну мову на належному рівні, подекуди вони все одно уникають спілкування з іноземцями, тому що вважають, що їм складно порозумітися, і всі теми українців так чи інакше зводяться до теми війни.

Жінка, 22 роки, Київ → Бельгія: «Я не хочу [спілкуватися з бельгійцями] насправді, бо мені здається, що не зрозуміють мене люди нормально все одно. У мене всі розмови зводяться так чи інакше до війни».

Долучення до активностей приймаючого соціуму

Респонденти, які мають бажання та фінансову спроможність, активно використовують можливості приймаючих країн: відвідують місцеві культурні заклади та події, заклади спортивної інфраструктури, подорожують. Це дає змогу, з одного боку, краще інтегруватися у місцевий соціум, а з іншого, за словами респондентів, відволіктися від думок про війну та роздумів про своє майбутнє.

Досить відчутною є різниця в дискурсах щодо оцінки можливостей та інфраструктури за кордоном серед людей, які виїхали із великих міст України та із малих міст чи сіл: другі менше звикли до розвиненої культурної чи спортивної інфраструктури, широкого вибору культурних подій, більше акцентують власне на можливостях, які дає закордон їм та їхнім дітям. І це може бути вагомим фактором для них при прийнятті рішення щодо свого майбутнього.

Жінка, 42 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) → Чехія: «По цілому Брно різних басейнів для дітей дуже багато. Можна ходити, вчитися, є спеціальні гірки для дітей. Тенісні корти біля нас є. Ми дітей могли привести і показати... Зоопарк недалеко».

Респонденти, які не мають фінансової спроможності оплачувати дозвілля, використовують так звані соціальні квитки на відвідування культурних заходів. Але часто, навіть маючи можливість, респонденти відмовляють собі у відвідуванні культурних подій або не можуть отримати задоволення від них через мовний бар'єр.

Жінка, 42 роки, Харків → Німеччина: «Ми ж не можемо піти в кіно, бо ми нічого не розуміємо».

Водночас респонденти зазначають, що зараз у різних країнах почали активніше відкриватися українські культурні заклади – бібліотеки, культурні центри тощо, вистави та фільми інколи дублюються українською мовою. Це зі свого боку сповільнює асиміляцію українців за кордоном.

 Жінка, 32 роки, Одеса ➔ Люксембург: «До речі, тут відкрили українську бібліотеку, є багато книжок українською мовою для дорослих і дітей, і я час від часу ходжу у неї, беру книжки читати українською мовою. Часто є оголошення для українців, що якась вистава може проходити, курси танцювальні чи мовні, вони допомагають вивчати французьку, люксембурзьку мови. Соціальні івенти, на кшталт книжкового або літературного клубу. Досить активно організація себе веде. Тобто є що тут робити українцям. На вихідних у кіно бувають сеанси українською з французькими субтитрами. Для дітей вони дуже багато чого роблять, для батьків, для їх адаптації».

Частина респондентів свідомо відмежовуються від різних дозвіллевих і відпочинкових активностей, оскільки мають відчуття провини за те, що втекли від війни і знаходяться у мирній країні, на відміну від багатьох співвітчизників.

 Жінка, 22 роки, Київ ➔ Бельгія: «Мені не хочеться ходити на якісь такі заходи через почуття вини, якось я собі не можу дозволити, що я буду танцювати, а в мене в країні війна».

Перебуваючи за кордоном, окремі респонденти користуються можливістю подорожувати як у межах приймаючої країни, так і за її межами. Це зазвичай ті респонденти, які були активними туристами ще до війни, а також ті, які поїхали за кордон з дітьми. Так вони створюють дітям певне різноманітне дозвілля, відволікають від думок про війну, дім, рідних і друзів, які залишилися в Україні.

Респонденти звертають увагу на те, що зазвичай за кордоном зовсім нескладно знайти церкву, де літургії відбуваються українською. І для респондентів відвідування церкви за кордоном є важливою подією у структурі дозвілля. Можливо, для них ця практика є частиною незмінної традиції, принесеної з України й інтегрованої у теперішнє життя в новому і незнайомому соціумі.

 Жінка, 32 роки, Одеса ➔ Люксембург: «Ще тут активне релігійне життя, бувають служби для українців українською мовою, і сюди реально приходять українці».

 Жінка, 37 років, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Канада: «В українську церкву ми ходимо щонеділі, там також зустрічаємося з українцями».

Також, відвідуючи церкву, є висока ймовірність розширити коло спілкування, завести нові знайомства з українцями та українками, які перебувають за кордоном вже певний час, а відповідно – отримати нову цінну інформацію, вирішити труднощі, знайти нові можливості. Також при церквах часто відбуваються акції, благодійні події та культурні заходи, які сприяють інтеграції вимушених мігрантів і до організації та проведення яких вони активно долучаються.

5.9. Очікування щодо завершення війни і відновлення України

Результат завершення війни

Більшість українців за кордоном не розглядають завершення війни без перемоги України: учасники дослідження говорять, що вона має закінчитися на умовах нашої держави. Водночас перемогу респонденти трактують по-різному. 48,9% опитаних за кордоном вважають, що повномасштабна війна в Україні закінчиться поверненням всіх наших окупованих територій до кордонів 1991 року.

Жінка, 30 років, Київ → Німеччина: «Якщо казати про мої бажання, то звісно, я вважаю, що ми маємо назад відвоювати Крим. Тобто ми маємо повернутися до кордонів 91-го року. Це однозначно. Питання в тому, як це робити. Можливо, логічніше було б спочатку повернутися на кордони 23 лютого 2022 року, потім повернути весь Донбас, а потім – вже Крим. І не факт, що воєнним шляхом, щоб не покласти купу людей. Можливо, шляхом переговорів. Тобто я наразі не розумію, як для нас це краще зробити».

Серед українців, які сподіваються на повернення всіх окупованих територій до кордонів 1991 року, частка тих, хто точно НЕ планують повертатися в Україну навіть ПІСЛЯ завершення війни, становить 3,6%. Натомість тих, хто очікують такого самого результату повномасштабної війни, але розглядають повернення додому ПІСЛЯ її завершення, у сім разів більше – 26,2%. Тобто серед респондентів, які точно НЕ повернуться в Україну навіть ПІСЛЯ завершення війни, суттєво менше прихильників найоптимістичнішого варіанта завершення війни.

Дещо іншою є ситуація серед тих респондентів, які у той чи інший час планують повертатися в Україну. Зокрема, за умови повернення усіх окупованих територій у чотири рази зростає частка бажаючих повернутися додому – 10,1% (ДО завершення війни) на противагу 40,3% (ПІСЛЯ завершення війни). Це свідчить про те, що саме результат війни матиме неабиякий вплив на бажання українців повертатися із-за кордону.

Україна поверне всі свої окуповані території до кордонів 1991 року	ДО завершення війни	ПІСЛЯ завершення війни
Точно НЕ повернуться	26,2%	3,6%
Радше НЕ повернуться	38,7	21%
Радше повернуться	25	35,1%
Точно повернуться	10,1%	40,3%

12% опитаних вважають, що Україна поверне всі свої території, окуповані після 24 лютого 2022 року. Однією з імовірних причин такого сценарію, зі слів респондентів, є символічне значення Криму для росії, тому «його так просто не віддадуть». 8,8% респондентів зазначили, що Україна поверне лише частину своїх територій, окупованих після 24 лютого 2022 року.

Чоловік, 33 роки, Київ → Німеччина: «Мабуть, все-таки повернення на кордони 23 лютого. Бо якщо навіть нам вдасться прорватися до Донецької і Луганської областей, то я не думаю, що все так просто буде з Кримом. Мені чомусь здається, що для росії Крим дуже символічний. Можливо, вони навіть готові віддати Схід, але Крим – це сакральна тема».

Чверть респондентів (24,9%) не називають конкретних сценаріїв завершення війни. Українці не мають надії, що війна завершиться після смерті Володимира Путіна чи інших людей, які виступили за повномасштабне вторгнення в Україну, оскільки ми воюємо з населенням росії, а не окремими лідерами. Деякі респонденти вважають, що війна може перерости у заморожений конфлікт, а дехто уже просто зневірився і сподівається на диво.

Жінка, 39 років, Київ → Німеччина: «Мені здається, що повинно статися якесь просто диво, щось неочікуване, непередбачуване. Інакше я вже не вірю в те, що вона просто припиниться. Я не вірю в те, що ця людина – чи хто там керує в росії – що вона зупиниться. Тому сподіваюся тільки на якесь диво чи чого ми там не розуміємо, не знаємо, що щось має статися. Звичайно, вірю в те, що закінчиться нашою перемогою. Але як це все буде оформлене – чи буде саме як перемога, чи якось по-іншому – цього я уявити не можу. Важко це уявити. Перемога – це припинення обстрілів, виведення військ. Звичайно, є думки, що може бути заморожений конфлікт».

Частка тих, хто на момент опитування вважають, що Україна не зможе повернути жодні окуповані території чи втратить додаткові території, невелика – 2,6% та 2,9% відповідно. Показово, що зазначені сценарії респонденти, які точно НЕ планують повертатися навіть ПІСЛЯ завершення війни, обирали значно частіше, ніж ті, хто точно повернуться в Україну. Зокрема, серед тих, хто не мають намірів повертатися, варіант «Україна не зможе повернути жодні окуповані території на момент опитування» обирав кожен 10-й опитаний, серед тих, хто точно повернуться – лише 2,1%; варіант «Україна втратить додаткові території» – 14,5% та 0,6% відповідно.

Серед тих людей, які точно НЕ планують повертатися в Україну навіть ПІСЛЯ завершення війни, більша частка тих, хто налаштовані песимістичніше щодо результату війни.

Зокрема, варіант розвитку подій, коли Україна не зможе повернути жодні окуповані станом на літо 2023 року території, обирав кожен 10-й із цієї підвибірки (9,8%). Натомість серед тих, хто не планують повертатися в Україну ДО завершення війни, але не відкидають такої можливості ПІСЛЯ війни, удвічі менше (4,5%).

А серед тих респондентів, які вважають, що Україна втратить додаткові території, різниця є ще більше вираженою між тими, хто НЕ планують повертатися в Україну незалежно від результату завершення війни, і тими, хто розглядають повернення додому ПІСЛЯ завершення війни: 14,8% на противагу 5,1%.

Тобто чим песимістичніший сценарій завершення війни, тим більша різниця між тими, хто взагалі НЕ планують повертатися в Україну, і тими, хто можуть змінити рішення залежно від розвитку подій.

Кожен п'ятий українець за кордоном (24,9%) не зміг дати відповідь на запитання, чим закінчиться повномасштабна війна в Україні.

Люди, які вірять у перемогу України, наголошують на ціні, яку ми кожного дня платимо за неї. Великі людські жертви на війні, на думку окремих респондентів, знецінюють перемогу, оскільки тих, кого втратили, уже не повернеш.

Жінка, 31 рік, Херсон → Грузія: «Звичайно, що перемога буде на нашому боці, але коли це буде і якою ціною... Як би сумно це не виглядало, але переможців і переможених не буде. Тому що загинула велика кількість людей. Повернення до кордонів 1991 року – це, звичайно, плюс, але ніхто не поверне нам людей. Коли повернуть всі кордони, коли скасують воєнний стан – це перемога».

Чим, на вашу думку, закінчиться повномасштабна війна в Україні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

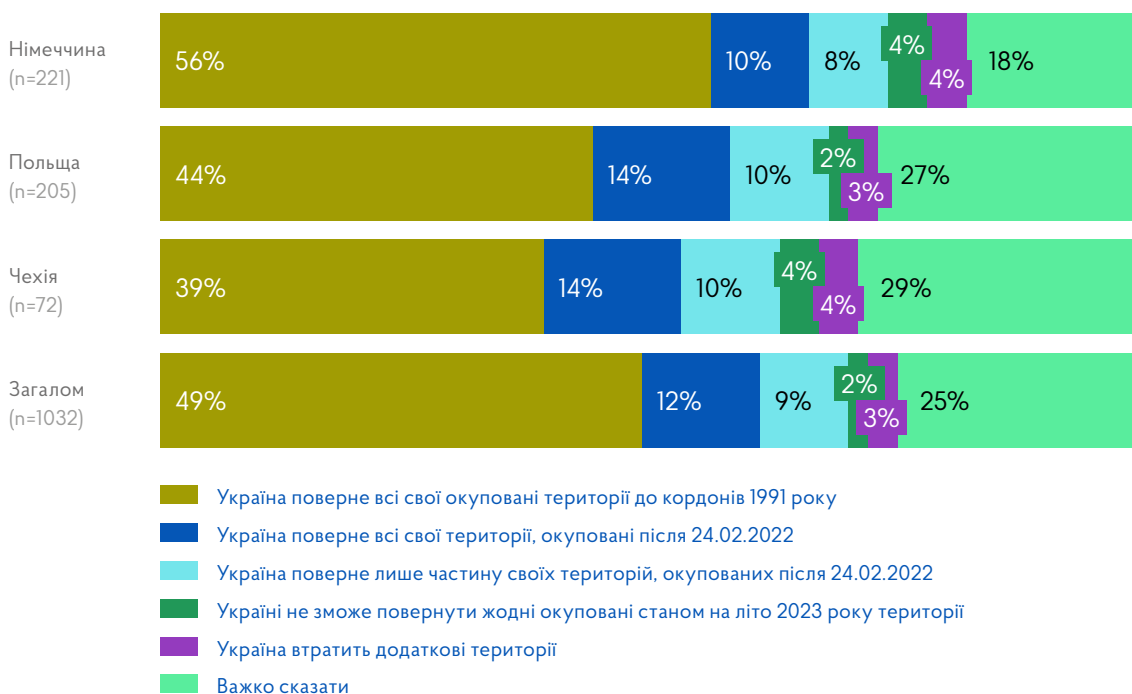
Україна поверне всі свої окуповані території до кордонів 1991 року	48,93%
Україна поверне всі свої території, окуповані після 24 лютого 2022 року	11,96%
Україна поверне лише частину своїх територій, окупованих після 24 лютого 2022 року	8,79%
Україна не зможе повернути жодні окуповані станом на літо 2023 року території	2,6%
Україна втратить додаткові території	2,85%
Важко сказати	24,87%

«Повернення усіх українських територій до кордонів 1991 року» є найбільш поширеним сценарієм для учасників дослідження з усіх регіонів України. Чим гірший для України сценарій завершення війни, тим меншою є частка його прихильників.

	Київ	Північ	Захід	Центр	Південь	Схід
Україна поверне всі свої окуповані території до кордонів 1991 року	46,6%	40,4%	58,8%	49%	51,1%	47,4%
Україна поверне всі свої території, окуповані після 24 лютого 2022 року	14,4%	15,2%	7,8%	13,6%	12,1%	10,4%
Україна поверне лише частину своїх територій, окупованих після 24 лютого 2022 року	15,3%	12,1%	2%	10,2%	7,6%	8,3%
Україна не зможе повернути жодні окуповані станом на літо 2023 року території	0,8%	2%	3,9%	2,7%	3,4%	1,7%
Україна втратить додаткові території	1,7%	0%	2,9%	2%	3%	4,8%
Важко відповісти	21,2%	30,3%	24,5%	22,4%	22,7%	27,3%
Загалом	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Якщо вимірювати оптимізм настроїв опитаних українців вірою у повернення Україною своїх міжнародно визнаних кордонів 1991 року і у повну деокупацію, то найбільш оптимістично налаштовані ті, які перебувають у Німеччині (55,7%), а найменш – у Чехії (38,2%). При

цьому слід зауважити, що така різниця зумовлена не різним баченням інших можливих варіантів завершення війни (вони в розрізі країн перебування майже не відрізняються), а насамперед різницею в кількості тих, хто не змогли відповісти: у Німеччині таких 18,4%, тоді як у Чехії – 29,4%.

ДП1. Чим, на Вашу думку, закінчиться повномасштабна війна в Україні? (одна відповідь)

Терміни завершення війни

Складним є питання прогнозування терміну завершення війни. Українці за кордоном досить стримані у часових прогнозах. Так, лише кожен п'ятий очікує завершення війни до весни наступного року (8,6% – восени 2023 року та 11,2% – взимку 2023–2024 року). Упродовж весни-осені 2024-го завершення війни очікує понад третина опитаних (14,4% – навесні, 12,9% – влітку та 10,2% – восени). Більша частина респондентів припускають, що війна може не завершитися й у наступному році: 18,3% очікують її завершення до весни 2025 року, а 24,4% – ще пізніше.

Чоловік, 29 років, Київ → Польща: «100% впевнений, що закінчиться нашою перемогою. Я не дуже оптимістичний, що це закінчиться скоро. Сподіваюся, що у найближчі два роки».

Коли найімовірніше, на вашу думку, повністю закінчиться повномасштабна війна в Україні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Восени 2023 року	8,58%
Взимку 2023–2024 року	11,17%
Навесні 2024 року	14,39%
Влітку 2024 року	12,94%
Восени 2024 року	10,22%
Взимку 2024–2025 року	18,27%
Ще пізніше	24,43%

У баченні строків завершення війни більш оптимістичними є українці в Чехії: понад половина (52,9%) припускають, що війна завершиться до осені наступного року, ще 4,4% – восени 2024-го, 42,7% – взимку 2024–2025 року або пізніше. Натомість українці у Німеччині є найменш оптимістичними щодо термінів завершення війни: лише 43,4% очікують завершення війни до осені наступного року, 10,1% – восени 2024-го та 46,5% – зимою 2024–2025 року або пізніше.

Залежно від територіального походження найоптимістичнішими у цьому питанні є жителі Півдня та Заходу України. Частка тих, хто очікують завершення війни уже восени цього року, серед них є дещо більшою, ніж серед представників інших регіонів – 11,3% (Північ) та 10,8% (Захід) проти 8,3% (Схід), 7,5% (Центр), 7,1% (Північ) та 5,1% (Київ). Найпесимістичнішими у прогнозах завершення війни виявилися респонденти з Півночі – третина з них (33,3%) вважає, що війна не завершиться навіть до зими 2024–2025 року, а ще пізніше. Із Заходу таких 28,4%, Сходу – 27,7%, Києва – 24,6%, Півдня – 19,3%, Центру – 18,4%.

	Київ	Північ	Захід	Центр	Південь	Схід
Восени 2023 року	5,1%	7,1%	10,8%	7,5%	11%	8,3%
Взимку 2023–2024 року	10,2%	7,1%	14,7%	10,9%	12,9%	10,7%
Навесні 2024 року	14,4%	11,1%	13,7%	15%	15,5%	13,5%
Влітку 2024 року	10,2%	8,1%	16,7%	20,4%	12,5%	10,7%
Восени 2024 року	14,4%	15,2%	2,9%	7,5%	13,3%	8,3%
Взимку 2024–2025 року	21,2%	18,2%	12,7%	20,4%	15,5%	20,8%
Ще пізніше	24,6%	33,3%	28,4%	18,4%	19,3%	27,7%
Загалом	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Українці, які не планують повертатися додому, досить обережні у часових прогнозах завершення війни. Саме серед цих респондентів найбільше тих, хто вважають, що війна триватиме і у 2025 році: серед тих, хто не планують повертатися ДО завершення війни, таких 35,7%, серед тих, хто не мають намірів повертатися і ПІСЛЯ завершення війни – 50,8%.

Перспективи відновлення

Досить стриманими є настрої українців за кордоном щодо повоєнних перспектив відновлення і гарантій безпеки. Так, у швидке відновлення, отримання гарантій безпеки і подальший активний розвиток вірять 14,3% опитаних за кордоном, тоді як діаметрально протилежне бачення – відновлення буде тривалим і Україна не отримає гарантій безпеки – мають 22,2% респондентів.

Якщо порівняти проміжні варіанти розвитку подій – тривале відновлення з гарантіями безпеки та швидке відновлення без гарантій безпеки, то переважна більшість українців за кордоном схильються до першого з них (44,1%), тоді як другий вважають найімовірнішим лише 4,3%. Слід зазначити, що 15,1% опитаних не змогли спрогнозувати, яким буде розвиток подій після війни.

Серед тих, хто сказали, що точно повернуться в Україну (незалежно від того ДО чи ПІСЛЯ завершення війни), найбільше прихильників тривалого відновлення з необхідними гарантіями безпеки.

Серед тих, хто НЕ планують повертатися в Україну ДО завершення війни, частка тих, хто прогнозують тривале відновлення з необхідними гарантіями або ж тривале, проте без необхідних гарантій – 36,6% та 35,1% відповідно. Водночас більшість українців, які НЕ мають намірів повертатися на Батьківщину навіть ПІСЛЯ завершення війни, вважають, що відновлення України буде досить тривалим, і вона НЕ отримає необхідних гарантій безпеки.

Найбільш оптимістичний сценарій «Україна швидко відновиться, отримає необхідні гарантії безпеки, надалі активно розвиватиметься» частіше називали ті, хто мають ті чи інші наміри повертатися в Україну (або ДО, або ПІСЛЯ завершення війни). Найбільше оптимістів із Заходу України – кожен п'ятий (21,6%) вважає цей сценарій найвірогіднішим для відновлення України.

Який сценарій, на вашу думку, є найбільш вірогідним для України після повномасштабної війни?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

Україна швидко відновиться, отримає необхідні гарантії безпеки, надалі активно розвиватиметься	14,32%
Відновлення України буде досить тривалим, проте вона отримає необхідні гарантії безпеки	44,09%
Україна швидко відновиться, проте НЕ отримає необхідні гарантії безпеки	4,31%
Відновлення України буде досить тривалим, вона НЕ отримає необхідні гарантії безпеки	22,15%
Важко сказати	15,13%

Також простежуються певні відмінності бачення повоєнного розвитку України у розрізі країни перебування респондентів. Так, серед українців у Німеччині дещо менше тих, хто як найбільш імовірний розглядають найгірший сценарій – тривале відновлення без гарантій безпеки (18,4%), але порівняно більше тих, хто схильються до проміжного варіанта – швидке відновлення без гарантій безпеки (8,3%). Серед опитаних у Чехії порівняно більше

прихильників як найоптимістичнішого сценарію – швидке відновлення з гарантіями безпеки і подальшим активним розвитком (17,7%), так і найпесимістичнішого – тривале відновлення без гарантій безпеки (26,5%). Також серед них найменше тих, хто вважають найбільш імовірним тривале відновлення України з отриманням гарантій безпеки (33,8%).

Д13. Який сценарій, на Вашу думку, є найбільш вірогідним для України після повномасштабної війни? (одна відповідь)

Дехто зазначив, що тривалість відновлення України залежатиме від тривалості війни. Тобто чим довше йтиме війна, тим довшим буде відновлення. А хтось вважає, що для якісної відбудови України необхідна зміна поколінь.

Жінка, 37 років, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ Канада: «Залежно від того, скільки часу триватиме цей конфлікт. Зараз вже і так непогано тримаються люди і та сама економіка. Не можна сказати, що все занепало. Не знаю, на все час».

Жінка, 33 роки, Чернігів ➔ Німеччина: «Я думаю, що покоління має змінитися, тобто це нешвидкий процес».

Оцінюючи процеси в Україні з-за кордону як передумови для майбутнього відновлення українці вважають, що на Батьківщині уже відбулися позитивні зміни. Йдеться і про зміни у сфері політики, і зміну на краще самих людей. Серед позитивного є місце і реформам в Україні.

Чоловік, 37 років, Київ ➔ Польща: «Є зміни в кращу сторону, але вони на тлі страшних травм, яких завдано і суспільству, і кожній людині. Тому тут комплексний вплив».

Чоловік, 33 роки, Заліщики (Тернопільська обл.) ➔ США: «Я думаю, що зміни вже почалися, бо тут є українські новини, інтернет. Ми дивимося всі новини зранку, ввечері. Я дивлюся, що оподаткування інакше, судові реформи, все інакше вже, починаються зміни. Я розумію, що вони не можуть змінитися так за один день. Була дуже велика корупція, яка розвивалася 30 років, і це все знищити за такий короткий період часу неможливо. Але я думаю, що все одно воно зміниться і буде тоді краще, воно вже міняється, йде до кращого».

Водночас респонденти згадують і про негативні сторони – нечесне волонтерство, вкорінену корупцію та кумівство, бюрократію, зростання агресії серед українців. Проте ці речі під час війни, на думку респондентів, не є пріоритетними. Тому на них суспільство просто закриває очі.

Чоловік, 33 роки, Київ ➔ Німеччина: «Всі ми живемо в мильних бульбашках. Я можу казати тільки за своє оточення, я не знаю настроїв більшості українців. Мені здається, як у нас було багато бюрократії, корупції, кумівства – так воно і залишається. Але зараз сприйняття цінностей, мабуть, більше зсунулося з усього того, що я перелічував, на просування України у війні, і на це просто закриваються очі. Мені дуже хочеться, щоб покарали і посадили багатьох винних. Якщо коротко відповідати – мені здається, що все тільки погіршилося».

Деякі респонденти вказували на те, що у межах своєї роботи в Україні уже долучені до відбудови своєї держави, хтось планує використати для цього здобутий досвід за кордоном, а хтось сподівається на міжнародну підтримку.

Жінка, 32 роки, Одеса ➔ Люксембург: «Цей досвід, який я маю тут, можна використати в Україні. Я його можу використати для роботи у приватному секторі, але також можна використати і в державному, в регуляторному секторі. Тому що в нас законодавство в цій сфері розвивається, це протидія відмиванню коштів і спонсоруванню тероризму. І ця сфера є і буде розвиватися. У Європі дуже багато приймається нових директив і актів. Відповідно Україна буде йти хвостиком. І те, що вже тут імплементовано і реалізовано, Україна тільки буде в майбутньому впроваджувати. Це перспективна сфера на майбутнє».

Жінка, 42 роки, Мелітополь ➔ Німеччина: «Маємо надію на відновлення економіки за рахунок вливання коштів, відновлювальної стратегії, яку зараз там прописують, за рахунок вступу в ЄС, що забезпечить зміни законодавства».

Про що вимушені мігранти з України говорять з острахом

Попри те, що більшість українців за кордоном вірять у перемогу України у повномасштабній війні, розуміють труднощі, з якими доведеться стикнутися державі та людям для її відновлення. Зокрема, учасники інтерв'ю озвучували такі побоювання:

Безпекові. Українці зазначили, що навіть вихід на кордони 1991 року не гарантує відсутності загрози для України з боку росії. Ба більше, для 37,1% опитаних ризик того, що навіть після

закінчення війни з часом росія знову може напасти на Україну, зменшує бажання повертатися із-за кордону. Також українці, знаючи досвід протікання антитерористичної операції (АТО), побоюються замороженого конфлікту.

Чоловік, 49 років, Київ ➔ Польща: «На жаль, навіть вихід на кордони 1991 року нічого не гарантує. Тобто ми вийдемо на кордони, а обстріли будуть продовжуватися. Таке моє бачення, що проблема — в самій росії. Тому я не бачу точки перемоги. Це можливо, коли буде різка зміна влади в росії — настільки різка, що це фактично буде якесь інше державне утворення».

Чоловік, 65 років, Слов'янськ ➔ Велика Британія: «Вона [перемога] тільки на наших умовах може відбутися, іншого вибору в нас просто немає. Тобто ніяких оцих заморожувань, переговорів чи якогось ОРДЛО — такого бути не може, тому що це тимчасово, і все це буде дуже небезпечно».

Економічні. У цьому аспекті респонденти говорять про ймовірно низьку заробітну плату в Україні після завершення війни, відсутність пропозицій на ринку праці, ризики для бізнесу, зруйновані міста і проблему з житлом для тих, хто його втратили через війну.

Чоловік, 24 роки, Маріуполь ➔ Швейцарія: «Навіть якщо вони дадуть мені якесь житло — це ж не назавжди. І максимум, що вони мені можуть зараз дати — це якийсь кредит на відкриття бізнесу. Але це великий ризик — ти береш кредит, бізнес не пішов, і ти залишаєшся з кредитом і тимчасовим житлом. Але я ще подивлюся, що буде з економічного боку в Україні».

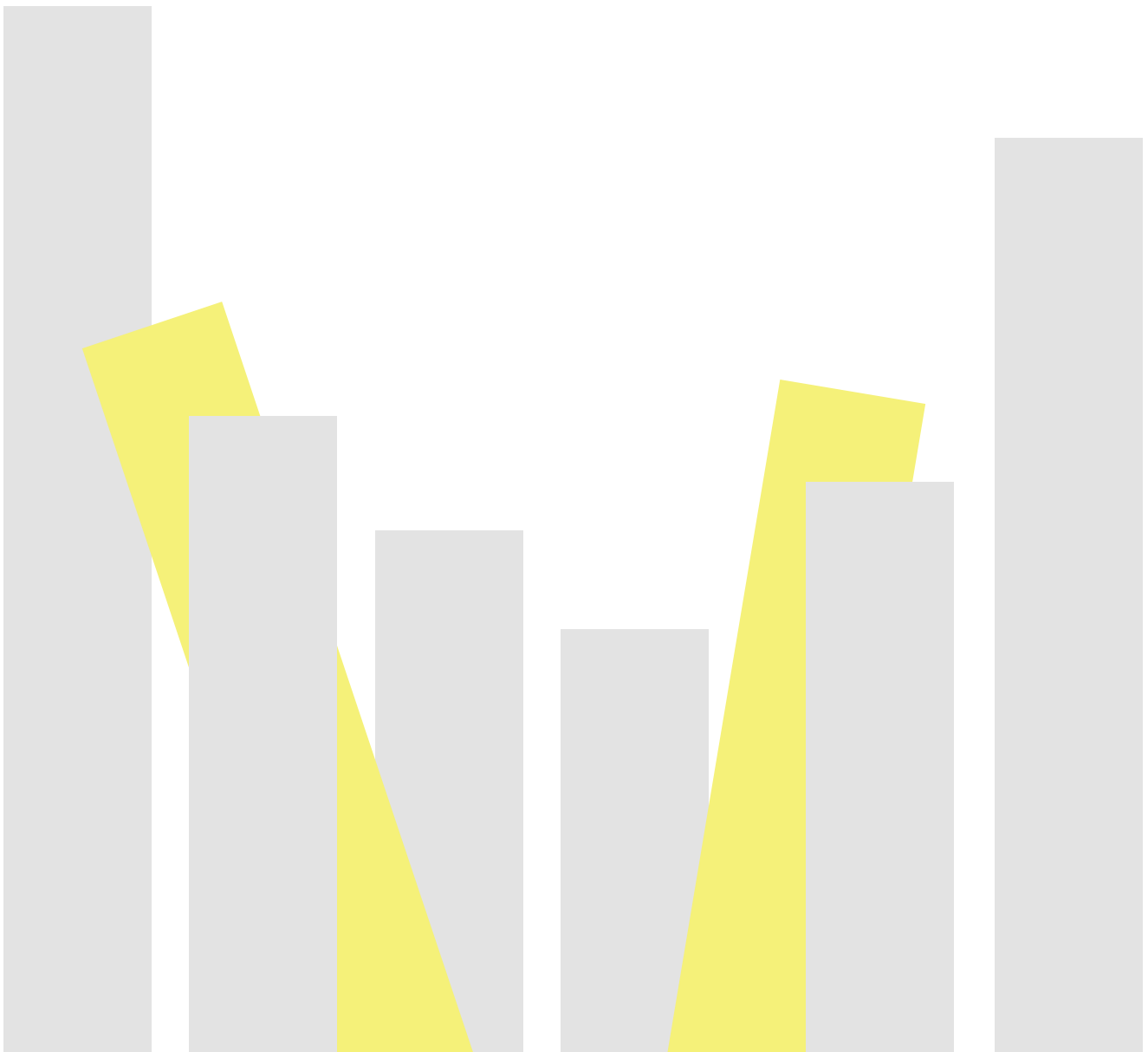
Жінка, 39 років, Ірпінь (Київська обл.) ➔ Франція: «Чесно скажу, я просто думаю, що буде дуже важко в Україні жити. Навіть якщо закінчиться війна, економічно у нас буде важко. Ми то вже дорослі, а для дітей яке буде майбутнє? Тут і небезпека з боку росії, і проблема з роботою, і те, що вони все руйнують, дуже багато треба відбудовувати».

Соціальні. З одного боку, йдеться про проблему реінтеграції військових у суспільство, а з іншого — про становище сімей загиблих на війні.

Жінка, 31 рік, Чернівці ➔ Канада: «В Україні нестабільно було до війни, а після війни буде ще гірше. Війна рано чи пізно закінчиться, але мені здається, що після війни почнеться ще гірша ситуація, тому що дуже багато скалічених людей. Людей, які прийшли з фронту, людей, які повернуться з-за кордону, сімей, які залишилися без татів, мам, батьків, дітей, і вони ще почнуть мститися, вони будуть злі. Мені здається, що в Україні після війни буде не дуже гарна ситуація. Плюс ті, хто воювали, то це взагалі інакші люди. Якщо хтось був у прифронтових зонах, у них були якісь поранення або те, що вони бачили — це дуже впливає на психіку, і мені здається, що це ще буде не один рік і не одне десятиліття позначатися на наших сім'ях. Я вважаю, що дуже багато часу потрібно на відновлення».

Розділ 6

Концепція державної політики щодо повернення вимушених мігрантів до України

Дослідження перспектив повернення вимушених мігрантів до України показало потребу в розробці комплексу заходів задля повернення декількох мільйонів громадян України додому. Ця Концепція містить опис проблем і можливі шляхи їх розв'язання, зокрема в площині формування нової політики, запобігання масовому виїзду та спеціальних заходів щодо повернення вимушених мігрантів, і може бути використана при розробці політики з повернення вимушених мігрантів.

Опис проблем політики

Ідея того, що масовий виїзд громадян України за кордон та їх постійне там проживання є проблемою для України, безпосередньо пов'язана із загрозою існування України як держави. Війна з росією потребує залучення значних фінансових і людських ресурсів. Навіть у разі завершення бойових дій у короткостроковій перспективі російська загроза зберігатиметься у середньо- і довгостроковій перспективах. При цьому післявоєнна економіка потребуватиме значних інтелектуальних і трудових ресурсів для відновлення. Слабка ж економіка воєнного або післявоєнного часу, ймовірно, призведе до зменшення здатності України до відбиття нового російського нападу та спроможності України щодо повернення тимчасово окупованих територій. Крім цього, чим слабша економіка України, тим більша залежність від закордонної допомоги. Отже, для України важливим є повернення мільйонів своїх громадян додому. До цих досить інструментальних міркувань можна додати інші, наприклад ціннісні, емоційні або міркування про природу зв'язку національної держави зі своїми громадянами та членами своєї нації тощо. Так чи інакше повернення своїх громадян є для України важливим завданням у багатьох вимірах. **Проблемою політики в цьому контексті є те, що українці виїхали за кордон і не повертаються в Україну.** Це загальна проблема, яку можна деталізувати, розклавши на більш конкретні проблеми. Іншими словами, українські вимушені мігранти прийняли рішення виїхати з України та не ухвалюють рішення про повернення до неї через велику кількість причин різного характеру. Ці причини можна вважати проблемами, які має розв'язати держава у межах політики з повернення вимушених мігрантів.

Першою групою проблем політики є рішення про виїзд. Вимушені мігранти вирішили поїхати за кордон, а не залишатися в Україні. Дослідження показало, що 38% вимушених мігрантів розглядали варіант залишитися в Україні у більш безпечних регіонах. За оцінкою ООН, кількість вимушених мігрантів з України становить 6 млн, тобто щонайменше 2,3 млн українців могли просто не виїхати за кордон, зменшуючи обсяг демографічних втрат. Глибинні інтерв'ю показали, що люди, які виїжджали, особливо в перші дні після початку вторгнення, боялися невідомого майбутнього. Водночас соціологічне кількісне опитування конкретизувало ці побоювання, показавши, що рішення про виїзд за кордон приймалося під впливом переважно безпекових і соціально-економічних причин.

Серед безпекових причин для виїзду були такі⁴⁰:

1. періодичне зростання рівня небезпеки;
2. нерозуміння масштабу воєнних дій і подальшого розвитку подій на фронті;
3. страх за життя через воєнні дії близько до населених пунктів (до лінії розмежування*);
4. загроза окупації;
5. досвід життя в окупації;
6. страх через ракетні обстріли;
7. побоювання, що лінія фронту посунеться і будуть окуповані нові території України;
8. побоювання техногенної катастрофи;
9. побоювання замороженого конфлікту*;
10. страх, що росія завжди становитиме загрозу для України;
11. відсутність чіткого плану щодо виїзду із зони підвищеної небезпеки, виїзд туди, куди була можливість і де було більш безпечно*.

Серед економічних причин для виїзду були такі:

1. втрата доходу, закінчення фінансових заощаджень/накопичень;
2. неможливість виконувати фінансові зобов'язання (сплачувати кредити, іпотеку, орендувати житло, утримувати родичів);
3. зростання цін і зниження купівельної спроможності*;
4. недоліки ведення бізнесу в Україні через недосконале та неадаптоване під реалії воєнного часу законодавство*;
5. нестабільність і надмірні ризики для відкриття або відновлення бізнесу*;
6. ризики в залученні кредитів та інвестицій, пов'язані з війною*;
7. потреба часто навчати персонал через звільнення і переїзд*;
8. несприятливі перспективи для розвитку бізнесу в Україні після війни*;
9. втрата роботи, безробіття;
10. відсутність гарантій на збереження робочого місця навіть у короткостроковій перспективі*;
11. нижчий, ніж за кордоном, рівень оплати праці.

40 Цей та інші списки, наявні у Концепції державної політики щодо повернення вимушених мігрантів, засновані на результатах дослідження. Дані могли бути отримані як на основі кількісного опитування, так і глибинних інтерв'ю. Якщо певний фактор заснований лише на глибинних інтерв'ю, без прямого підтвердження (хоча підтвердження може бути непрямим через більш широке запитання) у кількісному опитуванні, ми позначатимемо його зірочкою *. Така ситуація може мати місце через відсутність відповідного запитання або варіанта відповіді – анкета кількісного опитування має обмеження щодо кількості запитань і варіантів відповіді, запитати абсолютно все за одне опитування неможливо. Крім цього, частина запитань і варіантів відповіді є такими, що їх немає сенсу перевіряти через кількісне опитування, натомість вони мають бути отримані саме через глибинні інтерв'ю.

Якщо ж говорити про конкретні причини, чому українці обирали виїзд саме за кордон, а не у відносно безпечні регіони України, то вони були такими:

1. відсутність родичів, друзів, знайомих у безпечних регіонах;
2. уявлення про нижчі, ніж за кордоном, шанси знайти гарно оплачувану роботу чи інші можливості для підробітку в Україні*;
3. уявлення про нижчі, ніж за кордоном, соціальні виплати в Україні*;
4. труднощі у пошуку житла, яке можна було б орендувати, через надвисокий попит та відповідно – підвищення вартості оренди у відносно безпечних регіонах України*;
5. уявлення про утиски російськомовних людей на Заході України та погане ставлення до внутрішньо переміщених осіб зі східних регіонів, які є переважно російськомовними*.

Під впливом цих факторів українці вирішили виїхати за кордон, і це стало проблемою. Однак мільйони людей вже прийняли таке рішення, повернути час назад і переконати їх не виїжджати взагалі не вийде. Тепер цих людей треба переконувати повернутися. Дослідження показало, що вже знаходячись за кордоном, вимушені мігранти приймають рішення про повернення додому або ж подальше перебування за кордоном шляхом порівняння різних аспектів життя в Україні та в країні перебування. Відповідно проблема для України починається в той момент, коли вона програє порівняння з країною перебування. Очевидно програшною для України є безпекова ситуація, зрештою, в країнах перебування не йде повномасштабна війна і не відбуваються постійні обстріли. На жаль, Україна також програє і в деяких аспектах таких сфер життя, як економіка, медичні послуги, освіта, громадська безпека, транспорт, навколишнє середовище тощо.

Переваги економічного характеру за кордоном:

1. більше можливостей для працевлаштування;
2. лояльніші умови праці для висококваліфікованих працівників;
3. більш прозора і справедлива система працевлаштування*;
4. вищий рівень заробітної плати;
5. плюси при веденні бізнесу.

Переваги системи надання медичних послуг за кордоном:

1. безоплатне медичне страхування*;
2. оперативність роботи швидкої медичної допомоги*;
3. оснащеність медичних закладів сучасним обладнанням і висококваліфікований персонал*;
4. політика превентивної медицини*;
5. доступ до медичної допомоги або критично важливих медикаментів, чого не було в Україні під час війни.

Переваги освіти за кордоном:

1. здорова міжособистісна взаємодія дітей із вчителями, яка базується на повазі до учня, врахуванні особливостей кожної дитини, тобто на підході, що у кожній дитині потрібно бачити особистість;
2. профорієнтаційна робота з дітьми, яка починається уже з шостого-сьомого класів за кордоном;
3. наявність помічників для вчителів;
4. безкоштовне матеріальне забезпечення шкіл (зокрема і харчування для учнів);
5. можливість самостійно обирати предмети для вивчення.

Переваги громадської безпеки за кордоном:

1. освітлені вулиці у темну пору доби*;
2. встановлені камери відеоспостереження*;
3. постійне патрулювання вулиць чи інших об'єктів громадського скупчення (шкіл, парків, спортивних комплексів тощо)*.

Переваги транспорту за кордоном:

1. якісні й комфортні транспортні засоби*;
2. якісне дорожнє покриття;
3. чіткий графік роботи громадського транспорту (інтенсивність, дотримання графіка)*;
4. цифровізація транспортної інфраструктури*.

Переваги екологічної політики за кордоном:

1. наявність більшої кількості урн для сортування сміття*;
2. помітно чисті вулиці та парки*;
3. відсутність відкритого ґрунту, відповідно і пилу*;
4. чиста вода*;
5. обов'язкова здача пластикових пляшок для їх переробки*.

Окремо варто виділити ще три більш глибокі та важливі проблеми в Україні:

1. Корупція – українці за кордоном набули досвіду життя без корупції, коли є одні, справедливі правила життя для всіх, а держава та все, що з нею пов'язано, може існувати без додаткових, не передбачених законом стимулів.
2. Інфраструктурні руйнування – системні пошкодження енергетичної, комунальної, житлової інфраструктури на тривалий час зменшують привабливість України як достатньо комфортної країни для проживання.
3. Проблема реінтеграції військових у суспільство – частина респондентів побоюються тривалих наслідків війни, пов'язаних, зокрема, з ПТСР. Це зі свого боку зумовлює

ще глибшу проблему – тривале перебування за кордоном поглиблює світоглядну та психоемоційну дистанцію між тими, хто перебувають за кордоном, і тими, хто знаходяться в Україні.

Звісно, не все за кордоном ідеальне, є багато недоліків та водночас аспектів, які в Україні кращі (про них – далі), однак це не є проблемою політики у цьому контексті. Навпаки труднощі та недоліки життя за кордоном стимулюють українців повертатися додому. А проблемою політики є поступова адаптація українців до закордонного життя, опанування труднощів і дискомфорту проживання у країні їх перебування, поступова соціалізація, працевлаштування, облаштування закордонного життя, а також створення нових сімей у країні перебування.

Ще однією проблемою для повернення українців з-за кордону є відсутність політики у цій сфері (принаймні у публічній сфері про цю політику чи наміри її створити нічого не відомо). Тобто координовані та цілеспрямовані дії з боку держави не відбуваються. А зазначені вище проблеми не розв'язуються і варіанти їх розв'язання не розробляються. Ба більше, окремі дії та заяви представників державних органів радше знижують рівень готовності українців повертатися, аніж стимулюють. Наприклад, про притягнення до відповідальності чоловіків, які виїхали за кордон. Однак все ж не варто забувати і про те, що питання повернення вимушених мігрантів є лише одним із багатьох на порядку денному. Головним завданням для держави є збереження державності. Можливо, для цієї мети такі заяви дійсно потрібні. Іншими словами, повернення вимушених мігрантів – важливий інструмент, однак не самоціль.

Можливі шляхи розв'язання проблем

Формування політики

Перш ніж розглядати варіанти формування, варто розглянути нульову альтернативу політики – політика не формується, а держава не вчиняє жодних дій для повернення вимушених мігрантів до України. В якомусь сенсі цей варіант найдешевший – він не потребує додаткового фінансування. Водночас витрати від впровадження цієї політики мали б компенсуватися вигодами від повернення вимушених мігрантів. Тому ключове запитання полягає в тому, чи може держава впливати на рішення вимушеного мігранта про повернення в Україну? Наразі однозначно відповісти на це запитання непросто. Будь-яким соціальним наукам досить складно давати точні прогнози з огляду на складність і багатовимірність суспільства загалом і кожної людини зокрема. Проведене дослідження щодо вимушених мігрантів показало, що принаймні частина факторів, що зумовлюють повернення вимушених мігрантів, є такими, на які держава може (позитивно або негативно) вплинути. Тому цю нульову альтернативу не можна остаточно ні відкинути, ні прийняти як достатньо обґрунтовану. Подальші дослідження, зокрема поведінки вимушених мігрантів за умови впливу на них різних факторів, можуть дати змогу зробити більш глибокий аналіз сили та вартості впливу різних альтернатив політики та зрозуміти, наскільки привабливою є нульова та інші альтернативи.

Для того щоб впроваджувати політику, потрібні щонайменше межі її впровадження та відповідальна за це інституція. Основою для політики щодо повернення вимушених мігрантів має бути документ програмного характеру (наприклад, стратегія або державна цільова програма), де будуть зазначені цілі, зміст (заходи), політики, індикатори виконання, часові межі, обсяг і джерела фінансування, відповідальні за це органи. Важливою частиною такого програмного документа має бути також план законодавчих змін. Цей програмний документ

і його складові частини мають формуватися із залученням різних стейкхолдерів, за результатами громадського обговорення.

Стратегія повернення вимушених мігрантів може допомогти розв'язати ще одне важливе завдання, а саме зіграти ключову роль у відбудові України. Річ у тім, що багато громад, особливо на Сході та Півдні України, зазнали зменшення кількості свого населення як внаслідок фізичного знищення російською армією, так і масового виїзду за кордон. А дослідження показало, що лише половина мешканців Сходу планують повернутися додому навіть після завершення війни. Тобто крім загальної демографічної кризи, деякі населені пункти відчули цю кризу особливо гостро. Її можна дещо зменшити завдяки спланованому поверненню вимушених мігрантів в Україну, більш плановому розподілу їх по регіонах із можливістю стимулювання до повернення у пріоритетні громади.

Ще одним важливим фокусом стратегії має бути молодь – діти і молодше покоління. Дослідження показало, що чим молодше вимушений мігрант, тим менша схильність повернутися до України.

Ми не пропонуємо вичерпний перелік конкретних заходів такої стратегії, оскільки не проводили окремі консультації зі стейкхолдерами та не ставили собі за мету розробити фінальний варіант цього документа. Тому пропонувати наразі цілісний проєкт такого документа недоцільно. Однак можна розглянути деякі можливі напрями заходів щодо повернення вимушених мігрантів, а також окреслити, хто саме може відповідати за їх формування та впровадження.

На сьогодні є три потенційні кандидати на роль інституції, відповідальної за формування, координацію та реалізацію політики щодо повернення вимушених мігрантів. Це Міністерство соціальної політики (Мінсоцполітики), Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій (Мінреінтеграції) або новий спеціально створений орган. Кожен із варіантів має свої переваги та недоліки.

Міністерство соціальної політики утворене досить давно, тому має велику інституційну спроможність. Крім цього, Мінсоцполітики може надавати вимушеним мігрантам соціальні послуги, полегшуючи процес адаптації після їх повернення. Саме до компетенції Мінсоцполітики належать питання «демографічного розвитку, ... регулювання міграційних потоків»⁴¹, що безпосередньо дотичні до сфери повернення вимушених мігрантів. Такі компетенції означають також наявність знань, які можуть допомогти розробити політику повернення вимушених мігрантів. Серед недоліків Мінсоцполітики як інституції, відповідальної за повернення вимушених мігрантів, є його визначна роль у багатьох вже наявних напрямках реалізації політики. Тобто повернення вимушених мігрантів може не стати пріоритетним напрямом роботи вже завантаженого Міністерства. Тому ефективність і якість цієї політики можуть бути невисокими. Якщо саме це Міністерство буде визначено відповідальним за політику повернення вимушених мігрантів, тоді логічно було б зробити Комітет Верховної Ради України з питань соціальної політики та захисту прав ветеранів відповідальним за цю політику також. Наразі цей Комітет не опікується питанням міграції.

Такі питання, як «біженці» та «співробітництво з Управлінням Верховного комісара ООН у справах біженців, Міжнародною організацією з міграції»⁴², віднесені до компетенції Ко-

41 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/423-2015-%D0%BF#Text>.

42 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/19-20#Text>.

мітету Верховної Ради України з питань прав людини, деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій України, національних меншин і міжнародних відносин. Такі предмети відання є досить усталеними (були у багатьох скликаннях Верховної Ради України задовго до 2022 року) і стосуються передусім іноземних біженців, які приїхали в Україну, зокрема дотримання їх прав. Тому цей Комітет повинен мати певний експертний рівень щодо роботи з біженцями (хоча ми в цьому дослідженні переважно вживаємо визначення «вимушені мігранти», однак в українському законодавстві в цьому випадку закріплений термін саме «біженці»). Однак це є радше дотичною сферою до питання повернення українських вимушених мігрантів з-за кордону, а не готова однозначна основа для розгортання саме на базі цього Комітету центру формування політики щодо повернення вимушених мігрантів. Проте є ще один аргумент для визначення саме цього Комітету відповідальним за таку політику – він вже відповідає за схожу на вимушених мігрантів категорію – внутрішньо переміщених осіб. До його предметів відання належать *«реалізація прав і свобод внутрішньо переміщених осіб та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання»*. Тобто вказаний Комітет повинен мати експертні знання і в цій сфері, а ці знання, зі свого боку, дотичні до питання повернення вимушених мігрантів.

Схожими є й аргументи для визначення Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій відповідальним органом за формування, координацію та реалізацію політики з повернення вимушених мігрантів. Воно наразі опікується схожою на вимушених мігрантів категорією – внутрішньо переміщеними особами. До компетенції цього Міністерства належить *«забезпечення формування та реалізація державної політики з питань: ... внутрішньо переміщених осіб та громадян України, які покинули своє місце проживання на тимчасово окупованій території внаслідок або з метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту та/або тимчасової окупації частини території України та виїхали за кордон (далі – особи, які виїхали за кордон), сприяння реалізації їх прав і свобод та створення умов для добровільного повернення таких осіб до покинутого місця проживання або інтеграції за новим місцем проживання»*. Тобто на рівні положення⁴³ це Міністерство вже є уповноваженим на формування та реалізацію політики щодо осіб, які виїхали за кордон через збройний конфлікт, і створення умов для їх добровільного повернення додому.

Крім цього, у червні 2022 року Урядом запроваджено також посаду Уповноваженого з питань внутрішньо переміщених осіб⁴⁴, який, серед іншого, мав би займатися й особами, які виїхали за кордон. Однак Міністерство не має (принаймні судячи з інформації на його сайті) структурних підрозділів, що повинні займатися особами, які виїхали за кордон через збройний конфлікт. На сайті також відсутня інформація про будь-яку діяльність Міністерства або Уповноваженого у напрямі повернення вимушених мігрантів. Зміни до положення Мінреінтеграції, згідно з якими його компетенцію поширили і на *осіб, які виїхали за кордон*, були прийняті у 2020 році. Тоді у фокусі уваги перебували особи, які виїхали з тимчасово окупованих територій Криму, Донецької та Луганської областей. Частка мешканців цих територій, які виїхали за кордон, була незначною. Цей підхід перейшов і у 2022 рік, коли, попри мільйони вимушених мігрантів за кордоном, основний фокус Міністерства та Уповноваженого все ще спрямований на внутрішньо переміщених осіб (а їх кількість після 24 лютого 2022 року теж значно зросла), а інформація про діяльність щодо вимушених мігрантів за кордоном відсутня. Це можна прослідкувати і на рівні програмних документів – якщо щодо

43 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/376-2016-%D0%BF/ed20200516>.

44 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/740-2022-%D0%BF#n56>.

внутрішньо переміщених осіб є вже декілька ітерацій програмних документів^{45, 46}, то стратегія щодо вимушених мігрантів відсутня.

Отже, Мінреінтеграції має нормативні підстави для формування та реалізації політики щодо повернення вимушених мігрантів. Крім цього, це Міністерство має також досвід і знання у роботі з внутрішньо переміщеними особами. Це є аргументами на користь того, щоб саме це Міністерство фактично було відповідальним за політику щодо повернення вимушених мігрантів. Аргументи проти такого рішення полягають саме у фокусі Міністерства на внутрішньо переміщених особах та інституційній інерції, що викликає складнощі з формуванням нових правил роботи в уже не новій для цього Міністерства сфері політики.

Третім варіантом є створення нового органу, який буде формувати, координувати та реалізувати політику повернення вимушених мігрантів. Це може бути державна агенція під координацією іншого міністерства або самостійний орган виконавчої влади (ЦОБВ зі спеціальним статусом). Безумовною перевагою такої агенції є можливість сфокусуватися виключно на питанні повернення вимушених мігрантів. Водночас вона може стикнутися з організаційними викликами у своїй роботі – потребою з нуля створювати нормативну, кадрову, матеріально-технічну основу для своєї роботи.

Є ще чотири структури, які можуть бути важливими для політики повернення вимушених мігрантів. Можливо, вони навіть заслуговують ролі координаційного центру такої політики або принаймні мають бути учасниками цієї політики у частині впровадження та координації заходів. Це Міністерство закордонних справ, Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури, Міністерство культури та органи місцевого самоврядування.

Міністерство закордонних справ і посольства мали б відігравати одну з ключових функцій щодо повернення вимушених мігрантів. Серед спеціальних заходів для повернення вимушених мігрантів дуже важливими є координація із приймаючими країнами та комунікація з вимушеними мігрантами. Досвід і спроможності МЗС для роботи за кордоном роблять саме його найбільш відповідним для виконання цих двох функцій у межах загальної стратегії повернення. Дискусійним є питання, чи має саме це Міністерство бути головним серед органів влади, які будуть відповідати за повернення вимушених мігрантів. МЗС, за усіх його переваг, має дещо інший фокус – зовнішня політика. Повернення ж мігрантів є питанням внутрішньої політики, яка потребує використання засобів зовнішньої політики (до речі, дещо схожа ситуація і з постачанням озброєння). Однак незаперечною є потреба значного залучення МЗС до такої політики та її координації.

Міністерство розвитку громад, територій та інфраструктури в структурі органів виконавчої влади мало б відповідати за відновлення України від наслідків російської агресії. Саме тому його напівофіційно називають Міністерством відновлення. Повернення вимушених мігрантів є важливою складовою відновлення України насамперед демографічного. Саме це Міністерство, найімовірніше, буде органом виконавчої влади, відповідальним за формування та впровадження політики відновлення України. Стратегія повернення вимушених мігрантів має бути частиною ширшого Плану відновлення України. Тому Мінвідновлення доцільно визначити органом, який має бути залученим до формування та впровадження стратегії повернення вимушених мігрантів, принаймні на рівні координації Плану відновлення України

45 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1364-2021-%D1%80#Text>.

46 URL: <https://minre.gov.ua/2023/04/07/uryad-shvalyv-strategiyu-derzhavnoyi-polityky-shhodo-vnutrishnogo-peremishhennya-na-period-do-2025-roku>.

та стратегії повернення вимушених мігрантів. Крім цього, Мінвідновлення може координувати політику повернення вимушених мігрантів на місцевому рівні, адже воно має формувати і реалізувати політику «у сфері державної регіональної політики»⁴⁷. Водночас визначення саме цього Міністерства головним у системі вироблення політики щодо повернення вимушених мігрантів може бути дещо проблематичним з огляду на декілька причин. По-перше, Мінвідновлення було створено шляхом об'єднання Мінрегіону та Мінінфраструктури, це вже є досить великою структурою, з великим обсягом завдань, відповідно вимушені мігранти навряд чи становитимуть центральний пріоритет для цього Міністерства. По-друге, це Міністерство не має спрямованості ні на закордонну комунікацію, ні на роботу з мігрантами, а значить, воно є менш компетентним (порівняно з деякими іншими міністерствами) для формування політики, спрямованої на вимушених мігрантів.

Громади теж є важливими для координації повернення вимушених мігрантів. Частина громад критично потребує повернення вимушених мігрантів для свого існування та відновлення. Окрім того, громади можуть бути зацікавлені у тому, щоб конкурувати за вимушених мігрантів, які хочуть повернутися в Україну, але не впевнені, куди саме. Для цього можна було б навіть створити окремі структурні підрозділи. Локальні плани відновлення на середньо- та довгострокову перспективи мали б враховувати фактор повернення чи неповернення вимушених мігрантів до себе, адже це визначатиме їх доходи та потреби (видатки), те, що їм варто або не варто будувати. Водночас слід розуміти, що можливості громад для ведення повноцінної політики повернення вкрай обмежені – вони не мають адекватного доступу до іноземних урядів, спроможності збирати дані про вимушених мігрантів або безпосередньо комунікувати з великою аудиторією вимушених мігрантів. Іншими словами, сумнівно, що громади зможуть значно вплинути на те, чи повернуться вимушені мігранти, однак вони можуть мати вплив на те, куди вимушені мігранти повернуться.

Важливою частиною повернення вимушених мігрантів є також нематеріальна складова – уявлення суспільства в Україні про вимушених мігрантів та уявлення вимушених мігрантів про суспільство в Україні. Частково це все питання комунікаційної кампанії. Однак така кампанія буде неминуче спиратися на ширші уявлення, стереотипи, образи. Тому важливу роль тут може відіграти Міністерство культури, зокрема через державну підтримку (серед інших важливих тем) тих культурних продуктів (виставки, фільми, вистави, концерти тощо), які будуть стосуватися проблематики вимушених мігрантів та пов'язаних із нею моральних дилем.

Доповнити взаємодію на рівні Кабінету Міністрів України – парламентські комітети – міг би також Президент шляхом створення, наприклад, посади Уповноваженого або Координаційної ради з питань повернення вимушених мігрантів. Навряд чи ці структури матимуть якісь формально вагомі повноваження, однак, зважаючи на наявну наразі систему розподілу влади, системна участь Президента у формуванні та координації політики щодо повернення вимушених мігрантів може відіграти важливу роль у забезпеченні дієвості та ефективності такої політики.

Завершуючи опис альтернатив визначення органу, відповідального за розробку та впровадження політики повернення вимушених мігрантів, варто наголосити, що це питання є відкритим і майже неврегульованим. Це означає, що визначення такого органу може керуватися насамперед логікою розподілу влади та відповідальності в українському Уряді. Значних перепон щодо перспективи законодавчого регулювання, інституційної тягlosti або інституційної спроможності для того, щоб визначити ту чи іншу інституцію, відповідальну за таку політику, немає.

47 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/460-2015-%D0%BF#n491>.

Запобігання масовому виїзду

Проблема збільшення кількості українців, які виїжджають за кордон через наслідки війни, все ще актуальна. Нові хвилі міграції можуть відбуватися і під час цієї фази конфлікту через, наприклад, нові наступи росії (ще минулої зими активно циркулювали прогнози наступу з території Білорусі), техногенні катастрофи (так сталося з Каховською ГЕС і є страхи щодо Запорізької АЕС) або нові хвилі масштабних обстрілів енергетичної інфраструктури. Нова масова хвиля вимушених мігрантів може відбутися також і в майбутньому, якщо росія атакує Україну вже після завершення цієї фази конфлікту. Тому актуальним є питання обмеження майбутніх можливих хвиль вимушених мігрантів. Навряд чи в межах цієї політики можна буде обмежити безпосередні причини, які провокують рішення про залишення своєї домівки (запобігання катастрофам або новим наступам). Натомість розв'язанням цієї проблеми може бути більша привабливість виїзду в інші регіони України, а не за кордон. Зважаючи на ті страхи та побоювання, які висловлювали вимушені мігранти, досягти цієї мети можна за допомогою двох напрямів дій – інформування та централізованого плану дій у надзвичайних ситуаціях. Водночас ці напрями та конкретні заходи є досить умовними, адже були розроблені без додаткових консультацій зі стейкхолдерами та аналізу міжнародного досвіду, вартості та спроможності вчиняти такі дії.

Серед страхів вимушені мігранти часто називали невідомість, невизначеність майбутнього, паніку, особливий психічний стан. Україна могла б усунути цей страх перед невідомим шляхом простого інформування. Це може бути повідомлення про переваги безпечних регіонів України перед закордоном або алгоритм дій у надзвичайних ситуаціях. Інформування може також включати подолання міфів і стереотипів, наприклад таких, які змусили частину мешканців Сходу та Півдня України упереджено ставитися до мешканців західних регіонів (зокрема хвилюватися за свою безпеку) та їхати за кордон. Важливим елементом може бути надання психологічної допомоги, що дасть змогу вивести частину людей з шокового стану та приймати рішення раціонально.

Іншим напрямом є забезпечення організованого характеру виїзду з місць проживання. Це також може допомогти усунути невизначеність. А у разі раціонального характеру прийняття рішень буде слугувати аргументом для того, щоб залишатися в Україні. Заходи цього напрямку можуть включати організацію переїзду, забезпечення принаймні тимчасового харчування та проживання, можливості надання психологічної допомоги. Важливим у цьому контексті є покращення становища внутрішньо переміщених осіб, зокрема це питання адаптації таких осіб у нових населених пунктах, їх працевлаштування, соціального забезпечення, проживання (наприклад, збільшення кількості модульних містечок). Це питання, які належать до компетенції Мінреінтеграції. Варто зазначити, що ми не проводили окреме дослідження щодо становища внутрішньо переміщених осіб і не можемо оцінити, наскільки воно краще порівняно зі становищем осіб, які виїхали за кордон.

Обмеження поспішних дій, шокового стану (одна з двох найпопулярніших причин для виїзду – важкий складний психологічний стан) потенційних вимушених мігрантів може забезпечити створення умов для охолоджувального періоду. Такий період (тривалістю, наприклад, один-два дні) може бути забезпечений шляхом перебування потенційного вимушеного мігранта протягом певного часу в евакуаційному центрі, де особі надаються речі першої необхідності, психологічна допомога, вона ознайомлюється з можливостями для проживання та варіантами зайнятості у безпечних регіонах України, соціальною допомогою для внутрішньо переміщених осіб тощо. Евакуаційні центри можуть знаходитися як біля кордону, так і у містах, які є проміжними точками у маршруті евакуації.

Покращення умов життя в Україні

Українські вимушені мігранти серед умов свого повернення зазначали не тільки питання, пов'язані із закінченням війни, але і невоєнного характеру, що безпосередньо стосуються України. Це, зокрема, питання їх працевлаштування на високооплачуваній роботі (32% вказали цю умову для повернення), подолання корупції (20% вказали цю умову для повернення), підвищення доходів і стандартів життя (11% вказали цю умову для повернення), розвиток підприємництва, інвестиції (7% вказали цю умову для повернення). Крім цього, 60,3% респондентів говорили, що від повернення в Україну їх стримує очікування низької якості життя в Україні після війни. Респонденти зазначали також і про потребу у вдосконаленні освіти, медицини, захисту навколишнього середовища, інших сфер життя.

Тобто соціально-економічні та інші реформи, які дадуть змогу підвищити якість життя і створити багато добре оплачуваних робочих місць, у поєднанні з подоланням корупції матимуть відчутний позитивний вплив на повернення вимушених мігрантів додому. Однак це є метою, кінцевим продуктом певних реформ. Ймовірно, для досягнення цих цілей потрібно провести не одну реформу, необхідні десятки змін у політиці та досить тривалі зміни у світогляді, цінностях і культурі. Ці цілі не є новими або незвичними для української політики. Мабуть, всі покоління українських політиків, починаючи з 1991 року, намагалися досягти або принаймні декларували такі цілі. Саме тому потреба в поверненні вимушених мігрантів навряд чи суттєво вплине на перспективу здійснення цих реформ. Відповідно загальні реформи не виглядають такими, що їх варто розглядати в специфічному контексті політики повернення вимушених мігрантів. Окрім того, складно та небезпечно (для самих реформ) давати конкретні рекомендації в різних сферах життя (рівень життя, освіта, надання медичних послуг тощо) з огляду лише на уявлення вимушених мігрантів.

Спеціальні заходи для повернення вимушених мігрантів

Економетричне моделювання показало, що саме рівень життя за кордоном, у приймаючій країні, є найважливішим фактором, що визначає прийняття рішення про повернення або не повернення вимушених мігрантів. Тому значна частина роботи щодо повернення вимушених мігрантів має проводитися не так в Україні, як за кордоном. Комунікація з приймаючими країнами, координація з ними заходів видаються критично важливими для політики повернення. Це не тільки питання комунікації з урядовими структурами приймаючої країни, але і співпраця з неурядовими організаціями – міжнародними та національними по роботі з вимушеними мігрантами, організаціями вимушених мігрантів за кордоном. Водночас більш конкретні координовані заходи мають бути складовою частиною загальної стратегії повернення вимушених мігрантів.

Заяви польських урядовців про припинення виплат українським вимушеним мігрантам у Польщі⁴⁸ доводять як актуальність комунікації та координації із закордонними урядовими та неурядовими органами, так і стратегії повернення вимушених мігрантів. Ця стратегія може забезпечити організованість та ефективність процесу повернення. Вимушені мігранти в Польщі стикнуться з потужним стимулом (втрата виплат, що є для більшості єдиним

48 URL: <https://www.unian.ua/world/u-polshchi-zayavili-pro-pripinennya-dopomogi-ukrajinskim-bizhencyam-nastupnogo-roku-12398229.html>.

джерелом доходу або вагомою його частиною) для зміни свого поточного стану. Ймовірно, українці в Польщі будуть змушені або терміново шукати роботу, або переїздити в іншу країну, або повертатися в Україну. Однак це лише прогнози – якщо Польща дійсно припинить виплати, важливо буде вивчити вплив такого заходу на вимушених мігрантів з України. Ці знання дадуть змогу точніше спрогнозувати поведінку та майбутню динаміку переміщення вимушених мігрантів. Можна також припустити, що організована взаємодія з вимушеними мігрантами, зокрема через урядові та неурядові структури, могла б збільшити частку тих, хто оберуть варіант повернутися в Україну.

Наступним напрямом заходів є забезпечення адаптаційних умов для вимушених мігрантів в Україні. Це може бути фінансова, правова, психологічна, логістична або інші види допомоги, що мають полегшити процес повернення додому. Хоча дослідження не показало, що надання такої допомоги буде вирішальним для рішення вимушених мігрантів про повернення додому. Більш вагомою допомогою може бути відновлення житла. І тут постає питання про пріоритетність розподілу черговості відновлення житла, адже цього потребуватимуть не тільки вимушені мігранти, але і внутрішньо переміщені особи. Крім цього, в кожній групі є люди з різним рівнем доходу, кількістю дітей, наявністю інвалідності. Непрозорий і незрозумілий механізм розподілу черговості відновлення житла матиме негативні наслідки для суспільної довіри і точно не сприятиме поверненню вимушених мігрантів. Питання такої черговості має бути складовою частиною загального Плану відновлення і, можливо, стратегії повернення вимушених мігрантів для того, щоб дати їм змогу планувати свої подальші дії. Ще однією сферою, яку варто виділити, є освіта. Має бути розв'язане питання інтеграції та адаптації дітей вимушених мігрантів до української освітньої системи після повернення. Для дітей старшого віку та студентів актуальним буде питання щодо вступу до навчальних закладів або повернення до навчання у таких закладах після приїзду з-за кордону. Освітні питання стосуються не тільки змістовної адаптації, але і формального визнання та зарахування освітніх здобутків за кордоном в українських закладах освіти.

Важливим напрямом роботи є збір та аналіз даних про вимушених мігрантів. Українська влада, зокрема й інституція, відповідальна за політику повернення вимушених мігрантів, повинні володіти інформацією щодо кількості вимушених мігрантів в розрізі країн, соціально-демографічних характеристик цих людей, їх намірів і планів на найближче майбутнє. Це потрібно для більш ефективного та обґрунтованого процесу їх повернення до України і планування політик в Україні. Крім цього, процес налагодження домовленостей щодо отримання цих даних дасть змогу встановити потрібні контакти з урядовими та неурядовими структурами в країнах перебування вимушених мігрантів, а це зі свого боку може бути підґрунтям для подальшої співпраці щодо повернення цих людей до України. Налагодження контактів і збір даних є досить дешевим процесом і може (і має) відбуватися до закінчення війни, навіть якщо сам процес повернення вимушених мігрантів буде відбуватися пізніше. Наступним кроком після збору даних має бути, звичайно, їх аналіз поряд з уже наявними дослідженнями становища вимушених мігрантів. Такий аналіз має стати основою для формування політики, заснованої на даних.

Ще один напрям – це комунікаційні заходи, що можуть відбуватися у формі соціальної реклами, з використанням мобільних застосунків, поштового зв'язку, телебачення, націленого на мовлення за кордоном, організацій вимушених мігрантів. Вибір конкретної форми заходу залежатиме від бюджету та спроможностей органу, відповідального за політику повернення вимушених мігрантів до України, а також з урахуванням схваленої стратегії. Є декілька типів комунікаційних заходів у контексті реалізації політики повернення вимушених мігрантів, частину з яких варто застосовувати в Україні, а частину – за кордоном. Заходи в Україні мають

стосуватися комунікації з «магнітами» вимушених мігрантів в Україні. Наприклад, комунікація з роботодавцями для стимулювання повернення вимушених мігрантів, які працюють дистанційно, або з родичами вимушених мігрантів, адже лише 5,2% респондентів вказали, що не мають родичів в Україні, відповідно для інших ці родичі, як і близькі друзі, будуть стимулом для повернення.

Щодо комунікаційних заходів за кордоном, які мають бути спрямовані на вимушених мігрантів, то тут є чотири досить зрозумілих напрями:

Матриця комунікаційної кампанії	Фактори, які притягують	Фактори, які відштовхують
Україна	Акцентування уваги, підсвічування	Розвінчання міфів, переформулювання, применшення
Приймаючі країни	Розвінчання міфів, переформулювання, применшення	Акцентування уваги, підсвічування

Яскравий приклад таких комунікаційних заходів – це питання фінансових можливостей. І на глибинних інтерв'ю, і під час кількісного опитування досить чітко можна виділити протиставлення – в Україні вимушені мігранти мали престижну роботу, однак (принаймні в абсолютному вимірі) низький рівень доходів, а за кордоном заробітки можуть бути вищими, але робота зазвичай є низькокваліфікованою, непрестижною, а працювати доводиться часто більше та фізично у складніших умовах. Наступні дві таблиці відповідей на кількісне опитування добре показують таке протиставлення. Майже половина респондентів точно (оцінку «7» поставили 28,1%) або майже точно (оцінку «6» поставили 13,4%) зіткнулися із ситуацією неможливості отримати висококваліфіковану роботу за кордоном. Однак майже дві третини, як видно з другої таблиці, вважають грошовий розмір оплати праці точно або скоріше краще саме за кордоном. А наведені далі дві цитати з глибинних інтерв'ю показують цілісну картину більш високої зарплати за наявності непрестижної роботи.

За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом у країні перебування ви стикнетеся з неможливістю отримати висококваліфіковану роботу без знання мови в цій країні?

Це запитання передбачало один варіант відповіді

1 – такого точно не буде зі мною найближчим часом	18,47%
2	7,73%
3	8,84%
4	12,73%
5	10,69%
6	13,38%
7 – таке точно трапиться найближчим часом або вже траплялося зі мною тут	28,14%

Ці запитання передбачали по одному варіанту відповіді

	Можливості кар'єрного зростання	Грошовий розмір оплати праці після сплати податків
Точно краще в Україні	22,48%	8,64%
Скоріше краще в Україні	19%	4,19%
Трохи краще в Україні	4,98%	5,06%
Однаково	22,02%	7,98%
Трохи краще в країні перебування	7,61%	9,74%
Скоріше краще в країні перебування	11,6%	18,41%
Точно краще в країні перебування	12,31%	45,99%

Жінка, 41 рік, Херсон → Польща: «Ні, я постійно в пошуку роботи. Я взяла і диплом, і всі свої таланти – тут це нікому не потрібно, бо українці взагалі тільки працюють на заводах, фабриках, на складах по 10–12 годин на добу, уявляєте? Ну як це так можна? Хоча там, наприклад, жінка може 800–1000 доларів заробити. Але ж це здохнути, якщо чесно».

Жінка, 39 років, Жовква (Львівська обл.) → Польща: «Але це ставлення все-таки до українців трошки такого плану – ось ви приїхали, ось зараз займете наші всі посади, тому влаштовуйтеся на прибирання. Я не відмовляюся, я можу поприбирати, я можу все, але коли все-таки розумієш, що є брак медсестер, і ти подаєш документи – я прошусь на роботу в лікарню, просто не мити унітази. І це отак мене відкинуло на правду».

Однак такі протистояння є не тільки в площині кваліфікованої роботи в Україні проти високооплачуваної за кордоном. Такі сфери, як, наприклад, надання медичних послуг або освіта, так само мають різні плюси та мінуси в Україні та за кордоном. Побудова правильної комунікаційної стратегії, зокрема в межах ширшої стратегії повернення вимушених мігрантів, може дати змогу при порівняно невисокій вартості впливати на наміри повернення до України. Детальний опис різних сфер, на які орієнтуються вимушені мігранти, є і в дослідженні, і в Концепції державної політики щодо повернення вимушених мігрантів до України. Однак додатково варто згадати ті фактори життя за кордоном, які відштовхують українців від того, щоб залишатися там.

Економічні фактори, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

1. поступове зниження рівня допомоги українцям*;
2. висока вартість комунальних послуг*;
3. складні умови для старту бізнесу, зокрема через необхідність мати значний стартовий капітал у зв'язку із високою вартістю оренди комерційної нерухомості, високим рівнем оплати праці найманих працівників, високими ставками податків, високою вартістю комунальних послуг тощо.

Фактори, пов'язані з працевлаштуванням, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

1. неможливість працевлаштуватися на роботу через недостатній рівень володіння іноземною мовою, непідтверджений диплом; необхідність проходження додаткового навчання;
2. тривалий і виснажливий процес отримання високооплачуваної роботи; нестабільність і сезонність (потреба часто змінювати роботу)*;
3. трудова дискримінація: за віковою ознакою або за ознакою національної приналежності*;
4. побутування стереотипів про придатність українців лише до низькокваліфікованої праці*;
5. труднощі у поєднанні роботи та догляду за дітьми*;
6. труднощі при дистанційній роботі в Україні*.

Фактори, пов'язані з медичними послугами, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

1. проблеми з доступом до медицини;
2. висока вартість приватної медицини*;
3. бюрократія у медичній сфері*;
4. пасивність медичної допомоги при недостатньо сильних симптомах*.

Фактори, пов'язані з освітніми послугами, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

1. фінансова недоступність садочків*;
2. великі черги у садочки*;
3. нижчий рівень знань, які дають іноземні школи порівняно з українськими*.

Фактори, пов'язані із транспортною сферою, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

1. завантаженість у час пік*;
2. погана розв'язка за межами мегаполісів*;
3. проїзд значно дорожчий, ніж в Україні*.

Фактори, пов'язані зі сферою обслуговування, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

1. суттєве обмеження обсягу готівки, який можна зняти на добу*;
2. бюрократія – довготривалість процедур, потреба в наданні великої кількості документів, переважно паперова форма документообігу тощо*;
3. повільна робота інтернет-банкінгу та мінімальний набір опцій у ньому*;
4. необхідність попереднього запису для візиту в банк*;

5. довготривале виготовлення банківської картки та її отримання через фізичну поштову адресу*;
6. неможливість здійснювати фінансові операції у банку, якщо у тебе там немає відкритого рахунку*;
7. гірша, ніж в Україні, якість послуг у сфері громадського харчування*;
8. неякісні, зате дороговартісні послуги сфери краси за кордоном*.

Фактори, пов'язані з пошуком житла, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

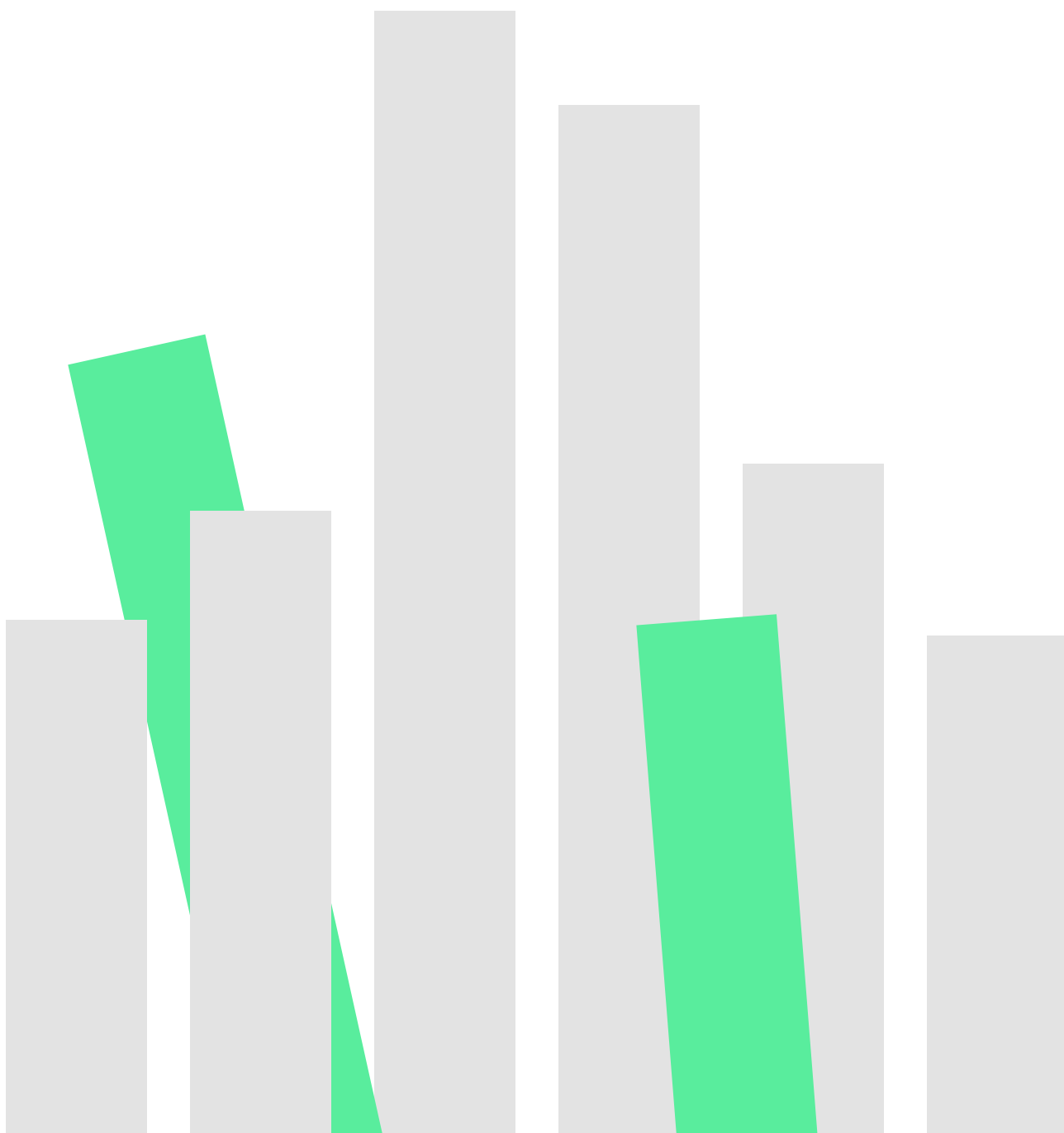
1. перенасиченість великих міст вимушеними мігрантами з України*;
2. висока вартість оренди житла*;
3. складні умови отримання житла в оренду (вимоги оплати наперед на тривалий період (пів року – рік), бюрократія)*;
4. тривалий час пошуку через високий попит на орендне житло*;
5. відмова здавати в оренду житло українцям із домашніми тваринами*;
6. труднощі у пошуку, зокрема через дискримінацію українців за національною ознакою тощо*;
7. необхідність мати поручителів/спонсорів, гарну кредитну історію, офіційний статус перебування за кордоном, подекуди – офіційне працевлаштування у країні перебування*.

Фактори, пов'язані із загальною адаптацією, які відштовхують українців залишатися за кордоном:

1. відсутність знайомих у країні перебування;
2. дезорієнтація через нерозуміння вимушеними мігрантами, як за кордоном все влаштовано*;
3. бюрократичні труднощі з оформленням статусу перебування*;
4. апатія та психологічна важкість від перебування за кордоном*;
5. низький рівень знання іноземної мови, що ускладнює процес адаптації, трудової та освітньої соціалізації;
6. поступове зниження рівня підтримки українців через негативні економічні наслідки для приймаючих країн, подекуди – пасивність українців за кордоном, їхню високу вимогливість*;
7. випадки дискримінації українців: на ринку праці – щодо надання переваги при працевлаштуванні резидентам країни, нижчий рівень оплати праці, ніж у місцевих жителів при однакових робочих позиціях і навантаженні;
8. прояви ксенофобії щодо українців*;
9. різниця у менталітетах між українцями та іноземцями, що психологічно навантажує, ускладнює адаптацію та асиміляцію вимушених мігрантів.

Додатки

Додаток 1.

Методологія побудови економетричної моделі впливу факторів на ймовірність повернення вимушених мігрантів в Україну до та після закінчення війни

Загальна логіка підходу

На етапі створення анкети дослідження в неї було закладено теоретичну основу майбутньої моделі впливу факторів на ймовірність повернення вимушених мігрантів в Україну до та після закінчення війни.

Теоретична основа базувалася на тому, що рішення про повернення в Україну вимушені мігранти приймають, зважаючи на цілу низку факторів, які за змістом можна розділити на такі групи:

1. *Наскільки добре людина облаштувалася за кордоном, чи давно вона вже там, чи поїхали разом із нею родичі або близькі для неї люди (припускаємо, що чим краще людина облаштувалася та чим більше її близьких перебувають разом із нею за кордоном, тим менша ймовірність повернення в Україну). Група факторів представлена такими запитаннями анкети:*
 - » Коли ви прибули до країни, в якій перебуваєте наразі?
 - » Хто з членів вашої родини/близьких людей також перебуває зараз в...?
 - » Оцініть, будь ласка, ваш рівень знання мови держави, в якій ви перебуваєте.
 - » Як би ви оцінили ваше матеріальне становище за кордоном?
 - » Як би ви оцінили ваші житлові умови за кордоном?
 - » Який поточний статус вашої зайнятості? (Варіанти відповіді: «Влаштувався/лася на роботу в цій країні» та «Навчаюсь у навчальних закладах країни, в якій я перебуваю»).
2. *Чи є в людини важливі об'єктивні причини або мотиви повертатися в Україну, наприклад, родичі, близькі, які залишилися в Україні, бізнес, додатне житло, інше майно в Україні тощо, чи людина порівняно позитивно оцінює рівень безпеки в Україні зараз (припускаємо, що чим більше людина має таких «магнітів» в Україні, тим більша ймовірність її повернення). Група факторів представлена такими запитаннями анкети:*
 - » Хто з членів вашої родини/близьких людей перебуває в Україні (постійне проживання, не виїхали разом із вами або вже повернулися)?
 - » Що у вашій (вашої родини) власності залишилося в Україні? Вкажіть, будь ласка, додатне до використання майно.
 - » Який поточний статус вашої зайнятості? (Варіант відповіді – «Продовжую дистанційно працювати на роботі, на якій працював/ла до війни»).
 - » Як би ви оцінили ситуацію із безпекою в Україні загалом станом на сьогодні?
3. *Наскільки подобається вимушеному мігранту країна перебування порівняно з Україною. В цій групі йдеться про задоволеність широким колом питань життя в країні перебування, починаючи від суто практичних (зокрема, години роботи магазинів, робота громадського транспорту тощо) та закінчуючи більш загальними (наприклад, близькість менталітету населення країни перебування). Детальний список факторів міститься у відповідному запитанні анкети (припускаємо, що чим більше людині подобається країна перебування за цими критеріями порівняно з Україною,*

тим менша ймовірність повернення в Україну). Група факторів представлена такими запитаннями анкети:

- ▶ А зараз, будь ласка, оцініть різні аспекти/умови життя в Україні до повномасштабної війни та в [країна перебування] для вас особисто. Для оцінки використовуйте семибальну шкалу, де 1 – точно краще в Україні, 7 – точно краще в країні перебування (перелік містив 37 індикаторів).
- 4. *Очікування певних проблем у країні перебування або наявність страхів щодо країни перебування. У цій групі знову йдеться про низку критеріїв, наприклад, оцінку ймовірності втратити роботу, позбутися фінансової підтримки, зазнати дискримінації за національною ознакою тощо (припускаємо, що чим вищими за оцінкою людини є ризики або страхи щодо країни перебування, тим більш схильною вона буде повернутися в Україну). Група факторів представлена такими запитаннями анкети:*
 - ▶ За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом у країні перебування ви стикнетеся з такими явищами/подіями? Для відповіді використовуйте семибальну шкалу, де 1 – такого точно не буде зі мною, 7 – таке точно трапиться або вже траплялося зі мною тут (перелік містив 10 індикаторів).
 - 5. *Очікування щодо термінів і сценаріїв закінчення війни в Україні, а також сценаріїв післявоєнної ситуації та відбудови в Україні (припускаємо, що чим оптимістичнішою є людина щодо зазначених критеріїв, тим більша ймовірність її повернення в Україну). Група факторів представлена такими запитаннями анкети:*
 - ▶ Чим, на вашу думку, закінчиться повномасштабна війна в Україні?
 - ▶ Коли найімовірніше, на вашу думку, повністю закінчиться повномасштабна війна в Україні?
 - ▶ Який сценарій, на вашу думку, є найбільш вірогідним для України після повномасштабної війни?

Статистичний аналіз і моделювання

При побудові моделі впливу було використано комбінацію методів, зокрема факторний аналіз у поєднанні з регресійним. Низку менш важливих технічних процедур було також використано при попередній підготовці даних.

Попередній факторний аналіз було використано окремо щодо відповідей респондентів на такі запитання:

- ▶ А зараз, будь ласка, оцініть різні аспекти/мови життя в Україні до повномасштабної війни та в [країна перебування] для вас особисто. Для оцінки використовуйте семибальну шкалу, де 1 – точно краще в Україні, 7 – точно краще в [країна перебування]. Запитання містило 37 критеріїв.
- ▶ За вашою оцінкою, наскільки ймовірно, що найближчим часом в [країна перебування] ви стикнетеся з такими явищами/подіями? Для відповіді використовуйте семибальну шкалу, де 1 – такого точно не буде зі мною, 7 – таке точно трапиться або вже траплялося зі мною тут. Запитання містило 10 критеріїв.

Метою використання факторного аналізу для цих запитань було зменшити розмірність даних та знизити/прибрати проблему мультиколінеарності для подальшого аналізу. Факторний аналіз було здійснено методом головних компонент з використанням ротації Equamax.

Отримані фактори на основі окремо цих двох запитань, а також решту змінних, описаних вище, використано як незалежні змінні лінійної регресійної моделі, залежною змінною в якій на першому етапі була короткострокова ймовірність повернення в Україну (відповідь на запитання «Д1. Наскільки ймовірно, що ви повернетесь жити в Україну ще до завершення війни? Щоб відповісти, перемістіть повзунок між варіантами – чим лівіше, тим менша ймовірність, чим правіше, тим більша ймовірність»), а на другому етапі – довгострокова ймовірність (відповідь на запитання «Д2. Наскільки ймовірно, що ви повернетесь жити в Україну після повного закінчення війни? Щоб відповісти, перемістіть повзунок між варіантами – чим лівіше, тим менша ймовірність, чим правіше, тим більша ймовірність»).

Підрахунок важливості факторів ймовірності повернення в Україну

Підрахунок важливості різних факторів базується на коефіцієнтах впливу всіх перелічених факторів на ймовірність повернення у фінальній регресійній моделі (було використано стандартизовані регресійні коефіцієнти). Підрахунок робився окремо для моделі повернення в Україну до закінчення війни та після закінчення війни. У такий спосіб виникає можливість порівняння відносного впливу різних факторів на короткострокові та довгострокові наміри вимушених мігрантів щодо повернення в Україну.

Регресійні коефіцієнти відображають, яким буде вплив кожного фактора на ймовірність повернення при зміні відповідного фактора. Для зручності сприйняття сукупний вплив (в описаному розумінні) було прийнято за 100%, а для кожного фактора розрахований відносний вплив, який за сукупністю факторів і складається у 100%. Далі відносний вплив факторів, що належать до кожної з п'яти змістовних груп (див. розділ «Загальна логіка підходу») було згруповано (взято суму), аби отримати оцінку загального впливу (важливості) кожної з п'яти змістовних груп факторів у визначенні, наведеному вище. Назви груп факторів сформульовано нами на основі змісту факторів, які за логікою теоретичного підходу віднесено нами до тієї чи іншої групи.

Детальний опис напряму та сили впливу різних факторів, а також змістовних груп факторів на короткострокові та довгострокові наміри вимушених мігрантів повернутися в Україну подано наприкінці розділу 5.1. «Яким і де бачать своє майбутнє вимушені мігранти з України». Представлені результати відображають усереднений вплив розглянутих факторів для всієї сукупності опитаних вимушених мігрантів (без відображення ймовірної специфіки окремих підгруп вибірки).